

TÜRKİYE'DE TARİKATLAR

TARİH VE KÜLTÜR

editör

Semih Ceyhan



Bu eser
İSAM'ın İkinci Klasik Dönem Projesi kapsamında hazırlanmıştır.

İSAM Yayınları 162
İlmî Araştırmalar Dizisi 69

TÜRKİYE'DE TARİKATLAR
Tarih ve Kültür

editör
Semih Ceyhan

Bu kitap
İSAM Yönetim Kurulunun 21.10.2011 tarih
ve 2011/19 sayılı kararıyla basılmıştır.

© Her hakkı mahfuzdur.

Birinci Basım: Ocak 2015

ISBN 978-605-4829-19-4



İSAM Yayıncılık Sosyal Hizmetler San. ve Tic.Ltd.Şti.
İcadiye Bağlarbaşı Cad. No. 40 34662 Üsküdar/İstanbul
Tel: (0216) 474 08 50 Faks: (0216) 474 08 74
www.isam.com.tr bilgi@isam.com.tr
Sertifika No. 15734

Pasifik Ofset
Cihangir Mah. Güvercin Cad. No. 3/1
Baha İş Merkezi A Blok Kat 2, 34310 Haramidere / İstanbul
Tel: (0212) 412 17 77
Sertifika No: 12027

Ceyhan, Semih (ed.)
Türkiye'de tarikatlar: tarih ve kültür / Semih Ceyhan (ed.). - İstanbul : İSAM
Yayınları, 2015.
1052 s. ; res. ; 24 cm. - (İSAM Yayınları ; 162. İlmî Araştırmalar Dizisi ; 69)
Dizin ve kaynakça var.
ISBN 978-605-4829-19-4

9

ŞÂZELİYYE

Mustafa Salim Güven

Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Şâzeliyye Pîri Ebü'l-Hasan eş-Şâzelî

Ebü'l-Hasan eş-Şâzelî 593 (1196) yılında dünyaya geldi. Doğum yeri, Mağrib-i Aksâ'da bugün İspanya sınırları içinde kalan Sebte (İspanya'ya ait Afrika topraklarında Cebelitânk kıyısında bulunan Ceuta şehri) yakınlarındaki Gammâre'dir. Asıl adı Ali, künyesi Ebü'l-Hasan'dır. Kerametleri, Tunus şehrine yakın Şâzile isimli beldede zuhur ettiği için oraya nispetle “Şâzilî” unvanı ile meşhur olmuştur.¹ Ancak Türkler arasında “Şâzilî” yerine daha çok galatimeşhur olan “Şâzelî” telaffuzu kullanılmaktadır.

Ebü'l-Hasan eş-Şâzelî'nin babasının adı Abdullah, dedesinin adı Abdülcebbâr'dır. Baba tarafından nesebi, Fah vakasında Hicaz'dan kaçıp Mağrib'e gelerek İdrîsî Devleti'nin temellerini atan I. İdrîs b. Abdullah'a (ö. 177/793) dayanır. Onun vasıtasıyla soyu Hz. Hasan, Hz. Ali ve Hz. Peygamber'e ulaşır. Anne tarafından ise Hz. Hüseyin soyundan geldiği kaydedilmektedir. Dolayısıyla neseben hem seyyit hem de şeriftir ve sultan ailesinden gelmektedir.

•••••

1 İskenderî, *Letâif*, s. 75; Şa'rânî, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, II, 962. Muhammed Zâfir el-Medenî, bu beldenin isminin sonuna kapalı “te” veya “he” harfi ilâve edilmiş “sâhib” veznindeki “şâzil” kelimesinden türeyen “Şâzile” olduğunu ve buraya mensup olana da “Şâzilî” dendiğini ifade eder (bk. Zâfir, *el-Envâr*, s. 50). Bu çalışmada Arapça imlânın Türkler arasında meşhur olan “Şazeli” şeklindeki telaffuzu tercih edilmiştir.

Çocukluğunun büyük bir bölümünü doğduğu yer olan Mağrib-i Aksâ'da geçiren Şâzelî, ilk tahsilini memleketi Sebte ve civarında yaptı. Arkasından sırayla Fas, Zevîle ve Tunus'a gitti. Tunus'a gidiş amacı, kimya ilminde mütehassis olmaktı. Ancak yaşadığı mânevî işaret taşıyan bazı olaylar, Şâzelî'nin kimya ilmi tahsilinden vazgeçip İslâmî ilimlere yönelmesini sağladı. Uzun bir süre Tunus'ta kalan Şâzelî'nin başlıca hocaları Ebû Muhammed el-Mehdevî (ö. 621/1224), Ebû Safîd el-Bâcî (ö. 627/1229) ve Ebû Abdullah b. Harrâzîm'dir (ö. 633/1236). Mağrib'de tekkelerin aynı zamanda medrese görevini icra ettiği, şeyhlerin de müderrislik vazifesi yaptıkları bilindiğine göre,² Şâzelî'nin bu hocalardan hem zâhirî hem de bâtınî ilimleri öğrendiği söylenebilir.³

Gençliğinde yer yer Mu'tezile'ye yakın akılcı görüşlere sahip olduğu görülen Ebû'l-Hasan eş-Şâzelî'nin, zamanla düşüncelerini netleştirerek itikatta Ehl-i sünnet ve Eş'arî esaslarını benimsediği anlaşılmaktadır. Atâullah el-İskenderî'nin (ö. 709/1309) kaydettiğine göre Şâzelî, yüce makamlara ve ulvî ilimlere sahipti. Ancak o, zâhirî ilimlerde metotlu münazara yapacak derinliğe ulaşmadan, hem şer'î hem fennî devrinin bütün ilimlerini cemetmeden tarikat yoluna girmemiştir.⁴

Mâlîkî fakihî kabul edilen ve fıkıh dersleri de veren Ebû'l-Hasan eş-Şâzelî, tasavvufî yönünün yanı sıra tefsir, hadis, nahiv ve usul sahalılarında da devrinin âlimleri arasında sayılmaktadır. Hem şer'î ilimlere hem de fen ilimlerine vâkıf olan Şâzelî, "Ahzâb" adıyla bilinen dualarındaki şairane üslûptan dolayı da edip kabul edilmektedir.⁵

İslâmî ilimler tahsilini tamamlayan Şâzelî'nin kalbinde, bu ilimlerin bâtınına ve ledünnî ilimlere yönelme isteği arttı. Bir arayış içine giren Şâzelî, zamanın kutbunu (kutbü'z-zamân) bulmak amacıyla 618 (1221) yılında doğuya doğru yolculuğa çıktı. Mısır üzerinden Irak'a geçti. Irak bu dönemde ilim, kültür, medeniyet ve hilâfet

•••••

2 Şehbenderzâde, *Senûsiler*, s. 19-20; a.mlf., *İslâm Tarihi* (M. Rahmi), s. 455; Hasan, *İslâm Tarihi*, VI, 95, 315; Yiğit, "Memlûkler", s. 249-250; a.mlf., "Endülüs Benî Ahmer Devleti", s. 355.

3 Şâzelî'nin nesebi, tahsili ve hayatı hakkında daha geniş bilgi için bk. Güven, *Ebu'l-Hasan Şâzîlî*, s. 52 vd.

4 İskenderî, *Letâif*, s. 75; Zâfir, *el-Envâr*, s. 45.

5 Mahlûf, *Şeceretü'n-nûr*, I, 187; Abdülhalîm, *el-Medresetü's-Şâzeliyye*, s. 33; Dernîka, *et-Tarîkatü's-Şâzeliyye*, s. 21.

merkezi idi. Irak'ın Bağdat ve Vâsıt gibi mühim yerleşim birimlerini de gezdiği anlaşılan Şâzelî, aradığı vasıfları hâiz intisap edeceği bir şeyh bulabilmek için birçok velî ile görüştü. Bu velî zatların her birinin farklı farklı yönlerinden istifade ettiğini söyleyen Şâzelî, en çok Rifâiyye şeyhi Ebü'l-Feth el-Vâsıtî'den (ö. 632/1234) faydalandığını belirtir ve orada bulunduğu sürece Vâsıtî'nin sohbet meclislerine katıldığını ifade eder.⁶ Şâzelî'nin çıktığı bu Doğu seyahatinin, kendisinin kemale ermesi ve mânevî gelişiminde bir basamak teşkil ettiği, ona İslâm dünyasının farklı bir coğrafyasını tanıma, oradaki entelektüel ve kültürel havayı tatma imkânı verdiği anlaşılmaktadır.

Şâzelî'nin eğitiminde en son noktayı koyan kişi ise Abdüsselâm İbn Meşşî'tir (ö. 625/1228). Irak'ta iken görüştüğü velîlerden birinin -ki muhtemelen Ebü'l-Feth el-Vâsıtî'dir- "Sen kutbu Irak'ta arıyorsun, halbuki kutup senin memleketindedir. Memleketine geri dön, onu orada bulacaksın" demesi üzerine Şâzelî, Irak'ta daha fazla kalmadan Mağrib'e geri dönmüş, yirmi altı yaş civarında iken İbn Meşşî'in yanına gelerek ondan tasavvuf ve tarikat ilmi almaya başlamıştır.⁷

Ebü'l-Hasan eş-Şâzelî daha önce pek çok şeyh ile tanışmış ve bir kısmına intisap etmiş olmasına rağmen kendisini aktif tasavvuf hayatında yetiştiren şeyh olarak sadece İbn Meşşî'yi göstermekte⁸ ve bu durumu kâmil bir mürşit iken söylediği şu sözlerle dile getirmektedir: "Önceden Abdüsselâm İbn Meşşî'e müntesip idim. Şimdi ise hiç kimseye müntesip değilim; on denizde yüzüyorum. Bunlardan beşi insanî, beşi de ruhanîdir. İnsanî olanlar Hz. Peygamber, Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer, Hz. Osman ve Hz. Ali'dir. Ruhanî olanlar Cibrîl, Mîkâil, İsrâfil, Azrâil ve Rûhu'l-ekber'dir."⁹

Şâzelî Irak'tan döndüğünde o sırada Mağrib'in Rabâta mevkiide bulunan Alemdağ'ının tepesinde bir mağarada yaşamakta olan İbn Meşşî'e intisap etmiş, basireti açılıncaya kadar şeyhinin yanından ayrılmamış, onun sağlam Kur'an ve Sünnet bilgisinden faydalanmış,

•••••

6 İbn Sabbâğ, *Dürretü'l-esrâr*, s. 22; İbn İyâd, *el-Mefâhirü'l-aliyye*, s. 12; Zâfir, *el-Envâr*, s. 45-46; Ammâr, *Şâzelî*, s. 53-78; Abdülhalîm, *el-Medresetü's-Şâzelîyye*, s. 19-20.

7 İbn Sabbâğ, *Dürretü'l-esrâr*, s. 22-23; Zâfir, *el-Envâr*, s. 45-46; Ammâr, *Şâzelî*, s. 77-78.

8 İbn İyâd, *el-Mefâhirü'l-aliyye*, s. 18; Zâfir, *el-Envâr*, s. 89.

9 İskenderî, *Letâif*, s. 79.

velâyet ve keramet feyzinden beslenmiş, olağanüstü birtakım hallerine de şahit olmuştur.¹⁰ Şâzelî'nin şeyhiyle beraber olduğu günlerin daha çok tasavvufî hayatı müşahhas bir şekilde yaşama, bu konuda karşılıklı bilgi alışverişi ve ders işleme şeklinde geçtiği; aralarındaki konuşmaları tetkik ettiğimizde de dua, zikir, nefis, ism-i a'zam, sıfâtullah, kurb-bu'd, sahv-sekr, muhabbetullah, mârifetullah ve kutup gibi konularda İbn Meşş'in Şâzelî'yi bilgilendirdiği görülmektedir.¹¹

Tasavvufun nazarî ve amelî yönlerini öğrenerek seyrüsülükünü tamamlayan Şâzelî'ye şeyhi, bir müddet sonra ayrılık vaktinin geldiğini belirterek ona irşat ve hilâfet görevi vermiştir. Kaynaklarda nakledildiğine göre İbn Meşş bu esnada dervişi Şâzelî'ye şöyle demiştir: “Ey Ali! İfrikiye'ye git, orada Şâzile denilen beldeye yerleş. Çünkü Allah senin ‘Şâzili’ unvanı ile isimlendirilmeni takdir etse gerek. Arkasından Tunus şehrine geç. Orada idarede etkili olanlar kanalıyla sıkıntıya uğrayacaksın. Daha sonra da doğuya, Mısır diyarına git. Orada kutupluğa vâris olacaksın.”¹² İbn Meşş'in çizdiği bu plan zaman içerisinde aynen gerçekleşmiştir. Ayrılık öncesi çeşitli tavsiyelerde bulunan İbn Meşş, insanlardan gelecek iltifatın Allah'ı unutturup kişiyi gaflete sürükleyebileceğini belirterek Şâzelî'yi insanların şerrinden ziyade hayrından korkması, şöhret ve Allah'ı unutturacak her şeyden uzak durması gibi konularda uyarır.¹³ Zira İbn Meşş'e göre hayır kalbe, şer cesede tesir eder. Kalbe tesir eden hayır, cesede tesir eden şerden daha kötüdür.¹⁴ Kaynaklarda belirtildiğine İbn Meşş'in Şâzelî'ye söylediği son sözler şunlardır: “Allah'tan kork, O'nu unutup gaflete dalma! İnsanlara dikkat et! İnsanları zikretmekten dilini, onların sana olan teveccühlerine karşı da kalbini temiz tut. Farzları

-
- 10 İbn Sabbâğ, *Dürretü'l-esrâr*, s. 22-23; İbn İyâd, *el-Mefâhirü'l-aliyye*, s. 12, *Zâfir, el-Envâr*, s. 46-47; Abdülhalîm, *el-Medresetü's-Şâzeliyye*, s. 20-21.
- 11 İbn Meşş'in yukarıda belirtilen konularda Şâzelî'ye verdiği bilgiler için bk. İskenderî, *Letâif*, s. 60-61, 85-87; İbn Sabbâğ, *Dürretü'l-esrâr*, s. 23, 26; Câmî, *Nefehât*, s. 782-783; Şa'rânî, *et-Tabakâtü'l-kübâra*, II, 983; İbn İyâd, *el-Mefâhirü'l-aliyye*, s. 12, 14; Zâfir, *el-Envâr*, s. 49-50; Ammâr, *Şâzelî*, s. 80-83; Abdülhalîm, *el-Medresetü's-Şâzeliyye*, s. 22-24.
- 12 İbn Sabbâğ, *Dürretü'l-esrâr*, s. 23; İbn İyâd, *el-Mefâhirü'l-aliyye*, s. 12; Zâfir, *el-Envâr*, s. 48-49; Abdülhalîm, *el-Medresetü's-Şâzeliyye*, s. 25.
- 13 İbn Sabbâğ, *Dürretü'l-esrâr*, s. 23; İbn İyâd, *el-Mefâhirü'l-aliyye*, s. 12.
- 14 İbn İyâd, *el-Mefâhirü'l-aliyye*, s. 111. Şâzelî, şeyhinden aldığı bu nasihatleri, daha sonra aynı cümlelerle kendi müritlerine yapmıştır (bk. İskenderî, *Letâif*, s. 117).

yerine getir.” Tavsiyesinin devamında, âzalarını uygun olmayan davranışlardan koruyamayan kişinin, onları yorarak farzları yerine getirmede zorlanacağını belirten İbn Meşş, Şâzelî’den insanları, sadece onlara karşı üzerine farz olan vazifeleri yerine getirmede hatırlamasını ister. Çünkü ona göre Allah’a ait farzları yerine getirmek, Allah’ın dostluğunu (velâyet), insanlara karşı sorumluluklarını yerine getirip lüzumsuz münasebetlerden kaçınmak da verai tamamlar. Son olarak İbn Meşş, Şâzelî’ye insanların şerrinden korunmasını ve onlardan gelecek hayırlara mukabil Allah’tan gelen hayırlarla insanlardan müstağni kalmasını, halkın arasında iken kendisine özel velîlik yapması için Allah’a dua etmesini öğütler.¹⁵

Görülen o ki İbn Meşş, Şâzelî’nin insanlarla ilişkisi üzerinde çok durmuş, münasebetlerin seviye ve dengesinin ne olacağını belirtmiştir. İbn Meşş’in bu hassasiyetinin, kendisinin insanlardan uzak yaşamasına mukabil müridini toplum içinde irşat ve tebliğ görevine hazırlıyor olmasından kaynaklandığı düşünülebilir. Bundan sonra daha fazla yaşamayan İbn Meşş, 622 (1225) veya 625 (1228) yılında yalancı peygamber İbn Tavâcîn ve taraftarlarınca şehit edilmiştir.¹⁶ Eldeki bilgilere bakıldığında Şâzelî’nin çok sıkı bir seyrüsülûke tâbi tutularak üç ya da en fazla beş sene gibi kısa bir sürede hilâfet alacak seviyeye yükseldiğini söyleyebiliriz.

İrşat yetkisiyle şeyhinin huzurundan ayrılan Şâzelî, önce Tunus’a uğradı, oradan Şâzile’ye geçip Zağvân dağındaki bir mağarada inzivaya çekildi. Burada Şâzile ahalisinden müttaki bir zat olan Ebû Muhammed Abdullah b. Selâme el-Habîbî onun ilk müridi oldu. Birlikte bitkiler ve otlarla beslenerek zorlu bir riyâzet ve inziva dönemi geçirdiler.

Ebü’l-Hasan eş-Şâzelî’nin kerametleri ilk defa Şâzile’de zuhur ettiği gibi, tasavvufî mânada şeyh sıfatıyla irşat ve tebliğe de ilk defa yine bu beldede başladı. Bundan dolayı Şâzile beldesinin Ebü’l-Hasan’ın ilk zuhur mekânı olduğu kaynaklarda belirtilmektedir.¹⁷ Şâzelî’nin söylediğine göre dört veya beş yıl kaldığı Şâzile’deki Zağvân

•••••
15 İbn Sabbâğ, *Dürretü’l-esrâr*, s. 23; İbn İyâd, *el-Mefâhirü’l-aliyye*, s. 12-13; Zâfir, *el-Envâr*, s. 49-50; Ammâr, *Şâzelî*, s. 80-81; Abdülhalîm, *el-Medresetü’ş-Şâzeliyye*, s. 25-26.

16 Harîrtzâde, *Tibyân*, III, vr. 126^a-126^b.

17 İskenderî, *Letâif*, s. 75. Zâfir, *el-Envâr*, s. 33; Gümüşhânevî, *Câmiu’l-usûl*, s. 493; Ammâr, *Şâzelî*, s. 86.

dağından, kalbine gelen, “Ey Ali! Senden faydalanmaları için insanların bulunduğu yere in!”¹⁸ şeklindeki mânevî hitap üzerine ayrılıp Tunus şehrine indi.

Şâzelî daha önce çocuk denecek yaşta tahsil için geldiği Tunus’a, bu sefer otuz dört veya otuz beş yaşlarında iken zâhiri ilimlere ilâve olarak bâtunî ilimleri de tahsil etmiş bir mürşit sıfatıyla tekrar geliyordu.

Kaynaklarda belirtildiğine göre, Şâzelî Tunus’a geldiğinde burada Hafsî Hükümdarı Ebû Zekeriyâ el-Hafsî (ö. 647/1249) sultan idi.¹⁹ Tarihçiler, aynı zamanda Hafsî Devleti’nin kurucusu da olan Ebû Zekeriyâ’nın 626 (1229) yılında Kayrevan’dan Tunus’a gelerek burasını merkez yaptığını haber veriyorlar.²⁰ Ebü’l-Hasan eş-Şâzelî, Tunus’ta yaşamaya başladıktan sonra ilim ve fazilet sahibi mühim zatlar ile halk, ondan istifade etmek için etrafında toplanmaya başlamış, gün geçtikçe ders ve sohbetlerine katılanlar artmış, çevresindeki insanların sayısı çoğalmıştı. Sultan Ebû Zekeriyâ da Şâzelî’ye yakın ilgi göstermişti.²¹

Sultan ve halk nezdinde Şâzelî’nin itibarının yükselmesi, resmî olarak devletin kâdilkudâtlık vazifesini yürüten Mâlikî fakihî Ebü’l-Kâsım İbn Berrâ’yı (ö. 677/1278) rahatsız etti. Ortada hiçbir şey yokken makamımı elimden alacak endişesiyle Şâzelî’ye karşı kıskançlık duygusuna kapıldı. Kendi konumunu garantiye almak için, devlet başkanıyla Şâzelî’yi karşı karşıya getirmek amacıyla, “Bu şahsın sultanlıkta gözü var. Halkı sana karşı kıskırtmak üzere hazırlık yapıyor” diyerek bir ara onu tutuklattı. Daha sonra gerçeği anlayan Sultan Ebû Zekeriyâ, Şâzelî’yi serbest bırakmıştır. Öyle ki zamanla sultan onu ülkesi için mânevî bir bereket kaynağı olarak görmeye başlamıştır.²²

•••••

18 İbn Sabbâğ, *Dürretü’l-esrâr*, s. 28.

19 İbn Sabbâğ, *Dürretü’l-esrâr*, s. 29; İbn İyâd, *el-Mefâhirü’l-aliyye*, s. 23; Zâfir, *el-Envâr*, s. 67.

20 Yiğit, “Endülüs Benî Ahmer Devleti”, s. 284.

21 İbn İyâd, *el-Mefâhirü’l-aliyye*, s. 23; Zâfir, *el-Envâr*, s. 67.

22 İbn Sabbâğ, *Dürretü’l-esrâr*, s. 29; İbn İyâd, *el-Mefâhirü’l-aliyye*, s. 23; Zâfir, *el-Envâr*, s. 67-69; Abdülhalim, *el-Medresetü’ş-Şâzeliyye*, s. 33-34.

İbn Berrâ'nın devam eden kıskançlıklarını göz önüne alarak bir müddet Tunus'tan uzaklaşan ve Mısır üzerinden hacca giden Şâzelî, dönüşünde ileride halifesi olacak Ebû'l-Abbas el-Mürsî ile (ö. 686/1287) karşılaştı. Onu görünce, "Sen bana on yıldan beri arz ediliyorsun"²³ diyerek intisabını sağladı. Çevresine de "Ben Tunus'a sırf bu genç için döndüm" dediği nakledilir.²⁴ Bir süre sonra Şâzelî, rüyasında Hz. Peygamber'i gördüğünü ve ondan, "Ey Ali Mısır'a git. Orada kırk arkadaş göreceksin" sözü ile irşat için Mısır'a gitme emri aldığını ifade eder.²⁵ Bu mânevî işaret üzerine 642 (1244) yılının yazında Mısır'a doğru yola çıkar.

Öyle anlaşılıyor ki Şâzelî'nin Şâzile hayatı şahsının, Tunus hayatı da tarikatının olgunlaşması için kuluçka dönemi mahiyetindedir. Mısır hayatı ise tarikatının intişar devresidir.

Şâzelî Mısır'da o dönemin önemli bir ilim ve kültür merkezi olan farklı din ve milletlerin yaşadığı İskenderiye'ye yerleşti. Bu zamana kadar bekâr olan Şâzelî, kâmil bir şeyh olarak Mısır'a yerleştiğinde evlendi. İki kız, üç erkek beş çocuğu dünyaya geldi. Eyyûbî Hükümdarı Melik Sâlih Necmeddin (637-647/1240-1249) İskenderiye'yi çevreleyen surlardan bir burcu, daha sonra zürriyetinden geleceklere de intikal etmek üzere Şâzelî'ye tahsis etti. Şâzelî burasının bir katını kendi ikametine ayırdı, bir katını da tekke haline getirdi.²⁶ Zamanla burası ihtiyaca cevap veremez hale gelince vaaz, ilim ve sohbet meclislerinin bir kısmını Attâr'ın Mescidi'nde yapmaya başladı.²⁷

Şâzelî İskenderiye'de ikamet etmekle birlikte tebliğ ve irşat için Mısır'ın Kahire, Demenhûr, Dimyat ve Mansûra gibi şehirlerine de gidiyordu. Kahire'de hem yöneticilerden hem de âlimlerden büyük ilgi gördü. Burada bulunduğu sürece Kâmilîyye Medresesi'nde ders verdi. Ders meclislerine başta Mısır Müftüsü İzzeddin b. Abdüsselâm

•••••

23 İskenderî, *Letâif*, s. 79-80.

24 İbn Sabbâğ, *Dürretü'l-esrâr*, s. 33.

25 İbn Sabbâğ, *Dürretü'l-esrâr*, s. 33; İbn İyâd, *el-Mefâhirü'l-aliyye*, s. 26; Zâfir, *el-Envâr*, s. 81; Ammâr, *Şâzelî*, s. 101-102; Abdülhalîm, *el-Medresetü's-Şâzeliyye*, s. 39.

26 İbn Sabbâğ, *Dürretü'l-esrâr*, s. 35; Abdülhalîm, *el-Medresetü's-Şâzeliyye*, s. 39; Neccâr, *et-Turuku's-süfiyye*, s. 128; Dernîka, *et-Tarikatü's-Şâzeliyye*, s. 18.

27 Ammâr, *Şâzelî*, s. 102; Neccâr, *et-Turuku's-süfiyye*, s. 128.

(ö. 660/1262) ve Kadı Bedreddin b. Cemâa (ö. 733/1333) olmak üzere ulemâdan, fukahadan ve sūfiyyeden birçok kişi katılır,²⁸ şer'î ve tasavvufî konularda onun engin bilgisine hayran kalırlardı. Şâzelî'nin derslerinde okuduğu bilinen belli başlı eserler Hakîm et-Tirmizî'nin (ö. 320/932) *Hatmü'l-evliyâ'sı*, Muhammed İbn Abdülcebâr en-Nifferî'nin (ö. 354/965) *el-Mevâkif ve'l-Muhâtabât'ı*, Ebü Tâlib el-Mekkî'nin (ö. 386/966) *Kütü'l-kulûb'u*, Abdülkerîm el-Kuşeyrî'nin (ö. 465/1072) *er-Risâle'si*, İmam Gazzâlî'nin (ö. 505/1111) *İhyâü ulûmi'd-dîn'i*, Kâdî İyâz'ın (ö. 544/1149) *eş-Şifâ'sı* ve İbn Atıyye'nin (ö. 546/1151) *el-Muharrerü'l-vecîz* adlı tefsiridir.²⁹

Şâzelî'nin gözleri 646 (1248) yılında görmemeye başladı.³⁰ Hayatının son yıllarında verdiği derslerde metinler kendisine okunur, o şerh ederdi. Bu halinden şikâyetçi olmadığı gibi, "Basarım basirete dönüştü, külliyyen mubassır oldum" derdi.³¹ Öyle ki âmâ ve yaşlı ilerlemiş olmasına rağmen müritleriyle, Fransız Kralı IX. Lui'nin kumandasındaki Haçlılar'a karşı 647-648 (1249-1250) yılları arasında yapılan Mansûre muharebesine bile katıldı.³²

Birçok defa hacca giden Ebü'l-Hasan eş-Şâzelî, 656 (1258) yılının Şevval ayında hacca gitmek için müritleriyle birlikte yola çıktı. Ayzâb mevkiindeki Humeysrâ'ya gelindiğinde bir akşam müritlerini toplayıp onlara bazı nasihatlerde bulundu, kendi tertip ettiği *Hizbü'l-bahr'i* okumalarını tavsiye etti ve yerine Ebü'l-Abbas el-Mürsî'yi halife tayin etti. Sonra guslederek zikir için bir köşeye çekildi. Gece boyunca sesli olarak Allah'a tazarru ve niyazda bulundu. Seher vaktine doğru bu hal üzere vefat etti. Müritleri önce uyduğunu sandılar, sonra gerçeği anladılar. Şâzelî'nin cenazesini halifesi Ebü'l-Abbas el-Mürsî yıkadı ve cenaze namazını kıldırdı; vefat ettiği yer olan Humeysrâ'ya defnedildi.³³

.....

28 Şâzelî'nin derslerine katılan şahıslar için bk. Güven, *Ebu'l-Hasan Şâzili*, s. 107-109.

29 İskenderî, *Letâif*, s. 76-78, 80,92; Ammâr, *Şâzeli*, s. 102-103; Abdülhalîm, *el-Medresetü's-Şâzeliyye*, s. 48; Zeytûn, *el-Mürsî*, s. 38; Dernîka, *et-Tarîkatü's-Şâzeliyye*, s. 18.

30 Dernîka, *et-Tarîkatü's-Şâzeliyye*, s. 18.

31 İbn İyâd, *el-Mefâhirü'l-aliyye*, s. 41.

32 İskenderî, *Letâif*, s. 86; Abdülhalîm, *el-Medresetü's-Şâzeliyye*, s. 54-56, 71.

33 İbn Sabbâğ, *Dürretü'l-esrâr*, s. 221-222; İbn Battûta, *er-Rihle*, s. 25; İbn İyâd, *el-Mefâhirü'l-aliyye*, s. 42-43; Zâfir, *el-Envâr*, s. 141.

Şâzelî günümüze kadar ulaşan *Hizbü'l-bahr*, *Hizbü'l-kebîr*, *Hizbü's-sagîr*, *Hizbü'n-nasr* ve *Hizbü'l-ber* gibi birçok dua ve hizb tertip etmiştir. Hikmetli sözleri, görüş ve düşünceleri vefatından sonra başta Atâullah el-İskenderî ve İbn Sabbâğ olmak üzere takipçileri tarafından kaleme alınmıştır. Ayrıca halifesi Ali b. Mahlûf es-Sakalî'ye (ö. 667/1269) yazdığı risâle tarzındaki bir mektup günümüze ulaşmıştır.³⁴

Şâzelî, insanlardan beklentisi olmadığını belirtmek için güzel, temiz ve yumuşak elbiseler giyer,³⁵ düzgün yürüyen cins atlara binmeyi tecih ederdi.³⁶ Alın teri ile kazanmayı en helâl rızık temin etme yolu olarak gördüğü için, geçimini çiftçilikten sağlardı. Şükürünü eda edebildikten sonra israf ve harama girmeden nefis yemekler yemeyi kerih görmezdi. Bütün âzalarının nimeti hissederek Allah'a şükretmesi için soğuk su içerdi.³⁷

Şâzelî bu uygulamalarını, “Bizim yolumuz ruhbanlık yolu değildir. İşini bırakıp arpa ve hurma yiyerek geçinme yolu da değildir. Bu yol hidayette sabır ve yakîn yoludur”³⁸ sözüyle açıklığa kavuşturur. Diğer taraftan Şâzelî, dünyayı terk ve açlıkta bir ölçü ve sınır olması gerektiğini de belirtir. Bu hususu ifade etmek için, “Yiyip içmeyi bırakmakta ve dünyayı terkte ifrata kaçma. Çünkü onun yokluk zulmeti seni sarar. Âzalarını boşaltıp güçsüzleştirir. Bu sefer dünyayı bıraktıktan sonra ona boyun eğerek geri dönersin. Bu dönüş içten gelen bir arzu, bir fikir, bir irade veya bir hareketle olabilir. Bu daha kötüdür” der.³⁹

Şâzelî, önemli günlerde, kandillerde, bayramlarda ve törenlerde, bu günler topluma yerleşerek canlılığını korusun diye halkın dikkatini çekecek icraatlarda bulunur ve merasimlere katılırdı. Toplu halde ibadet ve zikir yapar, sadaka dağıtılmasını sağlardı. Merasim günlerinde ve özellikle de mevlid-i nebî gecesine atına binerek törenlere

•••••

34 İbn Sabbâğ, *Dürretü'l-esrâr*, s. 47-59.

35 İskenderî, *Letâif*, s. 161; Abdülhalîm, *el-Medresetü's-Şâzeliyye*, s. 43-44, 71; Mustafa, *el-Binâü'l-ictimâî*, s. 113; Neccâr, *et-Turuku's-süfiyye*, s. 130.

36 Münâvî, *el-Kevâkib*, II, 127; Abdülhalîm, *el-Medresetü's-Şâzeliyye*, s. 45.

37 İskenderî, *Letâif*, s. 161-162; Abdülhalîm, *el-Medresetü's-Şâzeliyye*, s. 44; Mustafa, *el-Binâü'l-ictimâî*, s. 113.

38 İbn Sabbâğ, *Dürretü'l-esrâr*, s. 135; Şa'rânî, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, II, 974.

39 Şa'rânî, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, II, 993.

katılır, zengin ve fakir bütün halk da onun etrafında yürürdü. Üzerlerinde bayraklar yükselir, önlerinde kösler çalmırdı.⁴⁰ Şâzelî hayatta iken başlayan bu ihtifaller günümüzde de devam etmektedir. Şâzelî ve haleflerinin icra ettiği kutlamalarla, Mısır'da Mevlit kandili geleneğinin oluşmasına katkı sağladıklarını söylemek mümkündür. Şâzelî'nin bu davranışları, tasavvuf ve tarikat erbabı hakkında oluşan, toplumdan uzak, halkın dertleriyle ilgilenmeyen münzevi insanlar şeklindeki kanaatin yanlış olduğunu göstermektedir.

Ebü'l-Hasan eş-Şâzelî kendi konumunu şu sözlerle açıklar: "Ben, dünyanın tamamı kendisine bir adım kılınmış kimselerdenim. Bir adımda dünyayı tayyederim."⁴¹ "Bana tâbi olanlar nerede olursa olsunlar, benim elim onları muhafaza eder. Kimde bu özellik yoksa o, şeyh olamaz."⁴² "Bilmiş olun ki, ahyârdan olan kişi eşyanın esrarını bizim vasıtamızla idrak eder. Allah'ın envâr denizi ile halini değiştirdiği adama geliniz."⁴³

Devrin önemli sūfilerinden Sadreddin Konevî (ö. 673/1274), Mısır'a elçi olarak gittiğinde Şâzelî ile görüşmüş, önce Konevî'nin kendisi bazı tasavvufî mevzular hakkında konuşmuş, daha sonra Şâzelî'nin mânevî derinliğini anlayıp huzurunda sükût ederek onun tarikat pîri ve zamanın kutbu olduğunu onaylamıştır.⁴⁴

Şâzeliyye ve Esasları

Ebü'l-Hasan Şâzelî'nin fikirleri ve uygulamaları takipçileri tarafından sistemleştirilmiş ve insanlar tarafından benimsenmiştir. Şâzeli'de temelleri tarikat, Tunus, İskenderiye ve Kahire gibi şehir ortamlarında gelişip yaygınlaşmış, Mısır'da etkin kesimlere ulaşma imkânı bulmuştur. Şâzelî'nin halifesi Ebü'l-Abbas el-Mürsî'den sonra Yâkût el-Arşî el-Habeşî (ö. 732/1332), Atâullah el-İskenderî (ö. 709/1309), İmam Bûsîrî (ö. 695/1296) ve Dâvûd el-Bâhilî (ö. 730/1330'dan sonra) gibi önemli şahıslarca temsil edilmiştir. İskenderiye merkez olmak üzere bütün Mısır ve Kuzey Afrika'ya ve Afrika'nın iç kesimlerine

•••••

40 Münâvî, *el-Kevâkib*, II, 127; Abdülhalîm, *el-Medresetü's-Şâzeliyye*, s. 44-45.

41 İbn Sabbâğ, *Dürretü'l-esrâr*, s. 36; İbn İyâd, *el-Mefâhirü'l-aliyye*, s. 28.

42 İbn Sabbâğ, *Dürretü'l-esrâr*, s. 32-39; İbn İyâd, *el-Mefâhirü'l-aliyye*, s. 29-30.

43 İbn İyâd, *el-Mefâhirü'l-aliyye*, s. 10.

44 İskenderî, *Letâif*, s. 88.

ulaşarak geniş halk kitleleriyle buluştu. Osmanlılar döneminde ise başta Mekke, Medine, Beyrut, Şam ve Halep olmak üzere Arabistan'ın birçok yerinde mensupları oldu. Zamanla Hindistan ve Pasifik ülkelerindeki müslümanlar arasında da varlığını gösterdi. Günümüzde Avrupa ve Amerika'da bile müntesipleri bulunmaktadır. Anadolu ve Balkanlar'da ise XVI. yüzyıldan itibaren Şâzeliyye şeyhleri görülmeye başlanmıştır.

Tarikat olmanın gereği, tasavvuf neşvesini öğreten mürşitlerin Hz. Peygamber'e ulaşan silsilelerinin bulunmasıdır. Silsile olmayınca semere de olmaz. Şâzeliyye'de tarikata giriş sırasında senet de denilen bu silsilenin belirtilmesi ve zikirle birlikte müride telkin edilmesi esastır. Senet telkini bulunmayan zikrin de faydası olmaz. Telkin, tarikat senedindeki zatların tevfik ve inâyet müsaadesi anlamına gelir.⁴⁵ Kaynaklarda Ebü'l-Hasan eş-Şâzelî ile ilgili farklı silsileler kaydedilmekle birlikte⁴⁶ en muteberi şudur: "Ebü'l-Hasan eş-Şâzelî > Abdüsselâm b. Meşîş (ö. 625/1228) > Abdurrahman el-Medenî (ö. 600/1203'ten sonra) >⁴⁷ Takıyyüddin Fukayyir en-Nehrâvendî > Fahreddin > Nûreddin Ebü'l-Hasan Ali > Tâceddin > Şemseddin et-Türki > Zeynüddin el-Kazvîni > Ebû İshak İbrâhim el-Basrî > Ebü'l-Kâsım Ahmed el-Mervânî > Saîd > Sa'd > Ebû Muhammed Fethullah Suûd > Saîd el-Kazvânî > Ebû Muhammed Câbir (ö. 75/694) >⁴⁸ Evvelül'aktâb Hasan b. Ali (ö. 50/670) > Hz. Peygamber."⁴⁹

Şâzeliyye seyrüsülûk usulü bakımından tövbe ve istiğfar, ibadet, sohbet, ilim, zikir, uzlet (halvet), sabır, murakabe ve muhasebe üzerine kurulu bir tarikattır. Ebü'l-Hasan eş-Şâzelî'ye göre tasavvufta gösterilen iradenin dört esası vardır: Kullukta sıdk, Allah'ın

•••••

45 İbn İyâd, *el-Mefâhirü'l-aliyye*, s. 148.

46 Şâzelî'nin silsileleri hakkında daha geniş bilgi için bk. Güven, *Ebu'l-Hasan Şâzîlî*, s. 240-244.

47 Medineli idi. Attârlık yaptığı için "Attâr", zeytin yağı ticaretinin yapıldığı mahallede oturduğu için de "Zeyyât" unvanlarıyla meşhur olmuştur (bk. Harîrîzâde, *Tibyân*, III, vr. 127^b-128^a).

48 Hüseyin Vassâf'ın *Sefîne*'de belirttiğine göre Ebû Muhammed Câbir, sahabeden Câbir b. Abdullah'tır (bk. Hüseyin Vassâf, *Sefîne*, I, 246). Hz. Câbir hakkında daha geniş bilgi için bk. İbnü'l-Cevzî, *Sıfatü's-safve*, I, 271.

49 İskenderî, *Letâif*, s. 88; İbn İyâd, *el-Mefâhirü'l-aliyye*, s. 11-12; Harîrîzâde, *Tibyân*, III, vr. 127^b; Zâfir, *el-Envâr*, s. 59-60.

rubûbiyeti yanında ihtiyarı terketmek, her şeyin ilmini almak ve gönülden gelen bir muhabbetle Allah'ı her şeye tercih etmek.⁵⁰ Esasları incelendiğinde biri sâlikin kalbi ve niyeti ile, diğeri de sâlikin uyması gereken muâmelât kurallarıyla ilgili olmak üzere iki kısımdan oluştuğu görülür. Nitekim Atâullah el-İskenderî bu durumu, “Şâzelî'nin tarikatı cem' alellah, adem-i tefrika, halvet ve zikir⁵¹ esasları üzerine kurulmuştur”⁵² sözleriyle özetler.

İbn İyâd'ın belirttiğine göre “Allah'a ulaştırmada Kitap ve Sünnet'e uygun en kısa ve en kolay yol”⁵³ olan Şâzeliyye tarikatında seyrüsülûkün tövbe, istikamet, tehzîb ve takrîb olmak üzere dört temel mertebesi bulunmaktadır.⁵⁴ Tövbe, tarikata girmezden evvel yapılan bir temizlenme ameliyesidir. İstikamet, tarikata giren kişinin Allah'ın emirlerini yapıp yasaklarından kaçınarak günaha girmemeye özen göstermesidir.⁵⁵ Kur'an'daki, “Emrolunduğun gibi dosdoğru ol” (Hûd 11/112; eş-Şûrâ 42/15) âyetinin hükmünü yerine getirme gayretidir. Tehzîb, tarikata giren kişinin birtakım güzel davranışlar kazanarak ahlâkını süslemesi ve kalbini saflaştırarak Allah'ın tecellilerinin inebileceği bir mihver haline getirmesidir. Bu da eski alışkanlıkları bırakıp yeni ve güzel birtakım alışkanlıklar kazandırmayı sağlayacak tatbikler yapma anlamına gelen “tedrîb” ile elde edilir.⁵⁶ Tehzîbin samt (suskunluk), uzlet, savm (oruç) ve seher (uykusuzluk) gibi rükünleri vardır.⁵⁷ Bu rükünler daha çok fizikî ve amelîdir. Zamanla bunlara havf, recâ, muhabbet, teveccüh, ihlâs, vera', zühd, rızâ, tevekkül, şükür ve sabır gibi kalbî boyutu olan unsurlar eklenir. Nitekim Şâzeliyye'de şükür cennetliklerin vasfıdır ve sabırdan daha önemlidir.⁵⁸ Züht anlayışı da dünya ve içindekileri kesben terketmeye değil, kalben terketmeye dayalıdır.⁵⁹ Bu sebeple Muhammed

50 İbn Sabbâğ, *Dürretü'l-esrâr*, s. 132-133.

51 İskenderî eserlerinden birisinin bir bölümünü zikrin önemini belirtmeye ayırmıştır (bk. İskenderî, *Miftâhu'l-felâh ve misbâhu'l-ervâh*).

52 İskenderî, *Letâif*, s. 120; İbn İyâd, *el-Mefâhirü'l-aliyye*, s. 52.

53 İbn İyâd, *el-Mefâhirü'l-aliyye*, s. 127.

54 İbn İyâd, *el-Mefâhirü'l-aliyye*, s. 138.

55 İbn İyâd, *el-Mefâhirü'l-aliyye*, s. 140-144.

56 İbn İyâd, *el-Mefâhirü'l-aliyye*, s. 130.

57 İbn İyâd, *el-Mefâhirü'l-aliyye*, s. 144-145.

58 İskenderî, *Letâif*, s. 174.

59 İskenderî, *Letâif*, s. 172.

Zâfir, “Şâzeliyye’de vüsûl için en kısa yolun teveccüh ve murakabe”⁶⁰ olduğunu belirterek kalp ve amelle Allah’a yönelmenin önemini vurgulamıştır. Takrîb, tarikatta sülûkün nihaî gayesi ve sonucudur. İbn İyâd’a göre Allah’a yaklaşmayı ifade eder. Tövbe, istikamet ve teh-zîbin elde edilmesinden sonra gerçekleşir. Sâlikin devamlı surette Allah’ın huzurunda olduğunu hakka’l-yakîn keşfetmesi ve rabbânî tecellilere açık hale gelmesidir. Seyrüsülûk mertebelerini geçme işin-de kulun kesbi ve kalbin kastı etkilidir. Ancak takrîb makamında gerçekleşen tecelliler vehbîdir. Bu mertebeye ulaşan, sonuçta Allah’ın varlığı karşısında kendinden geçerek fâni olur ve rabbine vâsıl olup yine O’nunla bekaya erişir.⁶¹

Şâzeliyye’de tarikata girmek için iki rûknün bulunması şarttır. Bunlardan biri tövbe, diğeri de irşat ehliyeti olan kâmil bir mürşittir.⁶² Bu iki rûkn bulunduktan sonra sağlıklı bir intisap için mütareke ve mutâbaat lâzımdır. Mütareke şeyh ile mürit arasında gerçekleşen karşılıklı bir anlaşma ve biattır. Mutâbaat ise müridin bu anlaşmaya uy-ması ve şeyhini severek onun verdiği görevleri yerine getirmesidir.⁶³

İbn İyâd’ın belirttiğine göre Şâzeliyye’de tarikata girmek için öncelikle şeyhin müritliğe kabulü esastır. Hiçbir kimse kendi kendine tarikata girmiş sayılmaz ve şeyhsiz tarikat olmaz. Ayrıca, “Bir velî-ye intisap eden kişinin tarikatın usul ve fûrûunda şeyhine benzemeye çalışması ve onu Allah’a açılan bir kapı bilmesi şarttır.”⁶⁴ Şâzeliyye şubeleri arasında şeyhlerin değişik uygulamaları bulunmakla birlikte tarikata giriş merasimi ana hatlarıyla şöyledir: Maddî pisliklerden arınmak için gusûl yapılır; mânevî pisliklerden arınmak için de tec-dîd-i îman, istiğfar ve tövbe edilir. Fâtiha’dan sonra birinci rekâtında Kâfirûn ve İhlâs, ikinci rekâtında Muavvizeteyn sûreleri okunarak tövbe namazı kılınır. Şeyh ile mürit karşılıklı oturarak dizlerini bir-birine dayarlar ve ellerinden tutarlar. Bu sırada biat âyeti (el-Feth 48/10) okunur. Şeyh tarikat silsilesini sayar ve müritten Ebû’l-Hasan eş-Şâzelî’yi şeyh kabul ettiğine dair söz alır. Ahitleşilerek senet ve zikir telkin edilir. Şeyh yüksek sesle üç defa “lâ ilâhe illallah” diye-

•••••

60 Zâfir, *el-Envâr*, s. 164.

61 İbn İyâd, *el-Mefâhirü’l-aliyye*, s. 146.

62 Zâfir, *el-Envâr*, s. 170-172.

63 İbn İyâd, *el-Mefâhirü’l-aliyye*, s. 130.

64 İbn İyâd, *el-Mefâhirü’l-aliyye*, s. 131, 148.

rek kelime-i tevhidi söyler ve bunu müridine de tekrarlatır. Sonra mürit 100'er defa "estağfirullah, sübhânellah, elhamdülillâh, lâ ilâhe illallah ve Allahüekber" diyerek tesbihatta bulunur. Tesbihat bitince şükür secdesinde bulunarak tarikata girmiş, yani biat gerçekleşmiş olur. Son olarak şeyh yeni müridine dua eder ve ona okuması gereken virdleri verir. İlk virdler genellikle lafza-i celâl, kelime-i tevhid, 100'er defa tekrarlanan istiğfar, salavat ve şükürden oluşur.⁶⁵ Artık bundan sonra tarikatın söz ve düşüncelerini, dirayetini, tedrîb ve tehzîbini almak için gayret edilir.⁶⁶ Böylece tam anlamıyla ihtidâ, iktidâ, telkin, sohbet ve muhabbet gerçekleşmiş olur.⁶⁷

Şâzeliyye'de günlük ve haftalık virdlere "vazife" adı verilir.⁶⁸ Tarikatta toplu zikir cehrî olup halkada veya karşılıklı saflarda oturarak başlar ve sonra hızlanarak ayakta devam eder. Genellikle haftada bir yapılır. Tekkelere göre farklılık göstermekle birlikte çoğunlukla cuma günleri yapılan bu toplu zikre "meclis, semâ, ley-le, devran" gibi adların yanı sıra daha çok "hadrâ" denir.⁶⁹ Toplu zikirten sonra şeyh bir sohbet yapar veya vekili şeyhin belirlediği bir metni okur. Şâzeliyye'de şeyhin yaptığı bu sohbe bazı kollarında "müzakere" denilir.⁷⁰

Şâzeliyye'de müridin kendisini teslim edeceği şeyhin, sarîh bir zevk, sahih bir ilim, yüce bir gayret ve çaba, razı olunmuş hal, nüfuz edici ve etkileyici bir basiret sahibi olması lâzımdır. Dinde cahil, müslümanlara hürmetsiz, mâlâyânî işlere bulaşan, hevâya uyan ve kötü huylarına aldırmayan kimsenin şeyhliği sahih değildir.⁷¹

Müridin keyfiyetini geliştiren ve onu koruyan uygulamalar arasında seyahat ve ziyaret de vardır.⁷² Şeyhin müritlerini, müritlerin de şeyhlerini ve birbirlerini ziyaret etmeleri, tarikat aidiyetini ve irtibatın

•••••

65 Detaylar için bk. İbn İyâd, *el-Mefâhirü'l-aliyye*, s. 130-131, 140, 148.

66 İbn İyâd, *el-Mefâhirü'l-aliyye*, s. 130.

67 İbn İyâd, *el-Mefâhirü'l-aliyye*, s. 127.

68 Bu vazifeyi belirtmek için *el-Vazîfetü's-Şâzeliyye* isimli küçük kitapçığın bir baskısı 1301 yılında İstanbul'da yapılmıştır.

69 Şehbenderzâde, *Senûsîler*, s. 25; a.mlf., *İslâm Tarihi* (M. Rahmi), s. 461; Cebecioğlu, "Hamâdişe", s. 399.

70 Özel, "Şâzeliyye", s. 388.

71 İbn İyâd, *el-Mefâhirü'l-aliyye*, s. 119.

72 Özel, "Şâzeliyye", s. 388.

devamını sağlamada büyük öneme sahiptir. Ziyaret amacıyla yapılan seyahatler sırasında müritlerin bilgi, görgü, deneyim ve gözlemleri arttığı gibi tarikatın yayılması da hız kazanmaktadır. Şâzeliyye, şekil, merasim ve özel kıyafetten ârî, ilim ve çalışmayı teşvik eden, taassup ve şiddetten uzak bir tarikattır.⁷³

Ebü'l-Hasan eş-Şâzeli'nin tertip ettiği hizbler ve özellikle *Hizbû'l-bahr*, ayrıca *Salâtü'l-Meşîşiyye* ve *Cezûlî'nin Delâilü'l-hayrât*'ı Şâzeliyye tarikatında önem arzettiği gibi diğer tarikatlarca da benimsenmiş ve okunmuştur. Şâzeliyye'de zikrin ve ahzâbın kıymeti büyüktür. Nitekim Ebü'l-Hasan eş-Şâzeli, "Kim bizim hizbimizi okumaya devam ederse bize olan lutuflar ona da olur"⁷⁴ diyerek bu hususu belirtmiştir.

Şeyh Zerrûk (ö. 899/1493), "Bizim tarikatımızın usulü gizlide de alenide de Allah'a karşı takvâ, söz ve fiilde sünnete ittibâ, ikbal ve idbârda yaratılmışlardan yüz çevirmek, azda ve çokta Allah'a rıza, bollukta ve darlıkta Allah'a rücû"⁷⁵ sözleriyle Şâzeliyye'nin ana kaidelerini belirtmiştir.

Şâzeliyye Ehl-i sünnet çizgisinde bir tarikattır. Başta Ebü'l-Hasan eş-Şâzeli'nin kendisi olmak üzere, tarikatın pek çok şeyhi soy açısından seyyit veya şerif olmasına rağmen Ni'metullâhiyye hariç hiçbir kolda Şîa meyline rastlanmaz.

Şâzeliyye anlayışında mârifet sahibi olmak demek aynı zamanda Cibrîl hadisinde belirtilen ihsan şuuruna ermek demektir. Mârifetin göstergesi, kişinin rabbi ile olan ilişkisidir. Bu ilişki yok olunca mârifet de biter.⁷⁶ Kulun mârifeti ibadetine tâbidir. Her âbidin kendi seviyesine uygun bir mârifeti vardır.

Şâzeliyye'de ubûdiyyet, Allah'ın emir ve yasaklarına teslimiyet, sünnete ittibâ ve tevekküle dayanır. Tevekkülün esası, kulun kendi aldığı tedbire güvenmeyi bırakarak Allah'ın takdirine tam bir bağlılıkla bağlanmayı gerektirir. Yoksa tevekkül, tedbirden uzak durmak değildir. Allah'ın takdiri olan teşrîi ve tekvinî emirlere uyulduğu halde, -ki buna tedbir denir- arzulanmayan şeyler başa gelirse teslimiyet

•••••

73 Şehbenderzâde, *Senûsîler*, s. 24.

74 İbn İyâd, *el-Mefâhirü'l-aliyye*, s. 165, 177; Zâfir, *el-Envâr*, s. 255.

75 İbn İyâd, *el-Mefâhirü'l-aliyye*, s. 117.

76 Zerrûk, *Kavâidü't-tasavvuf*, s. 92.

göstermeli, yine Allah'ın emir ve yasaklarına uyarak yaşamaya devam etmelidir. Sonuçta Allah'ın her türlü hükmüne razı olup hayat O'na göre tanzim edilmelidir. Nitekim Atâullah el-İskenderî, sırf bu konuyu izah için *et-Tenvîr fî ıskâtı't-tedbir* isimli bir eser yazmıştır.

Şâzeliyye'de 100'ün üstünde kol vardır. Bu kolların bir kısmı halen yaşamakta, bir kısmı da ismen yok olsa bile bünyesinden çıkardığı bir başka kolun içinde prensiplerini sürdürmektedir. Bu özelliği ile tarikat, İslâm dünyasının en yaygın, en fazla şubesi olan ve günümüzde de canlılığını koruyan bir tarikatıdır.

Şâzeliyye'ye çok fazla kolun izâfe edilmesinde şu hususları da göz önünde tutmak lâzımdır: XVIII ve XIX. yüzyılda özellikle Afrika'da Batılı ülkelerin sömürgecilik faaliyetleri hızlı idi. Bu emperyalist hareketlere karşı aktif veya pasif bir şekilde direnişe geçen tarikat şeyhlerinin çevresinde insanlar toplanmaya başladı. Bu şeyhler tarikat açısından hiçbir değişikliğe gitmedikleri halde etraflarında kalabalık halkaların oluşması, onların yeni bir kol kurucusu gibi algılanmalarına sebep oldu. Diğer taraftan, özellikle sömürgecilik ve misyonerlik için zemin hazırlamaya çalışan müsteşriklerin, tarikat zümrelerini tanımlamak için kullandıkları adlandırmaların da kol sayısı algısına etkisi olduğu söylenebilir. Ayrıca farklı tanım ve adlandırmalarla, tarikat gruplarını birbiriyle rekabete sürükleyerek sömürgeciler lehine etkisizleştirme imkânının doğabileceği gözden uzak tutulmamalıdır.

Tespit edebildiğimiz kadarıyla Şâzeliyye kolları ve kurucuları şunlardır:

Neveviyye: İmam Muhyiddin Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şerefeddin en-Nevevî (ö. 670/1271).

İbn Abbâdiyye: Muhammed b. İbrâhim b. Abbâd er-Rundi en-Nifferî (ö. 792/1390).

Vefâiyye: Muhammed Vefâ (ö. 765/1364).

Yâfiyye: Muhammed Abdullah b. Es'ad el-Yâfiî (ö. 768/1367).

Cevheriyye: Muhammed Cevherî (VIII./XIV. asır).

Cebertiyye: Şerefeddin Ebü'l-Ma'ruf İsmâil b. İbrâhim el-Cebertî (ö. 806/1403).

Ni'metullahiyye: Seyyid Şah Nûreddin Ni'metullah Velî el-Kirmânî (ö. 834/1431).

Sütûhiyye: Şeyh Abdurrahman el-Kebîr es-Sutûhî (ö. ?).

Hanefiyye: Şemseddîn Muhammed b. Hüseyin el-Hanefî (ö. 847/1443).

Arûsiyye: Ebû'l-Abbas Ahmed b. Muhammed b. Arûs (ö. 868/1465).

Cezûliyye: Ebû Abdullah Muhammed b. Süleyman el-Cezûlî (ö. 870/1467).

Medyeniyye: Medyen b. Ahmed el-Eşmûnî el-Mağribî (ö. 862/1458).

Mustariyye: Muhammed b. Ahmed el-Meknesî el-Mustarî (ö. IX./XV. asır).

Şâbiyye (Şebiiyye): Ahmed b. Mahlûf eş-Şâbî (ö. 887/1482).

Zerrûkiyye: Şehâbeddin Ahmed ez-Zerrûk (ö. 899/1495).

Sebtiyye: Ebû'l-Abbas b. Ahmed b. Ca'fer es-Sebtî (ö. 901/1495).

Tebbâiyye: el-Harrâr Ebû'l-Îmâd Abdülazîz b. Abdülhak et-Tebbâ (ö. 914/1508).

Ayderûsiyye: Ebû Bekir b. Abdullah el-Ayderûs (ö. 914/1508).

Meymûniyye (Havâturiyye): Ali b. Meymûn el-Îdrîsî (ö. 917/1511).

Hattâbiyye: Muhammed Hattâb (ö. X./XVI. asrın ilk yarısı).

Âsımiyye: Ebû Zeyd Abdurrahman b. Ali el-Âsımî (ö. X./XVI. yüzyıl).

Râşidiyye (Yûsufiyye): Ahmed b. Yûsuf er-Râşidî (ö. 927/1521).

Îseviyye: Muhammed b. Îsâ el-Meknesî el-Mağribî (ö. 930/1524).

Şa'râniyye: İmam Seyyid Abdülvehhâb eş-Şa'rânî (ö. 973/1565).

- Bekkiyye: Ömer b. Seyyid Ahmed el-Bekkî et-Tûnisî (ö. 960/1552).
- Gâziyye (Kâsımiyye): Ebü'l-Kâsım el-Gâzî (ö. 981/1573).
- Selâmiyye: Seyyid Abdüsselâm b. Selîm el-Esmer el-Feytûrî (ö. 981/1574).
- Bekriyye: Ebü'l-Mekârim Muhammed el-Bekrî (ö. 994/1586).
- İlmiyye: Ebû Muhammed Mulây Abdullah eş-Şerîf b. İbrâhim el-İlmî (ö. 1000/1593'ten sonra).
- Udayfiyye: Pîri bilinmemektedir.
- Şarkâviyye: Muhammed b. Ebü'l-Kâsım eş-Şarkî (ö. 1008/1599 veya 1010/1601).
- Mehâsiniyye: Ebü'l-Mehâsin Yûsuf b. Muhammed b. Yûsuf el-Fâsî (ö. 1013/1604).
- Dilâiyye: Ebû Bekir b. Muhammed el-Macatî es-Sanhâcî ed-Dilâî (ö. 1020/1612).
- Fazliyye: Cemâleddin Muhammed b. Fazlullah el-Hindî el-Burhânî (ö. 1029/1620).
- Âmiriyye: Âmir b. Âmir (ö. 1040/1630).
- Ayyâşiyye: Ebû Abdullah Muhammed el-Ayyâşî (ö. 1050/1640).
- Nâsiriyye: Ebû Abdullah Muhammed b. Muhammed b. Ahmed ed-Derî (ö. 1085/1674).
- Vezzâniyye: Abdullah b. İbrâhim eş-Şerîf el-Vezzânî (ö. 1089/1678).
- Ebû Ya'kûbiyye: Ebû Ya'kûb Bâveysî (ö.?).
- Bû Aliyye (Ebû Aliyye): Bû Ali (ö. XI./XVII. asır).
- Hansaliyye: Saîd b. Yûsuf el-Hansalî (ö. 1114/1702).
- Tihâmiyye: Ahmed et-Tihâmî et-Tevvâtî (ö. 1127/1715).
- Hızriyye (Kâdiriyye): Abdülazîz b. Mes'ûd ed-Debbâğ (ö. 1129/1717).
- Hamâdişe: Ali b. Muhammed Hamdûş (ö. 1135/1722).

Amhavşiyye: Ebû Bekir Amhavş (ö. 1129/1717'den çok sonra).

Der'iyye: Hüseyin b. Muhammed b. Ali el-Bû Saîdî ed-Der'î (ö. 1142/1729).

Tayyibiyye: Mulây et-Tayyib (ö. 1181/1767).

Riyâhiyye: Pîri bilinmemektedir.

Siddikiyye (Saddâkiyye): Muhammed b. Sıddîk (d. 1295/1839).

Degûgiyye: Sîdî Ahmed ed-Degûgî (ö. XII./XVIII. yüzyılın ortaları).

Habîbiyye: Muhammed el-Habîbî et-Tâfilâtî (ö. 1166/1752).

Afifiyye: Abdülvehhâb b. Abdüsselâm b. Ahmed el-Mezrukî el-Afifî (ö. 1172/1758).

Beyyûmiyye: Ali Nûreddin b. el-Hicâzî el-Beyyûmî (ö. 1183/1769).

Semmâniyye (Semâniyye): Muhammed b. Abdülkerîm es-Semmânî (ö. 1189/1775).

Ammâriyye: Ammâr Bû Sennâ (ö. 1193/1780).

Derdîriyye: Ebû'l-Berekât Şehâbeddin Ahmed b. Muhammed b. Ahmed ed-Derdîr el-Adevî (ö. 1201/1786).

Fulâniyye: Osman dan Fodio (ö. 1233/1817).

Derkâviyye: Ebû Hâmid Mulây el-Arabî b. Ahmed ed-Derkâvî (ö. 1239/1823).

Süheylîyye: Hasan b. Süheyl (ö. 1244/1828).

Ziyâniyye: İbn Ebû Ziyân (ö. XII./XIX. asır).

Bûzîdiyye: Muhammed b. Ahmed el-Bûzîdî (ö. 1229/1814).

Ahmediyye (İdrîsiyye): Ahmed b. İdrîs el-Fâsî (ö. 1253/1837).

Reşîdiyye: İbrâhim b. Reşîd ed-Düveyhî (ö. ?).

Harrâkiyye: Muhammed b. Muhammed el-Harrâk (ö. 1261/1845).

Medeniyye: Muhammed Hasan b. Hamza Zâfir el-Medenî (ö.1263/1847).

Mîrganiyye (Emirgâniyye): Muhammed Osman el-Mîrganî (ö. 1269/1853).

Senûsiyye: Muhammed b. Ali es-Senûsî (ö. 1276/1859).

İsmâiliyye: İsmâil el-Vâlî (1280/1865).

Fâsiyye: Muhammed b. Mes'ûd el-Fâsî (ö. 1289/1872).

Rahmâniyye: Muhammed b. Mes'ûd b. Abdurrahman (ö. 1295/1878).

Mekkiyye: Muhammed b. Âkile el-Mekkî (ö. 1299/1882).

Kavukciyye: Ebû'l-Mehâsin Muhammed b. Halîl b. İbrâhim el-Kavukcî et-Trablusî (ö. 1305/1887).

Meczûbiyye: Hamîd Meczûb es-Sûdânî (ö. 1190/1776).

Bedeviyye: Ahmed el-Bedevî (ö. 1310/1892).

Yeşrûtiyye: Seyyid Ali Nûreddin b. Yeşrûtî et-Tûnisî (ö. 1316/1899).

Mehâciyye (Kaddûriyye): Ebû Ya'zâ (Sîdî Bû Azzâ) el-Mehâcî (ö. XII./XIX. yüzyılın ikinci yarısı).

Kerrâziyye (Kerzâziyye): Müessisi “?” (XII./XIX. asır Tâfilât ve Cezâyir).

Kerrâiyye: Pîri bilinmemektedir (XII./XIX. asır, Tunus).

Kâsımiyye: Pîri bilinmemektedir (XII./XIX. yüzyıl, Mısır ve Mağrib'de Meknes).

Gammâriyye (Gummâriyye): Ahmed b. Abdülmü'min el-Gammârî (ö. XIII./XIX. yüzyıl).

Kettâniyye: Muhammed b. Abdülvâhid el-Kettânî (ö. XII./XIX. yüzyıl).

Evâmiriyye: Pîri bilinmemektedir (XIX. asır, Tunus).

Zâfiriyye: Muhammed Zâfir el-Medenî (ö. 1321/1903).

Hassâfiyye: Haseneyn el-Hassâfî (ö. 1328/1910).

Sâlihiyye: Muhammed b. Sâlih er-Reşîd (ö. 1335/1917 veya 1337/1919).

Şa'bâniyye: Pîri bilinmemektedir (Mısır).

Hâşimiyye: Mısır'da Abdullah İbn Hâşim'e (XX. yüzyılın başı), Ürdün, Suriye ve Bağdat'ta Muhammed Hâşimî et-Tilimsânî'ye (ö. 1381/1961) nispet edilmek üzere iki Hâşimiyye kolu bulunmaktadır.

Şeyhiyye: Oranlı Şeyh Ulâd Sîdî (ö. ?).

Handûşîyye: İbn Handûş (XX. yüzyılın başı).

Azmiyye (A'zamiyye): Muhammed Mâzî b. Ebü'l-Azâim (ö. 1351/1932).

Alâviyye: Ahmed el-Alâvî (ö. 1356/1934).

Feyziyye: Mahmûd Ebü'l-Feyz el-Menûfî (ö. 1357/1935).

Hâmidiyye: Selâme b. Hasan Ebü Hâmid er-Râzî (ö. 1360/1939).

Ömeriyye: Ömer Fevzi Mardin (ö. 1374/1953).

Muhammediyye: Muhammed Zeki İbrâhim (ö. ?).⁷⁷

Bu kollara Batı dünyasından René Guénon'un (1886-1951) fikrî önderliğini yaptığı gelenekçilik akımını (traditionalism), Frithjof Schuon'un (Îsâ Nüreddin) (ö. 1998) kurduğu Meryemiyye kolunu ve İskoç asıllı Ian Dallas'ın (Abdülkadir es-Sûfî) kurduğu Murâbit grubunu da eklemek mümkündür.

Şâzeliyye ve Türkler

Şâzeliğin yayıldığı coğrafyanın önemli bir kısmında, 648'de (1250) Memlûkler ile başlayan ve 923 (1517) yılında Yavuz Sultan Selim'in hilâfeti devralmasıyla devam eden bir Türk hâkimiyeti söz konusudur. Şâzeliyye mensuplarının çoğu ise Türk değildir. Ancak aralarında 670 sene gibi azımsanmayacak kadar uzun bir devlet-teb'a ilişkisi sürmüştür. Bu açıdan daha Ebü'l-Hasan eş-Şâzeli'nin

•••••

77 Şâzeliyye'nin kolları hakkında daha geniş bilgi için bk. Güven, *Ebu'l-Hasan Şâzeli*, s. 303-361.

sağlığında başlayan Türk hâkimiyetine, Ebü'l-Hasan eş-Şâzelî'nin ve Şâzeliyye mensuplarının bakışı önem arz etmektedir.

Şâzelî'nin Türkler'e bakış açısını, Mısır'da Eyyübîler ile Memlûkler arasında cereyan eden iktidar mücadeleleri sırasında başından geçtiği anlaşılan bir hadiseden öğreniyoruz. İbn Sabbâğ'ın belirttiğine göre bu mücadelelerden bunalan Şâzelî, bir gece Türkler'e beddua etmeyi düşünür. Fakat niyetini gerçekleştirmeden uyur. Rüyasında üstadı Abdüsselâm b. Meşşî'i görür. Mürşidinin, "Niyetini geri al, onların lehine dua et!" şeklindeki ikazıyla karşılaşır. Ayrıca mürşidi müntesiplerinden sabırlı olmalarını, hallerine şükretmeleri, rıza, teslim, tevekkül, ihsan ve takvâya sarılmalarını ister. "Sakin yılmayın, üzüntüye kapılmayın, eğer iman ediyorsanız mutlaka üstün gelirsiniz' (Âl-i İmrân 3/139). İstediklerinizi yapacak Allah'tan başka müdebbir mi istiyorsunuz ve O'nun hükmünden başka hüküm mü arıyorsunuz? 'İkâna ulaşmış topluluklar için kim Allah'tan daha iyi hüküm verebilir?'" (el-Mâide 5/50) şeklinde öğütte bulunur. Bu ihtardan sonra Şâzelî'nin Türkler'in aleyhinde olmaktan vazgeçerek olumlu düşünmeye başladığı anlaşılmaktadır.⁷⁸

Diğer taraftan Şâzelî'nin düşüncelerinde Türkler'in hâkim olduğu Mâverâünnehir bölgesinde gelişen Melâmî tasavvuf ekolünün etkilerini görmek mümkündür.⁷⁹ Ayrıca Şâzelî'nin tarikat silsilesinde Şemseddin et-Türkî (ö. ?) adında bir Türk sūfînin bulunduğu bilinmektedir.⁸⁰ Daha sonraları özellikle Şâzeliyye'nin Hanefiyye kolundan mühim Türk sūfîler yetişmiş ve irşat makamına yükselmiştir. Bunlardan birisi Muhammed Mağribî eş-Şâzelî'dir (ö. 910/1504).⁸¹

Şâzelî'den sonraki dönemlerde tarikatın mühim şeyhleri arasında sayılan Seyyid Abdüsselâm el-Esmer el-Feytûrî (ö. 981/1574), müritlerine yaptığı bir nasihatte, "Türkler İslâmiyet'e hizmet eden ve Allah'ın yardımına nâil olan güçlü İslâm askerleridir. Onlara

•••••

78 İbn Sabbâğ, *Dürretü'l-esrâr*, s. 178.

79 Kara, "Şâzeliyye Tarikatı", s. 26.

80 İbn İyâd, *el-Mefâhirü'l-aliyye*, s. 11-12; Harîrîzâde, *Tibyân*, III, vr. 127^b; Zâfir, *en-Nûrû's-sâti'*, s. 3-4; a.mlf., *el-Envâr*, s. 59.

81 Babası Mağribî'de yaşadığı için Mağribî nisbesini almıştır. Annesi ise Mısır'a yerleşmiş bir Türk'tür (hakkında daha geniş bilgi için bk. Şa'rânî, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, IV, 1639-1653).

muhabbet ediniz”⁸² diyerek Şâzeliyye mensuplarının Türkler’e karşı besledikleri müspet kanaati daha net bir biçimde ortaya koyar.

Şâzelîler’in genel anlamda Türk hâkimiyetine karşı olumsuz tavırları yoktur. Ancak uzun süren bu beraberlik döneminde tayinle gelen bazı idarecilerin yanlış uygulamalarından dolayı, tekke şeyhlerinden ve müntesiplerinden bir kısmının ferdî ve müstakil isyanlarının meydana geldiği de bir gerçektir. Meselâ Derkâviyye koluna bağlı olan Şeyh el-Hâc Muhammed el-Ahraş ile (Bu Dali) Şeyh Muhammed b. Şerîf’in Cezayir’deki isyanları buna örnektir.⁸³ Bu isyanların altında kıtlık, kuraklık, salgın hastalıklar ve ağır vergiler gibi sosyal etkilerin yanı sıra, Fransızlar’ın Kuzey Afrika’da yapacakları işgal hareketi için, bu sosyal bunalımlardan yararlanarak Osmanlı gücünü kırmaya yönelik dolaylı kışkırtmalarının da bulunma ihtimali göz ardı edilmemelidir. Nitekim Batılı müsteşrik M. Bertt, “Kuzey Afrika’yı kontrol edebilmek için itaat altına alınan tarikatlar geleneksel kurumlar olarak desteklendi” diye Avrupalılar’ın Kuzey Afrika işgalini gerçekleştirebilmek için bir şekilde tarikatları kullandıklarını itiraf etmiştir. Bunda Şâzelîler’den ziyade Ticânîler’in başrolü oynadığını ve hatta ilk iş birlikçilerinin Ticânîler olduğunu belirtmiştir.⁸⁴ İleride II. Abdülhamid ile Şâzelîler’in ilişkileri ele alındığında da görüleceği üzere Şâzelîler hilâfet makamına bağlı kalmaya ve Türkler ile iyi geçinmeye özen göstermişlerdir.

Şâzeliyye’nin Anadolu’ya Girişi

Osmanlı Türkleri’nin en yoğun olarak yaşadığı bölgeler kuşkusuz Anadolu ve Rumeli’dir. Bu bölgelerde daha çok kökleri Orta Asya’ya dayanan Yeseviyye, Mevleviyye, Bektaşîyye, Halvetiyye, Bayramiyye, Nakşibendiyye gibi tarikatlar ile yakın coğrafyada zuhur eden Kâdiriyye ve Rifâiyye etkili olmuştur. Şâzeliyye ise Kuzey Afrika kökenli bir tarikat olduğu için o günün şartlarında Anadolu’ya ulaşması ve buralarda diğer tarikatlar kadar aktif faaliyet göstermesi pek mümkün olmamıştır.

•••••

82 Şehbenderzâde, *İslâm Tarihi* (M. Rahmi), s. 461.

83 Martin, *Sömürgecilğe Karşı*, s. 62-67.

84 Brett, *İslam in North Africa*, s. 345.

Diğer taraftan Şâzeliyye tarikatı kurulduğu sıralarda henüz daha Anadolu'nun tamamı fethedilmemiş ve Rumeli'ye de geçilme-mişti. Bursa henüz Bizanslılar'ın elindeydi. Osmanlı Devleti'nin kurucusu Osman Gazi de Ebü'l-Hasan eş-Şâzeli'nin vefat ettiği sene Söğüt'te dünyaya geldi. Dolayısıyla Şâzeliyye tarikatının Anadolu ve Trakya müslümanlarıyla teması daha sonraki dönemlere rastlar.

Şâzeliyye'nin Anadolu'ya ilk girişinin, Meymûniyye'nin (Havâtiriyye) kurucusu Ali b. Meymûn (ö. 917/1511) vasıtasıyla XVI. asrın başlarında gerçekleştiği anlaşılmaktadır.⁸⁵ Taşköprizâde başta olmak üzere kaynakların verdiği bilgilere göre Suriye'de bulunan Şeyh Ali b. Meymûn, hayatının son yıllarında Anadolu'ya gelmiş ve altı sene⁸⁶ Bursa'da kalmıştır. Daha sonra tekrar Suriye'ye dönen Ali b. Meymûn'un Bursa'da gösterdiği tarikat faaliyetleri hakkında elimizde yeterli bilgi bulunmamaktadır. Sadece yerine halife olarak "Sûfîzâde" lakabıyla meşhur olan müntesibi Şeyh Abdurrahman'ı (ö. 919/1513) bıraktığı bilinmektedir.⁸⁷

Taşköprizâde'nin kaydettiğine göre, başlangıçta Ali b. Meymûn'un sohbetlerine katılan, fakat onun Suriye'ye dönmesi üzerine halifesi Sûfîzâde'nin sohbetlerine devam eden Abdülmü'min isimli bir zat, Sûfîzâde'nin vefatından sonra halka vaaz ve nasihate başlar. Bu sırada halkın idrak edemeyeceği tasavvufi inceliklerden bahsetmiş olmalı ki halk iki gruba ayrılarak bir kısmı onu desteklerken bir kısmı da aleyhine geçmiştir. Taşköprizâde kendisinin ve devrin ileri gelen âlimlerinden birinin Şeyh Abdülmü'min'i haklı bulduğunu belirtir.⁸⁸ Başka kayıtlardan Şeyh Abdülmü'min'i haklı bulan diğer şahsın Aziz Mahmûd Hüdâyî'nin (ö. 1038/1628) şeyhi Üftâde (ö. 988/1580) hazretleri olduğu anlaşılmaktadır.⁸⁹ Ali b. Meymûn vasıtasıyla Anadolu'ya giren tarikatın bundan sonraki seyri hakkında elimizde herhangi bir bilgi bulunmamaktadır.

Ali b. Meymûn'un Bursa'da bulunduğu sıralarda folklorik kültürümüze önemli yeri olan ve dünyaya yayılmasını Şâzeliyye

•••••

85 Öngören, *Osmanlılar'da Tasavvuf*, s. 229-230.

86 Azamat, "Ali b. Meymûn", s. 412.

87 Taşköprizâde, *eş-Şekâik*, s. 352-355; Harîrîzâde, *Tibyân*, III, vr. 171^a; Baldırzâde, *Vefeyâtname*, vr. 127^b.

88 Taşköprizâde, *eş-Şekâik*, s. 548-549; Baldırzâde, *Vefeyâtname*, vr. 131^b.

89 Bahadıroğlu, *Celvetiyye'nin Piri*, s. 55.

tarikatına borçlu bulunan kahve İstanbul'a girdi. Peçevî'nin belirttiğine göre Halepli Hakem ve Şamlı Şems adında iki tüccar 962 (1554) yılında Tahtakale'de açtıkları birer büyük dükkânda kahve satmaya başladılar. Birtakım resmî engellemeler olduysa da her geçen gün kahve satışı arttı ve kahvehaneler açılmaya başladı.⁹⁰ Kahvenin Yavuz Sultan Selim'in Mısır seferi sonrasında veya Kanûnî döneminde İstanbul'a girdiğini söyleyenler olduğu gibi,⁹¹ Cemalettin Server Revnakoğlu, bazı kahvehanelerin duvarına, "Kahvehane mahall-i eğlence" mısraı yazılarak, İstanbul'da ilk açılan kahvehane için 959 (1551) yılının tarih düşüldüğünü kaydeder.⁹² Ebü'l-Hasan Şâzelî kahvecilerin pîri sayılıyordu. Bu vesileyle XVI. yüzyılın ortalarından itibaren onun adı kahve ile birlikte İstanbul'a girmiş ve birçok kişi Şâzelî ismini duymuştu.⁹³

Aslında sûfiler arasında kahveyi ilk kullanan, Ebü'l-Abbas el-Mürsî'nin halifelerinden Yâkût el-Arşî (ö. 732/1332) idi. O, memleketi Habeşistan'ın bir bölgesinde halkın keşfettiği kahve bitkisinden geceleri ibadet kastıyla uyanık kalmak için kahve yapar, içer ve müritlerine de içirirdi. Daha sonra aynı tarikat silsilesinden gelen Ali b. Ömer eş-Şâzelî'nin (ö. 814/1418) bu geleneği Yemen'deki tekkeye taşıyarak yaygınlaştırmasıyla Ebü'l-Hasan eş-Şâzelî kahvecilerin pîri kabul edilmiştir.⁹⁴

Şâzeliyye tarikatının Osmanlı padişahlarıyla irtibatı ise II. Selim'in saltanatı döneminde (974-982/1566-1574) başlamıştır. Şâzeliyye'den Bekriyye kolunun müessisi Ebü'l-Mekârim Şemseddin Muhammed el-Bekrî (ö. 994/1586), kısa zamanda ilmi ve kerametleriyle tanınmış, şöhreti başta Kuzey Afrika, Hicaz, Suriye ve Anadolu olmak üzere birçok yerde yayılmış ve Osmanlı sarayına kadar ulaşmıştır. İslâm âleminin huzuru için hilâfet makamına bağlılığına önem veren Ebü'l-Mekârim el-Bekrî, bir ara İstanbul'da misafir edilmiş, II. Selim,

•••••

90 Peçevî, *Târîh-i Peçevî*, I, 258.

91 Özbilgen, *Bütün Yönleriyle Osmanlı*, s. 474.

92 Revnakoğlu Arşivi, 30/10-2.

93 Revnakoğlu Arşivi, 30/10. Günümüz piyasasında "Shazili" adıyla hazır Türk kahvesi satılmaktadır. Marka sahibi firma bu adın Şeyh Şâzelî'den esinlenilerek verildiğini ve rivayete göre onun kahveyi ilk içen kimse olduğunu söylemektedir (bk. www.shazili.com.tr). (ed.n.)

94 Revnakoğlu Arşivi, 30/10-3-A.

İslâm'ın neşri ve devletin bekasına yönelik hizmetler için Ebü'l-Mekârim ve soyundan gelenler adına bir vakıf kurulmasını onaylamış, bu işin maddî ve mânevî destekçisi olmuştur. Mekke şerifi ve Fas sultanı da Ebü'l-Mekârim'e değerli hediyeler göndererek II. Selim'in başlattığı hayır hizmetine katkıda bulunmuştur.⁹⁵ İstanbul'da kuruluşu tasdik ve tasvip gören bu vakfın merkezi Mısır olmuştur. Mısır'da Beytüs-Siddîk veya Beytül-Bekrî diye tanınan bu aile mensupları, birçok tarikatı bünyesinde toplayan Meşâyihü's-Sûfiyye'yi kurmuş, bu kurumun başkanlığı olan şeyhülmeşâyihlik ile nakîbüleşraflık görevini de üstlenmişlerdir.⁹⁶

Osmanlı Sultanı IV. Murad'ın 1639 yılında Bağdat seferine giderken Urfa'ya uğrayıp Şeyh Ali Dede ismindeki bir Şâzelî şeyhinin tekkesine misafir olduğu, buradan ayrılırken tekkeye ve şeyhine hediyeler verdiği, ayrıca IV. Mehmed'in 30 Kasım 1651 tarihli bir berat ile bugün Karaköprü olarak bilinen Urfa yakınlarındaki beldeyi şeyhin tekkesine akar olarak bağışladığı nakledilir.⁹⁷ Ayrıca halk arasında Şeyh Ali Dede'nin torunlarına yakın zamanlara kadar "Halîlürrahman şeyhi" denildiği, soyadı kanunundan sonra da aile mensuplarının "Eren" ve "Felhan" soyadlarını aldıkları, Halîlürrahman'daki türbede bulunan iki küçük yeşil mezarın da Şeyh Ali Dede'nin küçük yaşta vefat eden Hasan ve Hüseyin adındaki oğullarına ait olduğu söylenir. Türbenin girişindeki mermer kitâbe de bu bilgileri doğrular niteliktedir.

Anadolu ve Rumeli müslümanlarının Şâzeliyye tarikatıyla tanışmalarındaki aşamalardan birisi de Cezûliyye koludur. Harîrîzâde'nin belirttiğine göre İstanbul ve Balkanlar'da Cezûliyye usulüne bağlı olarak faaliyet gösteren ilk sûfilerden birisi Ebü'l-Mevâhib Ahmed b. Ali es-Simâvî'dir (ö. 1028/1618).⁹⁸ Simâvî'nin faaliyetlerinin detayı hakkında herhangi bir bilgiye sahip olmamakla birlikte, Anadolu halkının Şâzeliyye'den bir kol olan Cezûliyye'yi çok erken dönemlerde tanıdığı anlaşılmaktadır. Bunun en mühim göstergesi, Muhammed b. Süleyman el-Cezûlî'ye (ö. 870/1465) ait *Delâilü'l-hayrât* isimli salavat külliyyatını Anadolu'daki birçok tarika-

•••••

95 Tavîl, *et-Tasavvuf fî Mısır*, s. 119.

96 Tavîl, *et-Tasavvuf fî Mısır*, s. 91-103.

97 Yılmaz, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf*, s. 425.

98 Harîrîzâde, *Tibyân*, I, vr. 218^b.

tın benimseyip okuyor⁹⁹ olmasıdır. Nitekim birçok şerhi bulunan¹⁰⁰ *Delâilü'l-hayrât*'ın Mehmed İzmitî Efendi (ö. 948/1541) tarafından yapılan *Kara Dâvud* adıyla meşhur *Tevfikü muvaffiki'l-hayrât li-neyli'l-berekât fi hidmeti menbai's-saadât* isimli şerhi, Anadolu'da ve Balkanlar'da Cezûliyye kültürünün yayılmasını sağlamıştır.¹⁰¹

Şâzeliyye tarikatı bu çalışmalara rağmen Anadolu ve Balkanlar'da yaygınlık kazanmamışsa da taraftar bulmakta zorlanmamıştır. Ali b. Hicâzî el-Beyyûmî'nin (ö. 1183/1769) kurduğu ve hocası İbn İyâd eş-Şâfiî (ö. 1153/1739) vasıtasıyla Şâzeliyye izleri taşıyan Beyyûmiyye de bunlardan birisidir. Daha sonraları sadrazam olan Mısır Valisi Mustafa Paşa, Ali el-Beyyûmî'yi sevenlerden ve sohbetine devam eden meşhur müntesiplerindendi.¹⁰² Mustafa Paşa Şeyh Beyyûmî'ye bağlılığının bir nişanesi olarak Kahire'de Beyyûmiyye Camii'ni yaptırmıştır.¹⁰³ Cemalettin Server Revnakoğlu'nun belirttiğine göre Beyyûmiyye'nin usul ve erkânı, Bedeviyye mensupları vasıtasıyla İstanbul'a taşınmıştır. Kocamustafapaşa'daki Ağaçkakan Bedevî Dergâhı ile Eyüp'teki İslâmbey Bedevî Tekkesi, aynı zamanda Beyyûmiyye'nin de merkezi olmuştur. Beyyûmiyye mensupları tekke ve zâviyeler kapanana kadar burada zikirlerini icra ediyorlardı.¹⁰⁴

Diğer taraftan Niğde'ye bağlı Fertek köyünde doğan, Mısır'da hem medrese tahsilini hem de Şâzeliyye ve Nakşibendiyye tarikatlarında mânevî terbiyesini ikmal eden Osman b. Ahmed el-Fertekî'yi (ö. 1215/1800'den sonra) unutmamak lâzımdır. Bursalı Mehmed Tâhir Bey'in belirttiğine göre tahsilini tamamladıktan sonra memleketine dönen Fertekî, Şâzeliyye ve Nakşibendiyye tarikatlarında kemal sahibi idi. Niğde'de bir zâviye yaptırarak Nakşî usulü üzere eğitim verirken Şâzelîler'in önemseddiği *Salât-ı Meşşîyye*, *Celcelûtiyye* ve *Hizb-i Nevevî* gibi eserlere şerh yazmıştır.¹⁰⁵

Şâzeliyye'nin müstakil bir tekke ile İstanbul'da ilk temsil edilişi ise XVIII. yüzyılın son çeyreğine rastlar. İstanbul'daki bu ilk Şâzelî

••••••••

99 Uludağ, "Delâilü'l-hayrât", s. 113.

100 Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, I, 759.

101 Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, I, 370.

102 Yılmaz, "Beyyûmî", s. 99.

103 Dernîka, *et-Tarîkatü's-Şâzeliyye*, s.136.

104 Revnakoğlu Arşivi, 36.

105 Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, I, 172.

Tekkesi, 1200 (1786) yılında Silâhdar Abdullah Ağa tarafından yaptırılan Alibeyköy Şâzeli Dergâhı'dır.¹⁰⁶ Bu dergâhın açılışından sonra Şâzeliyye tarikatının İstanbul'daki faaliyetleri hızla artmış ve kısa bir süre sonra şehrin merkezi sayılan Unkapanı'nda ikinci bir tekke daha yaptırılmıştır.¹⁰⁷

Genelde Şâzeliyye tarikatının İstanbul'da faaliyet gösteren ilk şeyhinin Muhammed Zâfir el-Medenî (ö. 1321/1903) olduğu kanaati yaygındır. Şeyh Zâfir'in II. Abdülhamid'e yakınlığından doğan bu kanaat yanlıştır. Zira Zâkir Şükrü Efendi *Mecmua-i Tekâyâ*'sında, Unkapanı'ndaki Şâzeli Tekkesi'nin ilk şeyhinin 1242 (1826) yılında vefat eden el-Hâc Ahmed Efendi olduğunu belirtmektedir.¹⁰⁸ Aynı isim, II. Mahmud tarafından kızı Sâliha Sultan'ın düğününde saraya davet edilen şeyhler arasında Alibeyköy Şâzeli Tekkesi şeyhi olarak geçmektedir.¹⁰⁹

Bütün bu hususlar, Şâzelîler'in II. Mahmud döneminden itibaren İstanbul'da var olduklarına, saray çevrelerinde hüsnükabul gördüklerine ve el-Hâc Ahmed Efendi'nin (ö. 1242/1826) İstanbul'daki mühim Şâzeli şeyhlerinden birisi olduğuna işaret eder. Fakat şu bir gerçek ki Şâzeliyye'nin İstanbul'da etkinlik kazanması Medeniyye kolu aracılığıyla olmuştur. Kaynaklardan Medeniyye zincirinin hali-felerinden üç şeyhin İstanbul ile doğrudan bağlantısı bulunduğunu öğreniyoruz. Bunlar, Şeyh Muhammed Zâfir, Şeyh İbrâhim Berâde¹¹⁰ ve Şeyh Mahmûd Ebü's-Şâmât'tır (ö. 1341/1922).

Revnakoğlu'nun belirttiğine göre İbrâhim Berâde, II. Abdülhamid döneminde İstanbul'a gelmiş ve Yenikapı Mevlevihânesi şeyhi

•••••

106 Sa'dî, *Şazeli İcâzetnâmesi*, vr. 2, Revnakoğlu Arşivi, 24; Revnakoğlu Arşivi, 60/115; Özdamar, *Dersâadet Dergâhları*, s. 49; Tanman, "Şâzelîlik", s. 140.

107 Öz, *İstanbul Camileri*, I, 137; Tanman, "Şâzeli Tekkesi", s. 138.

108 Zâkir Şükrü, *Mecmua-i Tekâyâ*, s. 35.

109 Bandırmalzâde, *Mecmua-i Tekâyâ*, s. 14; Tanman, "Şâzelîlik", s. 140.

110 İbrâhim Berâde, Medeniyye'nin kurucusu Muhammed Hasan Zâfir'in ilk müritlerindedir. Şeyh Hasan Zâfir Trablusgarp'a yerleşmezden evvel 1233-1236 (1818-1821) yılları arasında Medine'de kaldığı sırada ona intisap etmiştir (bk. Zâfir, *el-Envâr*, s. 150-151; Hüseyin Vassâf, *Sefîne*, I, 259). Kaynaklarda İbrâhim Berâde'nin vefat tarihi hakkında herhangi bir bilgi verilmemektedir.

Osman Selâhaddin Dede'ye¹¹¹ Şâzeliyye'den icâzet vermiştir.¹¹² Diğer taraftan Mahmûd Ebü's-Şâmât'ın da II. Abdülhamid döneminde İstanbul'a geldiği, başta Mâbeyin Başkâtibi Ali Rızâ Paşa olmak üzere birçok kişinin onun vasıtasıyla Şâzeliyye tarikatına girdiği ve Ali Rızâ Paşa'nın Şam'daki Baltacı Tekkesi'ni Şâzeliler'e bağışladığı kaydedilmektedir.¹¹³ Alibeyköy Şâzelî Tekkesi son şeyhlerinden Ahmed İzzî Efendi, Şâzeliyye tarikatını hem Şeyh Ebü's-Şâmât'tan hem de Ali Nûreddin el-Yeşrûti'den almıştır.¹¹⁴ İstanbullu kâri Hâfız Osman'ın da Akkâ'da Ali Nûreddin el-Yeşrûti'den Şâzeliyye tarikatı aldığı belirtilmektedir.¹¹⁵

İstanbul Şâzeliği söz konusu olduğunda en mühim isimlerden birisi kuşkusuz Şeyh Muhammed Zâfir'dir. Bu sebeple onun biyografisine dair ayrıntılı bilgi vermek kaçınılmazdır.

Şeyh Muhammed Zâfir

1244 (1828) yılında Trablusgarp'ın Mısrâte beldesinde dünyaya gelen Muhammed Zâfir el-Medenî, Şeyh Muhammed Hasan Zâfir el-Medenî'nin (ö. 1263/1847) oğludur. Annesi Kamer Hanım'dır. Kendisinin belirttiğine göre hocası ve şeyhi yine babasıdır.¹¹⁶ On sekiz yaşına kadar Mısrâte'de yaşayan Muhammed Zâfir, ilk tahsilini tamamladıktan sonra Tunus ve Cezayir'i gezmiş, Mısır üzerinden babasının doğum yeri olan Medîne-i Münevvere'ye gitmiş ve iki yıl burada kalarak Mısrâte'ye geri dönmüştür. Medine'de bulunduğu süre içerisinde ilim ve irfan ehli pek çok kimseden ilim ve feyiz alan Muhammed Zâfir, tasavvufî eğitimini babasının nezaretinde tamamlamıştır. Medeniyye'den hilâfet ve başkalarına zikir telkin etme izni aldıktan kısa bir süre sonra babasının vefat etmesi üzerine onun yerine irşat makamına geçmiştir.¹¹⁷

•••••

111 Osman Selâhaddin Dede, II. Abdülhamid'in değer verdiği ve fikrine müracaat ettiği şeyhlerden biridir (bk. Kara, "II. Abdülhamid Dönemine Tasavvuf Tarihi Açısından Genel Bir Bakış", s. 70).

112 Revnakoğlu Arşivi, 30/1.

113 Yeşrûti, *Mevâhib*, s. 28.

114 Sa'dî, *Şâzeli İcâzetnâmesi*, vr. 1-2.

115 Yeşrûti, *Mevâhib*, s. 37-38.

116 Zâfir, *el-Envâr*, s. 145, 161 vd.

117 Zâfir, *el-Envâr*, s. 164-165.

Babasının vefatından sonra kırk üç yaşına kadar Trablus-garp'tan hiç ayrılmayan ve irşat hizmetlerini buradan yürüten Muhammed Zâfir el-Medenî, dış bağlantılarını ailenin diğer fertleri aracılığı ile gerçekleştirmiştir. Bir ara küçük kardeşi Hamza Zâfir İstanbul'a gelmiş, bu sırada daha önce Trablus valisi olan Mahmud Nedim Paşa (ö. 1300/1883)¹¹⁸ vasıtasıyla Pertevniyal Vâlide Sultan ile tanışarak iltifatına mazhar olmuştur. Vâlide Sultan kendisine intisap etme arzusunu izhar edince de "Efendim, büyük biraderim ehl-i kemaldir, müsaade edin gidip onu getireyim" diyerek, ağabeyi Muhammed Zâfir'in İstanbul'a davet edilmesini sağlamıştır. Davet üzerine Sultan Abdülaziz devrinde 1287 (1870) senesinde İstanbul'a gelen Muhammed Zâfir, kendisini iyi tanıyan eski Trablus Valisi Vezîriâzam Mahmud Nedim Paşa'nın da hüsnüşehâdetiyle kısa sürede geniş bir çevre edinmiş,¹¹⁹ Unkapanı civarında Üçmihraplı Cami¹²⁰ yanında bir ev kiralayarak üç sene kadar burada kalmıştır. Bu dönemde hem Pertevniyal Vâlide Sultan, hem de henüz şehzade olan ve tebdil-i kıyâfet ederek bu eve gelip giden II. Abdülhamid kendisine intisap etmiştir. 1290 (1873) yılında saraylı bir hanımla evlenen Şeyh Muhammed Zâfir, bir ara memleketine gidip gelmiş ve bir süre daha İstanbul'da kaldıktan sonra Medîne-i Münevvere'de inzivaya çekilmiştir. 1293 (1876) yılında sürpriz bir şekilde tahta geçen II. Abdülhamid, şeyhini İstanbul'a davet edince bu davete icâbet eden Muhammed Zâfir, Hamidiye Camii'nde Şâzelî usulüne göre zikir icrasına başlamıştır.¹²¹

Muhammed Zâfir birkaç defa memleketine dönmeyi temenni ettiyse de II. Abdülhamid kendisini bırakmamış, Beşiktaş Yıldız Yokuşu'ndaki Ertuğrul Tekkesi'ni yaptırarak, ömrünün sonuna kadar burada kalmasını sağlamıştır. Revnakoğlu'nun belirttiğine göre halim selim ve cezbeli bir kişiliğe sahip olan Muhammed Zâfir, saray çevrelerinin teveccühüne rağmen dünyaya iltifat etmemiş, küşe-i vahdeti tercih etmiştir. Sultanın teklif ettiği rütbe ve nişanları da almamıştır.¹²²

•••••

118 Mahmud Nedim Paşa için bk. Yalçınkaya, *Sultan II. Abdülhamid Hân'ın Notları*, s. 55-56.

119 Hüseyin Vassâf, *Sefîne*, I, 259.

120 Üçmihraplı Cami için bk. Revnakoğlu Arşivi, 24/12; Öz, *İstanbul Camileri*, I, 148-149.

121 Revnakoğlu Arşivi, 76/2.

122 Revnakoğlu Arşivi, 76/2.

Cezayir ulemâsından Fas Müftüsü Şeyh Muhammed b. Azîz, Ahmed Zâfir ve İbrâhim Zâfir efendiler halifelerinden başlıcalarıdır.¹²³ Ortadan biraz uzun boylu, güzel yüzlü, çil gözlü, sıcak kalpli olarak tarif edilen Şeyh Muhammed Zâfir için “Fıkhî bilgisi azdı” şeklinde değerlendirmeler bulunsa bile¹²⁴ âlim, fâzıl, ârif, edip ve kâmil bir zat olduğu ortadadır. Bunu, Muhammed Abduh gibi bir ilim adamının kendisine intisap etmesinden¹²⁵ ve kaleme aldığı *el-Envârü'l-kudsiyye, en-Nûru's-sâtı', Akrahû'l-vesâil* ve *el-Vazîfetü'z-Zâfiriyye* isimli eserlerden anlamamız mümkündür.

1321 (1903) senesi Receb ayı başında vefat eden ve tekkesinin batı tarafındaki gotik mimari tarzına uygun yapılmış mermer türbeye defnedilen Muhammed Zâfir'in iki hanımından on dört erkek, dokuz kız evlâdı olduğu bilinmektedir. Hanımlarından birinin adı Deblec (ö. 1330/1912),¹²⁶ diğërininki Tîr-i Nigâh (ö. 1926)¹²⁷ olup, her ikisi de Şeyh Muhammed Zâfir'den sonra vefat etmişlerdir.¹²⁸ Muhammed Zâfir, İstanbul Şehremini âzalığı yürüten oğlu Hüseyin Zâfir'i (ö. 1948) Cezayir müdâfii Emîr Abdülkâdir el-Cezâirî'nin kızı ile evlendirmiştir.¹²⁹

Zâfir Ailesi ve Osmanlılar

Zâfir ailesinin Osmanlılar'la irtibatının 400 yıllık bir geçmişi vardır. Revnakoğlu'nun Mekke ve Medine ile ilgili eski kayıtlara dayanarak verdiği bilgilere göre, Zâfir ailesinin büyük dedeleri olan

••••••••••

123 Hüseyin Vassâf, *Sefîne*, I, 260.

124 Karlğa, *Islahatçı Bir Düşünür Tunuslu Hayrettin Paşa*, s. 26.

125 Akkâd, *Muhammed Abduh*, s. 88.

126 Kabri Ertuğrul Tekkesi avlusunda olup cadde tarafındaki Hamîdiye Çeşmesi'ne bitişik gotik mimari tarzda yapılmış türbededir. Üzerinde türbenin Deblec Hanım'a ait olduğunu bildiren kitâbe mevcuttur. Deblec, bilezik mânâsına gelen Arapça bir kelimedir.

127 Tîr-i Nigâh Hanım, Muhammed Zâfir'in ikinci eşi'dir. Onunla 1290 (1873) yılında evlenmiştir. Sarayla irtibatı olan bir kadındır. 1926 yılında vefat etmiş ve Maçka Kabristanı'na defnedilmiştir (bk. Hüseyin Vassâf, *Sefîne*, I, 260; Revnakoğlu Arşivi, 76/2).

128 Zâfir ailesi ve çocukları hakkında daha geniş bilgi için bk. Revnakoğlu Arşivi, 76/2; Tuğlacı, *Adalar Tarihi*, I, 351-357.

129 Revnakoğlu Arşivi, 76/2-18^a.

Hasan ez-Zâfir, maiyyetindeki insanlarla beraber Mısır seferi sırasında (1517) Yavuz Sultan Selim'e yardımcı olmuştur. Bu hizmeti karşılığında kendisine Bedevî baskınlarına karşı mücadele etme görevi verilmiştir. Bu görevde muvaffak olup halkın takdir ve sevgisini kazanınca, Yavuz Sultan Selim tarafından "Ağa" unvanıyla taltif edilerek "Ağavât-ı siyâhiyye"den kabul edilmiş, bir miktar tahsisat ile makâmât-ı mukaddesenin asayiş ve nizamıyla meşgul olma işine getirilmiştir. Bu vazife, hayatının sonuna kadar Hicaz'ı (Mekke-Medine) merkez edinen Hasan Ağa'nın üzerinde kalmış ve nesilden nesile intikal ederek Medeniyye'nin kurucusu Muhammed Hasan Zâfir b. Hamza Zâfir'e kadar ulaşmış, Tanzimat'ın ilânıyla da son bulmuştur.¹³⁰

Bu bilgiler ışığında Zâfir ailesi değerlendirildiğinde, ailenin Osmanlı padişahlarına yabancı olmadığı anlaşılmaktadır. Aile Yavuz Sultan Selim ile askerî alanda başlayan İslâm birliği anlayışına ve Osmanlı Devleti'ne uzun yıllar hizmet etmiş, Kuzey Afrika ve Hicaz'da nüfuzunu arttırmıştır. Sonradan buna bir de tarikat bağları eklenmiş, ailenin nüfuzu Ortadoğu'dan Madagaskar ve Komor adalarına kadar uzanmıştır.

Bu açıdan Muhammed Zâfir ile Abdülhamid'in daha sonra gelişen ilişkilerini, Batılılar'ın zannettiği gibi sırf panislâmist politika anlayışına veya şahsî dayanışma ve menfaatlere indirgemek doğru değildir.

Zâfir ailesinin Şâzeliyye-Medeniyye zinciri içindeki kollardan Derkâviyye, Medeniyye, Yeşrûtiyye, Rahmâniyye, Fâsiyye ve Zâfiriyye ile doğrudan tarikat bağı bulunmaktadır.¹³¹ Çünkü Fransa'nın 1902 yılında İstanbul Tarabya, Trablusgarp, Bingazi, Tunus ve Cidde gibi beş ayrı temsilciliğinden Medeniyye hakkında bilgi istemesi Zâfir ailesinin nesep gücüyle tarikat nüfuzunun birleşmesinden doğan tedirginliğinin göstergesidir. Bu istek üzerine düzenlenen raporlarda, Tunus hariç diğer bütün bölgelerde Medeniyye'nin harekete geçirebileceği potansiyel bir gücünün bulunduğu, bu gücün hilâfet inancıyla bütünleşmesi durumunda Fransızlar'ın işinin zorlaşacağı ve böyle bir bütünleşmeyi önlemek için, nüfusu kalabalık kabilelerin reisleri-

.....

130 Revnakoğlu Arşivi, 76/2.

131 Şâzeliyye'nin kolları ile ilgili bk. Güven, *Ebu'l-Hasan Şâzili*, s. 303-362.

ne hayallerinin üstünde maddî imkânlar sunulduğu kaydedilmiştir. Tunus'ta ise Medeniyye'ye ait on bir tekke ve dört toplantı yerinin bulunduğu, ancak bunların organize olamadığı ve müdavimlerinin daha köklü tarikatlara göre sayıca az olduğu bildirildikten sonra, tarikatların aralarındaki rekabetten faydalanıp Medeniyye'ye siyasetçi, diğerlerine ise samimi müslüman kimliğinin verilerek ittifaklarının engellendiği belirtilmiştir. Ayrıca şeyh ve mukaddemlerinin faaliyetleri hakkında jurnalde bulunanların memnun edilerek ihbar sisteminin işletildiği, Medenî ailesi ve akrabalarının yakın takipte tutulduğu vurgulanmıştır.¹³²

Osmanlı Devleti XIX. yüzyılda dünyanın farklı bölgelerinden gelen yardım taleplerine cevap veremese de, en azından kendi topraklarında Batılılar'ın faaliyetlerini engellemek ve İstanbul'a uzak sınır bölgelerindeki müslümanların hilâfet makamına olan bağlılığını arttırmak için birtakım uygulamalarda bulunuyordu. Nitekim Sultan Abdülmecid (ö. 1277/1861) ve Sultan Abdülaziz (ö. 1293/1876) tarafından Senûsiler'e vergi muafiyetiyle buna benzer birtakım imtiyazlar tanınmış,¹³³ Doğu Türkistan'da bağımsız bir devlet kuran Yâkub Han'a yardım edilmişti.¹³⁴ Bu durum, Yavuz Sultan Selim döneminde daha çok askerî zaferler ve toprak bütünlüğü şeklinde algılanan itihâd-ı İslâm kavramının kazandığı yeni anlamdan doğan uygulamalar olarak düşünülebilir. Yavuz'dan beri mevcut olan itihâd-ı İslâm fikrinin farklı boyutlarına ilk eğilen Padişah Abdülmecid, bu çizgide birtakım uygulamaları başlatan Abdülaziz ve toprak bütünlüğü olmasa da siyasî anlamda yekvücut olan bir İslâm dünyasının ne kadar güçlü olacağını ilk defa sezip hisseden ve buna uygun politikalar üreten II. Abdülhamid olmuştur.¹³⁵

Şeyh Muhammed Zâfir ve II. Abdülhamid

Bazı kaynaklara ve halk arasında yaygın olan anlayışa göre, II. Abdülhamid ile Muhammed Zâfir'in ilk tanışmaları, Abdülhamid'in

••••••••

132 Sırma, "Fransa'nın Kuzey Afrika'daki Sömürgeciliği", s. 159-179; a.mlf., "Ondokuzuncu Yüzyıl Osmanlı Siyaseti", s. 184-187.

133 Le Gall, "The Ottoman Government", s. 92.

134 Özcan, *Pan-İslamizm*, s. 56-58.

135 Martin, *Sömürgeciliğe Karşı*, s. 14-15; Özcan, *Pan-İslamizm*, s. 58-59.

daha şehzadeligi döneminde meydana gelmiştir. Şehzade Abdülhamid Kâğıthâne Seyezcibaşı'nda bir gezinti esnasında Şeyh Muhammed Zâfir'le karşılaşmış, şeyh efendi kendisine hiç alâmet yokken yakın zamanda tahta çıkacağını müjdelemiştir. Nitekim kısa süre sonra umulmadık hadiselerin cereyan etmesiyle Abdülhamid tahta çıkmış, Şeyh Muhammed Zâfir'i memleketine göndermeyerek kendisine intisap etmiştir.¹³⁶

II. Abdülhamid'in kızı Ayşe Osmanoğlu, kendisiyle yapılan bir röportajda bu anlatılanların hepsini yalanlamakta ve bunların babasını sevmeyenler tarafından kasıtlı olarak uydurulduğunu, düşünen kimselerde "Abdülhamid hurafelere inanırdı" fikrini oluşturmak için halkın arasına yayıldığını söylemektedir. Ayrıca babasının tahta çıkma sevdalısı olmadığını, kaçmasına rağmen kaderin yüklediği vazifeyi mecburen kabul ettiğini ve tahta çıkma konusunda müjdeli bir haber beklentisi içinde olmadığını açıklamaktadır.¹³⁷

Ayşe Osmanoğlu'nun belirttiğine göre Sultan Abdülhamid, genç bir şehzade iken ramazan ayında sık sık namaz kılmaya gittiği, hayır için açılan sergilerden alışveriş yaptığı Süleymaniye Camii'nde, önce Muhammed Zâfir'in küçük kardeşi Hamza Zâfir Efendi ile tanışır. Zamanla ahbablıkları ilerler. Onun vasıtasıyla Muhammed Zâfir'e ve Şâzeliyye tarikatına intisap eder.¹³⁸ Zâfir ailesinin öteden beri Osmanlılar'la devam eden irtibatını, Muhammed Zâfir ve Hamza Zâfir'in eski Trablus valisi Mahmud Nedim Paşa ile olan yakınlıklarını ve paşanın tavassutunu göz önünde tutarsak, Ayşe Osmanoğlu'nun verdiği bilgilerin daha doğru olduğu anlaşılmaktadır.

Muhammed Zâfir ile II. Abdülhamid arasındaki yakın ilişkinin en dikkat çekici emârelerinden biri, saraydan başka hiçbir yerde yemek yemeyen Abdülhamid'in, Muhammed Zâfir'in tekkesinde yemek yemesidir.¹³⁹ Bu da padişahın Şeyh Zâfir'e büyük bir güven beslediğine işaret eder.

II. Abdülhamid ile Muhammed Zâfir'in ilişkilerinin iki farklı boyutu vardır: Birincisi şeyhlik-müritlik, diğeri ise

••••••••

136 Revnakoğlu Arşivi, 76/2.

137 Osmanoğlu, "Röportaj", *Tercüman*, 2 Ocak 1956.

138 Osmanoğlu, *Babam Sultan Abdülhamid*, s. 24-25.

139 Revnakoğlu Arşivi, 76/2.

padişahlık-danışmanlık ilişkisidir. Şeyhlik-müritlik ilişkisi II. Abdülhamid'in gençlik yıllarına dayanır. Hüseyin Vassâf'ın belirttiğine göre Abdülhamid, 1287-1290 (1870-1873) yılları arasında İstanbul'da Şeyh Muhammed Zâfir'e intisap etmiştir.¹⁴⁰ Abdülhamid'in Rifâiyye, Kâdiriyye ve Nakşibendiyye tarikatlarına intisap ettiği kesin değilse de en azından onlarla çeşitli seviyelerde irtibatı olduğu bilinmektedir.¹⁴¹ Şâzeliyye'den başka diğer bütün tarikatlarla kurduğu bağların teberrüken olduğunu söyleyebiliriz. Zira diğer tarikatlardan hiçbirinin evradını okuduğuna dair vesika bulunmazken, Şâzeliyye'nin "vazife" denilen günlük virdine devam ettiğini açıklayan belgeler vardır. Ayrıca Beşiktaş'ta Şeyh Zâfir'in haftada bir cuma namazından sonra düzenlediği Şâzeliyye âyinine sık olmasa da katıldığı kaydedilmektedir. Cemalettin Server Revnakoğlu, padişahın cuma selâmlığını müteaddit defalar Beşiktaş Şâzeli Tekkesi'nde icra ettiğini duyuran gazete küpürlerini toplayarak, "Sultan Hamid, cuma için tekkeye geldiği her namazdan sonra selâmlamanın akabinde alayın dağılmasını ve saraya dönmesini ister, kendisi zikirde bulunurdu" bilgisini vermektedir.¹⁴²

Abdülhamid'in Şâzeliyye tarikatıyla olan bağının diğer tarikatlardan farklı olduğunu gösteren en mühim husus, tahttan indirildikten sonra bile Şâzeliyye ile irtibatı devam ettiği halde diğerleriyle kesilmesidir. Nitekim Abdülhamid, 1329 (1911) yılında Suriye'de bulunan ve hem Ali Nûreddin el-Yeşrûti'nin hem de Muhammed Zâfir'in halifesi olan Şâzeli şeyhi Mahmûd Ebü's-Şâmât'a (ö. 1341/1922) bir mektup yazmıştır. Bu mektubunda, "Efendim, evrâd-ı Şâzeliyye ve vazife-i Şâzeliyye kıraatine gece gündüz devam ediyorum. Bu vazifelerimi ifaya muvaffak olduğumdan dolayı Hak Teâlâ hazretlerine hamederim ve daavât-ı kalbiyyenize muhtaç olduğumu arz ederim"¹⁴³ diyen Abdülhamid, Şâzeliyye tarikatına intisabını açıkça belirtmiştir.

•••••

140 Hüseyin Vassâf, *Sefîne*, I, 259-260.

141 Eraslan, *II. Abdülhamid*, s. 219-222; Karlığa, *Tunuslu Hayrettin Paşa*, s. 26-27.

142 Revnakoğlu Arşivi, 76/2.

143 Abdülhamid'in Jön Türkler'i, Filistin topraklarını ve bunlarla bağlantılı olarak tahttan indirilişini anlattığı bu mektubun Osmanlıca aslı, Arapça'sı ve İngilizce'si birkaç defa yayımlanmıştır (bu yayınlar için bk. Saîd Efgânî, *Mecelletü'l-Arabî*, sy. 169, Şevval 1392/1972; Ahmet Yakar, "Sultan Abdülhamid'in Hal Sebebi", *Yeni Devir Gazetesi*, 12.11.1977; Kara, "Şâzeliyye Tarikatı ve Üç Büyük Şeyhi", *Fikir ve Sanatta Hareket*, sy. 24 (1981), s. 23-25.

Kaynaklardan öğrendiğimize göre Abdülhamid'in Muhammed Zâfir ile olan ilişkisi padişahlığının ilk yıllarında daha sıkıdır. Ancak Romanya'daki Bükreş Sefâreti'nden gelen, "Önümüzdeki cuma günü Şâzelî Dergâhı'ndaki camiye selâmlık resm-i ifâsı için teşrif-i şâhâne vuku bulursa, suikasta mâruz kalacağını ve caminin civarındaki mecralara dinamit konmuş olduğunu haber aldık"¹⁴⁴ şifresi, Abdülhamid'i Muhammed Zâfir ile olan ilişkilerinde biraz daha temkinli olmaya sevketmiştir. Cuma gecesi cami ve tekkenin çevresinde araştırma yaptıran padişah, gündüz cuma namazını eda ve akabinde selâmlık resmini orada icra ederek karşı tarafa korkmadığını ilân etmiştir. Fakat bu ihbar araştırıldığında, arkasından padişahın Şeyh Muhammed Zâfir'e olan yakınlığını kıskanan ve ona haset eden tarikat şeyhleri çıkınca, Abdülhamid onları hasetten kurtarmak, birliği ve bütünlüğü sağlamak için Muhammed Zâfir'den sonra başka şeyhlere de intisap etmiştir. Bir daha cuma selâmlığı için bu camiye kullanmamıştır.¹⁴⁵ Belki böyle bir yolu seçmesinde Muhammed Zâfir'in de etkisi olmuş olabilir. Ayşe Osmanoğlu'nun belirttiğine göre, Muhammed Zâfir'den sonra babasının intisap ettiği şeyhlerin başında Rifâî Şeyhi Ebü'l-Hüdâ es-Sayyâdî (ö. 1326/1909) ve Yahyâ Efendi Tekkesi Kâdirî Şeyhi Abdullah Efendi gelir.¹⁴⁶ Buna, Şeyh Rahmetullah, Ferâset-i Şerîfe vekili Seyyid Ahmed Esad Efendi ve *er-Risâletü'l-Hamîdiyye* müellifi Seyyid Hüseyin el-Cisr'i de ekleyenler vardır.¹⁴⁷

Muhammed Zâfir ve Abdülhamid'in siyaset ve devlet işleri ile ilgili münasebetlerine gelince, bu, zannedildiği gibi ileri boyutta değildir. Bu konuda Ebü'l-Hüdâ es-Sayyâdî bütün şeyhlerden daha faaldir. Sayyâdî bu konudaki özel çaba ve becerilerinden dolayı padişah tarafından Arap meselelerine dair siyasi işlerde vazifelendirilmiş,¹⁴⁸ çeşitli nişanlarla taltif edilmiştir. Öyle ki, kaybettiği nişanın yerine yenisi verilmiş, birçok akrabası da çeşitli memuriyet görevlerine

144 Kutay, *Türkiye İstiklâl ve Hürriyet Mücadeleleri Tarihi*, s. 5558; Bozdağ, *Abdülhamid'in Hâtrâ Defteri*, s. 203-205.

145 Kutay, *Türkiye İstiklâl ve Hürriyet Mücadeleleri Tarihi*, s. 5558; Bozdağ, *Abdülhamid'in Hâtrâ Defteri*, s. 204-206.

146 Osmanoğlu, *Babam Sultan Abdülhamid*, s. 25; Karlığa, *Tunuslu Hayrettin Paşa*, s. 26-27.

147 Sırma, *II. Abdülhamid'in İslâm Birliği Siyâseti*, s. 66; Eraslan, *II. Abdülhamid*, s. 218-219; Talay, *Eserleri ve Hizmetleriyle Sultan Abdülhamid*, s. 87.

148 Osmanoğlu, *Babam Sultan Abdülhamid*, s. 25.

getirilmiştir.¹⁴⁹ Bu durum tabii olarak devlet erkânından bazı üst düzey yetkilileri rahatsız etmiş ve ona hırslı bir tarikat şeyhi nazarıyla bakmalarına sebep olmuştur.¹⁵⁰ Abdülhamid tahttan indirilince de Ebü'l-Hüdâ Efendi sürgüne gönderilmiştir.¹⁵¹

Muhammed Zâfir'in durumu ise böyle değildir. O, kendisine mensup olsun olmasın bütün devlet erkânının ve halkın takdirini kazanmış, muhterem bir zat olarak tanınmış ve gerek dışarıda gerekse sarayda herkesten saygı görmüştür.¹⁵² Sultan Abdülhamid kendisine rütbe teklif ettiği halde kabul etmemiş, bir tek nişan bile almamıştır.¹⁵³ İsmet Bozdağ'ın Abdülhamid döneminde bir ara Dâhiliye nâzirliği yapmış olan Reşid Bey'den naklen bildirdiğine göre Şeyh Muhammed Zâfir, "Kimseye zarar vermeyen, devlet işlerine karışmaktan çekinen, gerçekten mutekit bir âdemdi."¹⁵⁴ Kısacası Muhammed Zâfir hiçbir zaman doğrudan devlet işleriyle uğraşmamış ve bu konuda aktif rol almamıştır. Kendisine bir fikir sorulduğunda görüşünü açıklama konumunda kalmayı tercih etmiştir. II. Abdülhamid daha saltanatının ilk yıllarında Ruslar'la cereyan eden Doksanüç Harbi sırasında, devlet işlerinde kendisine yardımcı olacak güvenilir insanlar aramış; bu sırada Muhammed Zâfir etkin rol alma imkânına sahip olduğu halde yerine Tunuslu Hayreddin Paşa'yı (ö. 1308/1890) tavsiye etmiştir. Şeyhinin tavsiyesine uyan Abdülhamid, ıslahatçı fikirleriyle tanınan ve değerli bir devlet adamı olan Hayreddin Paşa'yı Tunus'tan getirmiş, kendisini daha yakından tanıdıktan sonra sadrazamlık makamına kadar yükseltmiştir.¹⁵⁵

Muhammed Zâfir'in devlete en büyük desteği mânevî yönde oluyordu. Memlekette bir sıkıntı ve hastalık zuhur ettiği zaman

•••••

149 Eraslan, *II. Abdülhamid*, s. 219-220.

150 Osmanoğlu, *Babam Sultan Abdülhamid*, s. 26; Kutay, *Türkiye İstiklâl ve Hürriyet Mücadeleleri Tarihi*, s. 5558; Bozdağ, *Abdülhamid'in Hâtırâ Defteri*, s. 204-205.

151 Karlığa, *Tunuslu Hayrettin Paşa*, s. 26.

152 Osmanoğlu, *Babam Sultan Abdülhamid*, s. 25.

153 Revnakoğlu Arşivi, 76/2.

154 Bozdağ, *Abdülhamid'in Hâtırâ Defteri*, s. 204.

155 Karlığa, *Tunuslu Hayrettin Paşa*, s. 21, Tunuslu Hayreddin Paşa ve İstanbul'a gelişi hakkında ayrıca bk. Çetin, *Tunuslu Hayreddin Paşa*, s. 267-271; İnal, *Son Sadrazamlar*, s. 898-911. Ayrıca bk. *Servet-i Fünûn*, sy. 90-1564, s. 186.

tekkesinde *Buhârî-i Şerîf* hatmi yaptırıyor, *Hizbü'l-bahr* okutuyordu.¹⁵⁶ Padişahın da bu dua meclislerine katıldığı olurdu. Sıkıntı umumi olunca İslâm âleminin değişik yerlerindeki tekkelere haber salınır, oralarda da müslümanlar için dua edilmesi, *Buhârî* ve *Hizbü'l-bahr* okunması istenirdi. Doksanüç Harbi sırasında tekkelere emir gönderilerek müslüman ordusunun zaferi, din düşmanlarının yenilmesi için dua edilmesinin ve halkın moral gücünün yüksek tutulmasının istenmesinde¹⁵⁷ Muhammed Zâfir'in telkinlerinin etkili olduğu söylenebilir. Muhammed Zâfir'in *Buhârî* okumaya ve onu hatmetmeye verdiği önem, II. Abdülhamid'in *Sahîh-i Buhârî*'yi bastırmasında da etkili olmuştur. Ayşe Osmanoğlu'nun belirttiğine göre *Buhârî* baskıları müslüman memleketlere gönderilmiş ve padişahın isteği ile İslâm dünyasının önemli camilerine hediye edilmiştir.¹⁵⁸

Abdülhamid dönemine ait belgelerden öğrendiğimize göre, devletin Muhammed Zâfir'e danıştığı konulardan bir diğeri de Senûsiler'le ilgilidir. Sultan Abdülmecid ve Sultan Abdülaziz döneminde vergi muafiyeti gibi birtakım imtiyazlara sahip olan Senûsiler, zamanla güçlenerek Afrika'da en etkin topluluk haline gelmişlerdir. Bu durum Abdülhamid'i Senûsiler'e karşı ihtiyatlı ve tedbirli davranmaya sevketmiştir.¹⁵⁹ Senûsiler'e karşı duyulan kuşkunun sebebi, devletin ve aydınların, Senûsiyye'nin bir tarikat mı yoksa siyasî bir hareket mi¹⁶⁰ olduğuna karar verememeleridir. Mesele Muhammed Zâfir'e sorulduğunda, Senûsiyye'nin tarikat olduğunu söylemiş ve Şâzeliyye'nin bir kolu olan İdrîsiyye'nin (Ahmediyye) bir şubesi olduğunu ifade etmiştir. Saraya gönderdiği belgelerde Muhammed el-Mehdî için "Şeyh Senûsî", "Muhammed Mehdî Efendi" ve "büyük Şâzeliyye şeyhi" gibi unvanlar kullanmıştır.¹⁶¹ Ancak Senûsiyye'nin tasavvuf ve tarikatlar açısından Medeniyye gibi yeni bir yorum getirmediğini belirtmiştir.¹⁶²

•••••

156 Osmanoğlu, *Babam Sultan Abdülhamid*, s. 25.

157 Eraslan, *II. Abdülhamid*, s. 217-218.

158 Osmanoğlu, *Babam Sultan Abdülhamid*, s. 25.

159 Şehbenderzâde, *Senûsiler*, s. 69-70.

160 Şehbenderzâde, *Senûsiler*, s. 45.

161 BOA, YEE., nr. 18, 38, 93, 553, 603.

162 Le Gall, "The Ottoman Government", s. 93-94, İki tarikat arasındaki sosyolojik farklardan birisi, Senûsiyye'nin bedevîler arasında, Medeniyye'nin ise şehir ve kasabalarda revaç bulmasıdır (Le Gall, "The Ottoman Government", s. 93).

Muhammed Zâfir'in bu tezkiyesinden sonra II. Abdülhamid, geç de olsa arayı düzeltmek için Seyyid Mehdî es-Senûsî'ye özel bir sefir göndermiştir.¹⁶³ Ancak bu tutum beklenen ideal sonucun doğmasına yetmemiş, sadece devletle Senûsiler'in arasının düzelmesini sağlamıştır. Karşılıklı oluşan bu güven ortamı bile Batılılar'ı korkutmaya yetmiştir.¹⁶⁴

Abdülhamid'in konumu gereği, gerek Batı'dan gerekse Doğu'dan birçok kişi onunla görüşmeye gelirdi. Saraydaki görüşme bitince heyet mensupları değişik yerlerde misafir edilirdi. Ayşe Osmanoğlu, Arapça konuşulan bölgelerden gelen misafirlerin büyük bir bölümü için "Zâfir Efendi Tekkesi'nde babam tarafından yaptırılmış olan misafirhanede ikamet ederlerdi"¹⁶⁵ diyerek, devletin işleyişi içinde Muhammed Zâfir'in yerini ve tekkesinin fonksiyonunu belirtmektedir.

Eldeki belgelerden anlaşıldığına göre Muhammed Zâfir el-Medenî, kendisiyle aynı kaderi paylaşan insanları ve özellikle de Araplar'ı durumdan haberdar etmek istemiştir. Bu iş için atalarının asayişini sağlamak maksadıyla 400 sene hizmet verdikleri Mekke ve Medine'yi üs olarak seçmiştir. Siyasî bir amaç ve hırs gözetmeden yaşadığı tarih sürecinin şartlarına uygun irşat ve tebliğ görevi yürütmüştür. Gerek kendisi gerekse halifeleri vasıtasıyla özellikle Kuzey Afrika'dan hacca gelen insanlara durumu anlatmış, onları hem dünya hem de âhîret gafletinden uyarmaya çalışmış ve Osmanlı halifesine itaat etmelerini öğütlemiştir. Bu durumdan rahatsız olan Fransa'nın Cidde

••••••••

163 Şehbenderzâde, *Senûsiler*, s. 70.

164 Nitekim o tarihlerde Kuzey Afrika'da bulunmuş bir misyoner, daha sonraları şu yorumu yapmıştır: "Hem Senûsiyye hem de Medeniyye tarikatları Osmanlılar'ın panislâmist politikasına uygun hareket ettikleri için Kuzey Afrika'daki Fransız koloniciliğine uzun süre direnmişlerdir. Onların direnişinin arkasında bizzat Abdülhamid vardır. Nitekim Abdülhamid'den sonra I. Dünya Savaşı sırasında Osmanlı Devleti'nde panislâmizm yerine İttihat ve Terakkî vasıtasıyla yeni fikirler hâkim olunca bu tarikatlar Yeni Osmanlılar'dan yeterli ilgiyi görmediler. Böylelikle desteklerini ve güçlerini kaybeden bu tarikatlardan Avrupalılar korkmaz hale geldiler. Çünkü bu tarikatlar Avrupalılar'ın hiç tanımadığı bir yapıya sahipti ve bizim menfaatlarımıza zıt hareket ediyorlardı." (bk. Le Gall, "The Ottoman Government", s. 91-92).

165 Osmanoğlu, *Babam Sultan Abdülhamid*, s. 26.

Konsolosluğu, 20 Nisan 1902'de Fransa Dışişleri Bakanlığı'na yazdığı bir raporda, "Kuzey Afrika müstemlekelerimizde yaşayan müslümanların Hicaz'a gelişlerini zorlaştırmalıyız. Mümkün mertebe, sağlık ve ekonomik sebepleri bahane ederek hacca izin vermemeliyiz"¹⁶⁶ demektedir.

Tunus'tan Paris'e gelen bilgiler, Cidde'deki Fransız Konsolosluğu'nun raporunu doğrulamakta ve Medeniyye'nin Trablusgarp'taki ilk tekkeden ziyade, Hicaz'daki tekkeler vasıtasıyla yayıldığını göstermektedir. Tunus'tan gönderilen bilgilerde, o tarihte Tunus'ta en itibarlı Medeniyye şeyhi sayılan Seyyid Muhammed et-Tâhir b. Ahmed b. Adülvâris'in,¹⁶⁷ tarikatın kendisine intikali hakkında müritlerine yaptığı konuşmalara da yer verilmekte ve onun şu sözleri nakledilmektedir:

Babam Ahmed, hac farzasını yerine getirmek için Fas'tan hareketle mukaddes yerlere gittiğinde Mekke'de Fas'ın Mevlâ el-Arabî heyeti mücibince Mekke Derkavileri'nin başında bulunan ve anne tarafından ceddim olan Şeyh Seyyid Muhammed b. Hamza Ca'fer el-Medenî ile buluştu. Mekke'de onun yanında birçok sene kaldıktan sonra Trablusgarp'a gitti ve orada evlendi. Daha sonra Tunus'a gelip tarikat için çok sayıda mürit topladı.¹⁶⁸

İstanbul Tarabya'dan gönderilen 18 Temmuz 1902 tarihli bir başka vesikadan ise Cidde Konsolosluğu'nun isteğinin yerine getirildiği, o tarihte Fransız müstemlekesi olan Tunus'tan hacca gidenlerin engellendiği, bütün engellemelere rağmen hacca gidenlerin de yol güzergâhındaki yerli idarecilerle temas kurmalarına imkân verildiği anlaşılmaktadır.¹⁶⁹

Muhammed Zâfir'i bazan II. Abdülhamid'in politikalarına alet olmakla suçlayan, bazan da daha yüksek bir konuma çıkarak II. Abdülhamid'i yönlendirdiğini iddia eden Batılı raportörler

•••••

166 Sırma, "Ondokuzuncu Yüzyıl Osmanlı Siyaseti", s. 186.

167 Seyyid Muhammed'in 1289 (1873) yılında Medeniyye'den icâzet aldığı kaydedilmektedir (bk. Sırma, "Fransa'nın Kuzey Afrika'daki Sömürgeciliği", s. 171).

168 Sırma, "Fransanın Kuzey Afrika'daki Sömürgeciliği", s. 170-171.

169 Sırma, "Fransa'nın Kuzey Afrika'daki Sömürgeciliği", s. 159.

bile, gerçekte Muhammed Zâfir'in siyasî bir yönünün olmadığını kabul etmek zorunda kalmışlardır. Bir rapordan alınan aşağıdaki ifadeler, Muhammed Zâfir ile Abdülhamid arasındaki ilişkilerin doğru yorumlanmadığını ve ithamların kendi içinde bile tutarsız olduğunu ispata yeterlidir: "Sultan Abdülhamid'in panislâmist şefi Muhammed Zâfir'in bütün sadakatine rağmen, Bingazi'de Medeniyye tarikatının panislâmik yönden olan hareketi hiçbir şekilde kendini göstermemiştir. Bu tarikat, lüzumu halinde yabancı bir istilâyâ karşı mücadele edebilecek düzenli bir ordu kurma gayesiyle sultanın çıkardığı fermanın hükümlerine uyup, askerlik yapmak istemeyenleri itaate sevk etmek için hiçbir teşebbüste bulunmamıştır."¹⁷⁰

Bu cümlelerde Muhammed Zâfir, Abdülhamid'in şefi olarak tavsif edilmiş, ürettiği politikalarla onu yönlendirdiği ileri sürülmüş; fakat uygulamaya gelince Muhammed Zâfir'in kendi ürettiği politikalara bile sahip çıkmadığı söylenmiştir. Sonuç olarak şunu söyleyebiliriz ki, Abdülhamid ile Muhammed Zâfir'in ilişkilerine daha çok siyasî yönden bakılmış ve bu bakış açısı da abartılmıştır. Halbuki tasavvufî ilişkileri başka, idarî ilişkileri başkadır. Muhammed Zâfir Araplar'la ilgili mevzularda lüzumu halinde danışmanlık yapmıştır. Senûsiler hakkında devlete verdiğini belirttiğimiz bilgiler bunun en iyi örneğidir. Ancak onun danışmanlığı süreklilik ve devamlılık arzetmediği gibi, resmî bir nitelik de taşımaz. Devlet nezdinde Muhammed Zâfir'den ziyade, idarî işlerle ilgili eğitim almış olan oğlu Mustafa Bey'in danışmanlığı daha önemlidir. Çünkü Mustafa Bey'in danışmanlığı resmî nitelik taşımaktadır. Nitekim Yıldız Sarayı Başkitâbet Dairesi'nin 20 Receb 1311 tarihli ve 5405 sayılı beyanında, "Şeyh Muhammed Zâfir'in mahdumu mülkiye mezunu Mustafa Bey'in¹⁷¹ 2000 kuruş maaş ile Şûrâ-i Devlet âzalığına tayinine karar verilmiştir"¹⁷² denilmiştir.

II. Abdülhamid Şâzelîler'le olan ilişkisini Muhammed Zâfir'in ölümünden sonra da ömrünün sonuna kadar devam ettirir.

•••••

170 Sırma, "Fransa'nın Kuzey Afrika'daki Sömürgeciliği", s. 177.

171 Mustafa Bey çok yaşamamıştır. Babasının vefatından dört yıl sonra 1325 (1907) yılında vefat etmiş ve Beşiktaş Yahyâ Efendi Dergâhı'nın hazinesine defnedilmiştir (bk. Revnakoğlu Arşivi, 76/2).

172 BOA, İrade-Dahiliye, nr. 1311/B-25.

Padişahlığının son yıllarında (1906) bile Şeyh Zâfir'e âsitâne içinde türbe yaptırmıştır. Tahttan indirildikten sonra da ilişki sürdürdüğü için II. Abdülhamid'in cenaze merasiminde, Beşiktaş Şâzelî Dergâhı'nın meşâyihi protokolün ön sıralarında yer almış, dergâhın zâkirbaşısının yanık bir Arabî eda ve son derece hazin bir sedâ ile okuduğu na't-ı şerif, törene katılan herkesi duygulandırmıştır.¹⁷³

Bir devlet başkanı ve halife olarak Muhammed Zâfir ile kurduğu ilişkilerden II. Abdülhamid'in beklentilerine gelince, bu husus, tasavvuftan ziyade siyaset tarihinin konusudur. Abdülhamid dönemiyle ilgili yapılan siyasî tarih çalışmaları, halifenin dindaşları, devlet başkanının da vatandaşları tarafından desteklenmesinin ve aralarında bir bütünlük gözükmemesinin, Batılı devletleri rahatsız ettiğini ve onları korkuttuğunu ortaya koymuştur. Bu durumu farkederek II. Abdülhamid, ekonomik ve askerî yönden zayıf olmanın devlete verebileceği zararları telâfi etmek için, İslâm birliği siyasetini dünya kamuoyunda olduğundan daha büyük göstermeye çalışmış ve bunda da başarılı olmuştur. Halk tabanına inmenin ve müslüman tebaa ile kaynaşmanın yollarından birisinin tarikatlardan geçtiğini bilen II. Abdülhamid, intisap etmediği halde birçok tarikat şeyhi ile ilişkiler geliştirmiştir. Sultanahmet'teki Özbekler Tekkesi şeyhi Buharalı Süleyman Efendi'nin İslâm birliği siyasetini olduğundan daha etkin göstermek için padişahın isteği ile yaptığı hizmetler, Abdülhamid'in bazı tarikat şeyhleriyle kurduğu ilişkilerde uluslararası siyasî beklentileri olduğunu ortaya koymaktadır.¹⁷⁴

İstanbul'daki Müstakil Şâzelî Tekkeleri

Her tarikat gibi Şâzeliyye tarikatı da bir müesseseseleşme süreci yaşamıştır. Ebü'l-Hasan Şâzelî hayatını zikrederken belirttiğimiz üzere o İskenderiye surlarındaki mevcut bir burcu tekke olarak kullanmış, bunun haricinde irşat ve tebliğini cami ve medrese gibi umuma açık mekânlarda yürütmüştür. Tunus'ta ise bunlara ilâve olarak kendi evini kullanmıştır.

.....
173 *Tasvir-i Efkâr*, 12 Şubat 1334 Salı; Ziyâ Şâkir, "İkinci Sultan Abdülhamid'in Son Günleri", s. 804-808.

174 Özcan, "Özbekler Tekkesi", s. 12-16.

Şâzelî'den sonra Ebü'l-Abbas el-Mürsî de şeyhinin yolunu takip etmiş, tekke yapımıyla uğraşmamış, tekke yapmasını teklif edenlere, "Bizim tekkemizin tabanı arz, tavanı sema" demiş, bu konuda iktidar mesnupları tarafından yapılan resmî yardımları bile reddetmiştir.¹⁷⁵

Şâzeliyye'nin Anadolu'daki müesseseseleşmesi Mısır ile uygunluk arz ederek camiden başlar. Kaynaklardan öğrendiğimize göre, Ali b. Meymûn'un (ö. 917/1511) halifelerinden Sûfîzâde Şeyh Abdurrahman'ın (ö. 919/1513) müritlerinden Abdülmü'min isimli bir zat,¹⁷⁶ Bursa'da bir cami yaptırarak¹⁷⁷ halka vaaz ve nasihate başlar. Ancak konuşmalarında yer yer halkın anlayamayacağı tasavvufi inceliklerden bahsettiği için bazı kesimlerden tenkitler aldığı kaydedilir.¹⁷⁸

Araştırmalarımızda Urfa hariç Anadolu'da müstakil Şâzelî tekeleri bulunduğu dair bir kanıt rastlanmamış, İstanbul'da ise diğer tarikatlardan bağımsız, sırf Şâzeliyye tarikatına hizmet veren beş tane Şâzelî tekkesi olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca başka tarikatlara ait tekke şeyhlerinin Şâzeliyye'den icâzet aldıkları, gerektiğinde Şâzeliyye usulüne göre tarikat ve zikir telkininde buldukları anlaşılmıştır.

Alibeyköy Şâzelî Tekkesi¹⁷⁹

Alibeyköy Silâhtarâğa mahallesindeki bu tekkeyi, Silâhdar Abdullah Ağa yaptırmıştır. İstanbul'da kurulan ilk müstakil Şâzelî tekkesidir. II. Abdülhamid'in Hazîne-i Hâssa'dan 15.000 kuruş ayırarak tekkeyi tamir ettirdiği *Bağdat Salnâmesi* kayıtlarından anlaşılmaktadır.¹⁸⁰ 1200 (1785-86) yılında inşa edildiği belirtilen¹⁸¹ tekkeden bugün eser kalmamıştır. Kaynaklarda "Alibeykaryesi Şâzelî Tekkesi", "Abdullah Efendi" ve "Silâhdar Abdullah Ağa Dergâhı" gibi isimlerle

•••••

175 Margoliouth, "Şâzeliyye", s. 366-367.

176 Taşköprizâde, *eş-Şekâik*, s. 548.

177 Baldırzâde, *Vefeyâtnâme*, vr. 131^b.

178 Taşköprizâde, *eş-Şekâik*, s. 548-549; Öngören, *Osmanlılarda Tasavvuf*, s. 230.

179 Bandırmalızâde, *Mecmûa-i Tekâyâ*, s. 13-14; Revnakoğlu Arşivi, 30/12.

180 Talay, *Eserleri ve Hizmetleriyle Sultan Abdülhamid*, s. 382. (*Bağdat Salnâmesi*'nden naklen).

181 Özdamar, *Dersâadet Dergâhları*, s. 49.

anılan tekkenin,¹⁸² çevresindeki mahalleye adını verdiği anlaşılmaktadır. *Âsitâne*'deki kayıttan tekkenin âyin gününün ilk altmış yıl pazartesi olduğunu,¹⁸³ ancak Bandırmalızâde'nin kaydından da daha sonra cuma gününe çevrildiğini öğreniyoruz.¹⁸⁴

Tekkenin şeyhlerinden sadece beş tanesini tespit edebildik. Buna göre Alibeyköy Şâzelî Tekkesi'nde görev yaptığı bilinen meşâ-yih şunlardır:

1. Hacı Ahmed Efendi (ö. 1242/1826).
2. Ahmed İzzî Efendi.
3. Tahsin Efendi (ö. 1307/1889'dan sonra).
4. Hacı Hasan Hüseyin Efendi (ö. 1331/1913).
5. Hacı Ahmed Muhtâr Efendi.¹⁸⁵

Unkapanı Şâzelî Tekkesi¹⁸⁶

Fatih ilçesi Unkapanı semti Haraççı Kara Mehmed mahallesinde Cemâleddin Efendi sokağı ile Bostan Hamamı sokağının kesişim noktasında bulunmaktadır.¹⁸⁷ Tekkenin günümüzdeki yerini bildiren bu adres, eski kaynaklarda, "Kapan-ı dakik kurbunda Yeşiltulumba'dadır" şeklinde tarif edilir.¹⁸⁸

Cemalettin Server Revnakoğlu, "Şeyh Hacı Ahmed Şem'î Efendi Unkapanı'ndaki hanesini tekke ittihaz edip şeyhi oldu" diyerek buranın aslı ev iken tekke olarak kullanılmaya başlandığını ve daha sonra halifeleri tarafından 165.488 kuruş sarfedilerek tekkeye çevrildiğini kaydeder.¹⁸⁹ Hatırlanacağı üzere Şeyh Hacı Ahmed Efendi'nin

.....
182 Sa'dî, *Şâzelî İcâzetnâmesi*, vr. 2; Revnakoğlu Arşivi, 60, 115; Özdamar, *Dersââdet Dergâhları*, s. 49.

183 Tanman, "Şâzelîlik", s. 140 (*Âsitâne*'den naklen).

184 Bandırmalızâde, *Mecmûa-i Tekâyâ*, s. 14.

185 İsmi geçen tekke şeyhleri hakkında bk. Güven, *Ebu'l-Hasan Şâzili*, s. 384-385.

186 Bandırmalızâde, *Mecmûa-i Tekâyâ*, s. 14; Revnakoğlu Arşivi, 30/112.

187 Özdamar, *Dersââdet Dergâhları*, s. 103; Tekkenin Fatih Müftülüğü'ndeki tapu bilgilerinde yukarıda verdiğimiz adrese ilâve olarak, 1019 ada 53 parsel sayılı yerde olduğu belirtilmiştir.

188 Zâkir Şükrü, *Mecmûa-i Tekâyâ*, s. 35; Revnakoğlu Arşivi, 24/12.

189 Revnakoğlu Arşivi, 24/12.

ismi, Alibeyköy Şâzeli Tekkesi'nin şeyhleri arasında da geçmektedir. Alibeyköy Tekkesi şehrin merkezinden uzakta olduğu için, Şeyh Hacı Ahmed Efendi'nin merkeze yakın olma gayesiyle evini tekke olarak kullanması muhtemeldir. Evden tekkeye dönüştürme işlemini ise Ahmed Halil Ağa adında bir hayır sahibinin yaptırdığı anlaşılırken,¹⁹⁰ Revnakoğlu, ulemâdan Hacı İsmâil Bey (ö. 1256/1840) adında bir zatın bir ara bu tekkeyi tamir ettirdiğini kaydeder.¹⁹¹ “Balmumcu Tekkesi”, “Şeyh Seyyid Ahmed Tekkesi” ve “Şem‘î Şeyh Ahmed Efendi Tekkesi” gibi adlarla da anılan tekkenin,¹⁹² dergâh planına göre inşa edildiği tarihi tespit edemedik. Ancak buranın mülk sahibi ve ilk şeyhi olan Hacı Ahmed Efendi'nin 1242 (1826) yılında vefat ettiğini¹⁹³ göz önüne alırsak, XIX. yüzyılın ilk çeyreğinde hizmet vermeye başladığını söyleyebiliriz.

Günümüze kadar ulaşılmış avlu girişi üzerindeki kitâbede bulunan, “Yanmıştı inşa etti bu dergâhı Şah Abdülhamid” ibaresinden, yangın geçirdiği anlaşılan tekkeyi 1304 (1886) yılında II. Abdülhamid'in yeniden inşa ettirdiği bilinmektedir.¹⁹⁴ Kaynaklarda yangının tarihi verilmemekle birlikte, 1256 (1840) tarihli *Âsitâne*'de tekkenin yandığına dair herhangi bir kayıt bulunmadığından, yangının bu tarihten sonra muhtemelen XIX. yüzyılın son çeyreğine yaklaşırken meydana geldiği söylenebilir. Cumhuriyet döneminde tekkenin tevhitâne-mescit dışında kalan bölümleri yok olmuş, Revnakoğlu'nun kible tarafında bulunduğunu belirttiği hazîre¹⁹⁵ ile birlikte ortadan kaldırılarak tarihe karışmıştır. Önceleri sahipsiz kalan ve berduşların barınağı olan, sonra uzun bir süre meşhur boksör Cemal Kamacı'yı da yetiştiren Zeyrek Spor Kulübü tarafından lokal olarak kullanılan tekkenin içler acısı durumu gazetelere intikal edince,¹⁹⁶ Vakıflar Ge-

•••••

190 Öz, *İstanbul Câmileri*, I, 137.

191 Revnakoğlu Arşivi, 24/113-2^{a-b}.

192 Tanman, “Şâzeli Tekkesi”, s. 138.

193 Zâkir Şükrü, *Mecmûa-i Tekâyâ*, s. 35; Revnakoğlu Arşivi, 24/12.

194 Revnakoğlu, *Arşiv*, 24/13; Tanman, “Şâzeli Tekkesi”, s. 139.

195 Revnakoğlu bu hazîrede ulemâ ve meşâyihden birçok kişinin kabrinin bulunduğunu söyler ve bunların bazılarının kitâbelerindeki yazıları verir (bk. Revnakoğlu Arşivi, 24/13).

196 Ahmet Tezcan, “Bir Tekkenin İçler Acısı Hâli”, *Bulvar Gazetesi*, 10.4.1982; Orhan Keleş – Kâzım Çeliker, “Unkapamı Şâzeli Tekkesi”, *Türkiye Gazetesi*, 24.2.1987.

nel Müdürlüğü'nü çare aramaya itmiştir. Fatih Müftülüğü'nün gözetiminde hayır sever Osman Topbaş'ın yardım ve gayretleriyle tekkenin tevhihâne-mescit kısmı 1989'da onarılp cami olarak ibadete açılmıştır.¹⁹⁷ Tekkenin mimari özellikleri bir yüksek lisans tezine konu olmuştur.¹⁹⁸

Dâhiliye Nezâreti'nin 1301 (1885) tarihli istatistik cetvelinden naklen iki erkek ile altı kadının ikamet ettiği belirlenen¹⁹⁹ tekkenin âyin günü perşembedir. Âyin perşembe geceleri yatsı namazından önce yapılırdı. Yatsıdan sonra da yarım saat kadar hikemî ve ahlâkî dersler takrir olunurdu. Bu durumun gazete ilânıyla duyurulduğu da vâkidir.²⁰⁰

Unkapanı Şâzelî Tekkesi'nde şeyhlik yapmış kimseler şunlardır:

1. Hacı Ahmed Şem'î Efendi (ö. 1242/1826).
2. Hüseyin Şem'î (ö. ?).
3. Hâfız Abdürrezzâk Efendi (ö. 1247/1831).
4. Mehmed Kâmil Efendi (ö. 1256/1840).
5. Abacı Şeyh Hâfız Mehmed Efendi (ö. 1280/1863).
6. Mehmed Sâlih Efendi (ö. 1282/1865).
7. Hacı Mehmed Emin Efendi (ö. 1325/1907).
8. Mehmed Sâlih Efendi.
9. Mehmed Şem'î Efendi.
10. Çerkeşli Şeyh Hâfız Bekir Sâdık Efendi (ö. 1343/1925'ten sonra).²⁰¹

Beşiktaş Şeyh Zâfir Tekkesi²⁰²

Bugünkü konumuyla Beşiktaş Barbaros Bulvarı, Cihannümâ Yıldız caddesi, Serencebey Yokuşu, 265 nolu ada ve 4 nolu parselde

••••••••

197 Ebü'l-Hasan Şâzelî Camii, Fatih Müftülüğü, ilgili dosya.

198 Tekkenin mimari özellikleri hakkında daha fazla bilgi için bk. Karataş, *Tarikat Yapıları Üzerine Bir İnceleme*, tür.yer.

199 Tanman, "Şâzelî Tekkesi", s. 139.

200 *Vakit*, 5 Şubat 1338.

201 İsmi geçen şeyhler hakkında bk. Güven, *Ebu'l-Hasan Şâzîlî*, s. 388-389.

202 Bandırmalızâde, *Mecmûa-i Tekâyâ*, s. 14-15; Revnakoğlu Arşivi, 30/12.

kayıtlıdır.²⁰³ İstanbul'daki Şâzelî dergâhlarının son yapısını ve en büyüğüdür. Diğer Şâzelî dergâhları zâviye ölçeğinde bir yapı iken, burası âsitâne ve külliye niteliğindedir. “Şeyh Zâfir Tekkesi” ismi ile bilindiği gibi, “Ertuğrul Tekkesi” adıyla da tanınmaktadır. Bu adını külliyenin içinde bulunan Ertuğrul Camii'nden alır. Şeyh Zâfir Tekkesi ve diğer müştemilâtını II. Abdülhamid bizzat kendisi yaptırmıştır.²⁰⁴ Cami, tevhihâne ve selâmlığı barındıran asıl bina ile harem ve misafirhane binaları 1303 (1886) yılında tamamlanmış, daha sonra yapılara 1324 (1906) yılında türbe, kitaplık ve çeşme eklenmiştir.²⁰⁵ Sultan Abdülhamid külliyenin inşasına nezaret etmesi için o zamanlar Mâbeyn-i Hümâyun müşiri olan Plevne kahramanı Gazi Osman Paşa'yı görevlendirmiştir.²⁰⁶

Bağdat salnâmesinden naklen verilen bilgilere baktığımızda, çeşitli zamanlarda tekkenin bazı bölümlerinin inşası ve tamiri için toplam 821.479 kuruş harcanmıştır.²⁰⁷ Revnakoğlu, sırf tefrişat masrafı olarak Hazîne-i Hâssa'dan tekkeye 70.071 kuruş, ayrıca bu mef-ruşatın tecdit ve tamiri için de 3334 kuruş ayrıldığını belirtmektedir.²⁰⁸

Dergâhın sicil kayıtlarına baktığımızda birçok yapıya sahip olduğunu görüyoruz. İstanbul Vakıflar Bölge Müdürlüğü'ndeki *Hayrât-ı Şerîfe Defteri*'ne göre tekkenin yapıları ve bölümleri şöyledir: “Yıldız caddesindeki ahşap meşrutahanesinin müştemilâtı, ‘fevkanî ve tahtanî (altlı üstlü) on dokuz oda, dört sofa, beş helâ, bir hamam, bir matbah, bir odalı köşk ve bekçi odasından ibaret’. Aynı caddedeki kâgir meşrutahane ise ‘fevkanî ve tahtanî on sekiz oda, iki sofa, bir avlu, üç helâ, bir matbah, bir hamam ve bahçe’yi içermektedir.

Hasanpaşa deresi sokağındaki kâgir dervişan dairesi ise “kâgir altı oda, ahşap iki oda, bir matbah, bir kiler ve koridor, dört göz helâ, bir çamaşırhane, bir kurnalı hamam ve acı su haznesi, bahçe ve aralığı müştemil avludan ibarettir.”²⁰⁹

•••••

203 Özdamar, *Dersâdet Dergâhları*, s. 197.

204 Osmanoğlu, *Babam Sultan Abdülhamid*, s. 26.

205 Tanman, “Şâzelîlik”, s. 140, Tanman, “Ertuğrul Tekkesi”, s. 196-198.

206 Revnakoğlu Arşivi, 76/2.

207 Talay, *Eserleri ve Hizmetleriyle Sultan Abdülhamid*, s. 345, 381-382.

208 Revnakoğlu Arşivi, 76/2-4^a.

209 İstanbul Vakıflar Bölge Müdürlüğü, “Hayrât-ı Şerîfe Defteri”, *Beyoğlu / Beşiktaş Bölümü*, I, 125-126, 131.

Genel olarak âsîânedeki binaların duvarları kâgir, çatıları ahşaptır. Caminin minaresi taştandır.²¹⁰ Türbe ve çeşme ise beyaz mermerden yapılmıştır. Külliye'nin mimari yapısına klasik Osmanlı üslûbundan ziyade Batı üslûbu hâkimdir. Külliye içindeki türbe ve çeşmenin mimarı İtalyan Raimondo D'Aranco'dur. Cumhuriyet döneminde bir ara ilkokul olarak kullanılan dergâhın muhtelif binalarının orijinalliği bozulmuş ve ilk icraat olarak taklardaki kıymetli kitâbelerin üzeri çimento ile doldurulmuştur. Sakızlı Hattat Abdülfettah Efendi'nin imzasını taşıyan caminin şadırvan aynalarındaki yazılar bile tamir ve ikmal için kısmen kazınmış, kısmen de sıvanmıştır.²¹¹ Günümüzde az yukarıdaki misafirhane ve haremi yıkılmaya terk edilmiş olan tekkenin bazı bölümleri restore edilmiş ve sanat yönünden dikkat çekici sayılarak hakkında çeşitli araştırmalar yapılmıştır.²¹²

Tekkenin geniş bir müştemilâta sahip olmasının sebebi, İslâm âleminin çeşitli yerlerinden gelen meşâyih ve ulemânın misafir edilmesidir. Kaynaklardan edindiğimiz bilgiye göre, aynı zamanda resmî işler için saraya gelen Arap kabile reisleri de Şeyh Zâfir Efendi'nin tekkesinde ağırlandı.²¹³ Bu uygulamanın, Osmanlı Devleti'nin tasarrufunda bulunan hilâfet makamının prestijini artırdığı söylenebilir.

Revnakoğlu'nun belirttiğine göre misafirlerin ve tekkede kalan dervişlerin, yiyecek ve içecekleri Sarây-ı Hümâyun'dan veya matbah-ı âmireden gelirdi. Meşrutiyet'ten sonra da 300 lira taâmiye konulmuştu. Dergâhın zengin bir evkafı vardı. Tekke ile birlikte içinde birçok ağaç ve çeşitli meyveler bulunan geniş bir arazi,²¹⁴ Akaretler caddesindeki bütün binalar ve Tophane'nin altındaki sıra dükkânla-

.....

210 Öz, *İstanbul Camileri*, II, 63.

211 Revnakoğlu, *Arşiv*, 76/2-2^{a-b}.

212 Şeyh Zâfir Tekkesi'nin mimari özellikleri hakkında yapılmış belli başlı araştırmalar için bk. Ergezen, "Ertuğrul Câmii Restorasyonu", s. 69-85; Batur, "Yıldız Serencebey'de Şeyh Zâfir Türbe, Kitaplık ve Çeşmesi", s. 103-136; Aslanapa, *Osmanlı Devri Mîmârîsi*, s. 457-458; Can, *İstanbul'da 19. Yüzyıl Batılı ve Levanten Mîmarların Yapıları ve Koruma Sorunları*, s. 257-331; Rifat, "Sultan, Şeyh ve Mîmârın Öyküsü", s. 49-71.

213 Osmanoğlu, *Babam Sultan Abdülhamid*, s. 26.

214 Günümüzde bu arazinin büyük bir kısmı, turizmi teşvik kapsamı içerisinde devlet tarafından ucuz bir fiyatla satılmış ve üzerine otel inşa edilmiştir.

rın hepsi bu tekkeye vakfedilmişti. Bu vakıfların idaresi tekke şeyhinin elinde değildi. Evkaf Nezâreti müsteşarı tarafından tayin edilen kâim-i makâm bakardı. Müsteşarın kendisi de mütevellî sıfatını hâiz idi. Vakıf mütevellisinde tekkeyi temsilen bir kişi de bulunurdu.²¹⁵

Kaynaklardan öğrendiğimize göre tekkenin âyin günü cuma idi. Âyîn-i şerif cuma günleri cuma namazından sonra icra olunur ve her akşam yatsıdan sonra “vazife” denilen Şâzelî evradı okunurdu. Bu usul, Sultan Abdülhamid’in iradesi üzerine ihdas edilmiş ve tekkelerin kapatıldığı son güne kadar hiçbir surette terkedilmemiştir.²¹⁶ Sultan Abdülhamid’in böyle bir iradede bulunmasının sebebi, XIX. yüzyılda oluşmaya başlayan mesai kavramına riayeti temin için olsa gerektir. Çünkü saray muhiti ve devlet memurları arasında Şeyh Muhammed Zâfir’e intisap edenler olduğu gibi, sultanın kendisi de bu âyinlere ara sıra katılırdı. Tekkenin hizmete açıldığı ilk yıllarda sık sık cuma selâmlığını burada icra eder,²¹⁷ arkasından âyîn-i şerife dahil olurdu.²¹⁸ Haftalık âyin gününün cuma olması, günlük virdin de yatsıdan sonra cemaatle yapılması, devlet işlerini aksatmıyor ve mesaiyi engellemiyordu.

Şeyh Zâfir Tekkesi’nde iki şeyh efendi postnişinlik yapmıştır. İlki Şeyh Muhammed Zâfir, diğeri ise oğlu İbrâhim Zâfir Efendi’dir (ö. 10 Temmuz 1947). Muhammed Zâfir tekke inşa edilmeden evvel âyîn-i şerifi 1288-1303 (1871-1886) yılları arasında Hamidiye Camii’nde icra etmiştir.²¹⁹ 1303 (1886) yılından itibaren de kendi adına yaptırılan tekkesine geçmiş, 1321 (1903) yılında vefat edene kadar tekkenin postnişinliğini sürdürmüştür. Kabri 1906 yılında âsîtâne içine padişah tarafından yaptırılmış olan türbededir.

Şeyh Muhammed Zâfir’den sonra Sultan Abdülhamid’in iradesiyle tekkenin şeyhliğine onun oğlu Şeyh İbrâhim Zâfir Efendi getirilmiştir. Sultan Abdülhamid’in evlât muamelesi yaptığı bu zata

••••••••

215 Revnakoğlu Arşivi, 76/2-3^{a-b}.

216 Revnakoğlu Arşivi, 76/2-1^b.

217 Kutay, *Türkiye İstiklâl ve Hürriyet Mücadeleleri Tarihi*, s. 5558; Bozdağ, *Abdülhamid’in Hâtıra Defteri*, s. 203-205. O dönemin gazetelerinde bile cuma selâmlığının Şeyh Zâfir Tekkesi, Ertuğrul Camii’nde yapıldığını bildiren haber ve ilânlara rastlamak mümkündür (bk. Revnakoğlu Arşivi, 76/2).

218 Revnakoğlu Arşivi, 76/2-6^a.

219 Revnakoğlu Arşivi, 76/2-6^b.

tekkenin şeyhliği verildiği zaman, o kırk yaşını biraz geçmişti. İbrâhim Zâfir babası gibi faziletli ve hürmete şayan birisi idi. Zâfir ailesinin tarikatan olduğu gibi, ilim ve ahlâk bakımından da son mümessili sayılıyordu. Muhitinde iyi tesirler bıraktı, herkes tarafından sevildi ve daima hürmet gördü. Ancak babası gibi saray mensupları ve devlet adamlarıyla yakın ilişkiler kurmuş değildi, ilim ve ibadetten başka bir şeyle meşgul olmazdı. Tekke ve zâviyelerin kapatılmasından sonraki hayatı da daima inziva ile geçti. Ziyaretine gelenleri bile kabul etmez olmuştu. Ayrıca uzun yıllar şeker hastası olarak yaşamış ve âhir ömründe oturduğu yerden düşerek ciddi bir şekilde ayağını incitmiştir. Bunun üzerine on gün kadar yattıktan sonra şekeri artarak 10 Temmuz 1947 günü yetmiş altı yaşında vefat etmiştir.²²⁰

Şeyh Zâfir Tekkesi'nin şeyhlerinin yanı sıra zâkirleri ve serzâkirleri de önemlidir. Zâkirbaşlarından bazıları aynı zamanda caminin müezzinliğini de yürütüyorlardı. Burası o devrin en seviyeli insanların gelip gittiği, ricâl-i devletin her kademesinden namaz kılanların uğradığı bir cami idi. Bu sebeple zâkirbaşlarına özel bir itina gösteriliyor, mûsikiye vâkıf güzel sesli insanlar arasından seçiliyorlardı. Vazifeli muayyen zâkirlerin ekseriyetini Mısırlı ve İskenderiyeliler teşkil ediyordu. Revnakoğlu'nun belirttiğine göre bu görevleri yürütenlerden bazıları şunlardır:

1. Eski şarkhanendelerden Hâfız Sâim Bey.
2. Hattat Hacı Nûri Bey.
3. Mescid-i Nebevî'nin müezzinlerinden Abdullah Efendi.
4. Zâkirbaşı Ahmed Beysûnî.
5. Başmüezzin İskenderiyeli Şeyh Mustafa Efendi.
6. Mülkiyeli Ahmed Fûlî.
7. Ahmed Ziyâeddin Gümüşhânevî'nin (ö. 1311/1893) oğlu Hâfız Abdülganî Efendi (ö. 1334/1916).
8. Mekke muhasebecisinin oğlu ve dergâhın üçüncü müezzinini Hattat Hâfız Hüseyin Hüsnü Efendi.²²¹

.....
220 Revnakoğlu Arşivi, 76/2-15^{a-b}, 18^a.

221 Revnakoğlu Arşivi, 76/2-16^{a-b}.

Kabataş Çizmeciler Tekkesi

İstanbul'daki Şâzelî tekkelerinden bir diğeri Kabataş'ta Çizmeciler Yokuşu'nda idi. Cemalettin Server Revnakoğlu'nun belirttiğine göre, tekke bir zamanlar Çizmecî esnafının yoğun olduğu yokuşun son kısmında bulunuyordu. Bu sebeple dergâha “Çizmecibaşı Tekkesi” adı da verilmiştir.²²² Yokuş üzerinde günümüzde küçük bir mescit vardır. Çizmeciler Camii adıyla Beyoğlu Müftülüğü'ne bağlı faaliyet sürdüren ve mülkiyeti Türkiye Diyanet Vakfı'na ait olan bu mescidin, Çizmeciler Tekkesi'yle bağlantısını gösteren herhangi bir vesikaya rastlamadık. Bu küçük tekkenin XIX. yüzyılın sonlarında Şâzeliyye'nin İstanbul'da etkinlik kazanması sonucu açıldığı anlaşılmaktadır.

Çemberlitaş Şâzelî Dergâhı

Revnakoğlu'nun kaydına göre dergâh Çemberlitaş'ta bulunmaktadır.²²³ Niş muhacirlerinden Hacı İsmâil Beyzâde Osman Bey, tekkeye “Havta Şâzelî Dergâhı” dendiğini belirtmektedir.²²⁴ Yeri, Molla Fenârî'den Mimar Hayreddin'e giderken Yeniçeriler caddesinin başında II. Mahmud ve II. Abdülhamid Türbesi'nin karşısındaki sokaklardan birisinde idi. Şeyh Zâfir Tekkesi'nde olduğu gibi dergâhın âyin günü cumadır.²²⁵ Aynı bölgede saraylı kadınların defnedildiği Havâtîn Türbesi'nin bulunması,²²⁶ Havta Şâzelî Dergâhı'nın hanım sultanlar tarafından yaptırılmış ya da hanım sultanlar tarafından Şâzelî âyini için tahsis edilmiş olma ihtimalini akla getirmektedir. Nitekim Sultan Abdülaziz'in annesi Pertevniyal Vâlide Sultan'ın Şeyh Muhammed Zâfir'e intisap ettiği bilinmektedir.²²⁷

Havta Şâzelî Dergâhı günümüze kadar ulaşamadığı gibi malesef yeri de kesin olarak belli değildir. Dergâha yakın bir mahalde bulunan ve Şeyh Mehmed Hilmi Efendi Vakfı'nın gayretleriyle

•••••

222 Revnakoğlu Arşivi, 30/12.

223 Revnakoğlu Arşivi, 30/12.

224 Hacı İsmâil Beyzâde Osman Bey, *Mecmûa-i Cevâmi'*, s. 38-39'daki harita.

225 Özdamar, *Dersâadet Dergâhları*, s. 72.

226 Öz, *İstanbul Camileri*, I, 129.

227 Hüseyin Vassâf, *Sefîne*, I, 259.

günümüze kadar ayakta kalmayı başaran Karababa Rifâî Dergâhı'nı²²⁸ sohbetleriyle ihya eden Ahmed Sâdık Yivlik Bey'den (ö. 1422/2002)²²⁹ öğrendiğimiz şifahî bilgilere göre, kendisinin on beş yaşına kadar bu mahallede yaşadığını, ancak babasının işleri icabı İstanbul'dan ayrıldıklarını ve askerlikten sonra 1932 yılında mahalleye geri döndüğünde birçok şeyin değişmiş olduğunu, II. Mahmud'un Türbesi'ne yakın karşı sokaklardan birinde iki katlı küçük ahşap bir evin Şâzelî dergâhı olarak kullanıldığını söylemektedir. Bu dergâhın âkıbeti konusunda Köprülü Kütüphanesi yakınlarında yapılan büyük binaların arsalarına katılarak kullanılmış olabileceği muhtemeldir.

İstanbul'da Şâzeliyye ile İrtibatlı Diğer Tekkeler

İstanbul'da müstakil Şâzelî tekkelerinin yanı sıra, başka tarikatlara ait olduğu halde şeyhi Şâzeliyye'den icâzetli tekkeler de vardır. Bu tekkelerin postnişinleri gerektiğinde Şâzeliyye usulüne göre tarikat ve zikir telkininde bulunuyorlardı.

Şâzeliyye ile irtibatı olan en önemli tekke Hasîrîzâde Tekkesi'dir.²³⁰ Sa'diyye tarikatına ait bu tekkenin müessisi ve ilk şeyhi Mustafa İzzî Efendi'ye Unkapamı Şâzelî Dergâhı'nın beşinci Şeyhi Abacı Hâfız Mehmed Rûmî Efendi (ö. 1280/1863) Şâzeliyye'den icâzet vermiştir.²³¹ Tekkenin Mustafa İzzî Efendi'den sonraki şeyhlerinden Ahmed Muhtar Efendi (ö. 1901) ile Meclis-i Meşâyih reisliği de yap-

•••••

228 Karababa Dergâhı, eski Mimar Hayreddin yeni Emin Sinan mahallesi, Yemişçiler caddesi, önceki Karababa şimdiki adıyla Dönem sokakta yer alan 1167 nolu adanın 16 nolu parselinde bulunmaktadır (bk. Özdamar, *Dersaadet Dergâhları*, s. 73).

229 Ahmet Sadık Yivlik Efendi hakkında bk. <http://www.dunyabizim.com/ahmetsadikyivlik/12086/sadik-mahlasini-ona-ibnul-emin-vermisti.html>

230 Hasîrîzâde Sa'dî Tekkesi, Beyoğlu Halıcıoğlu yolu, Sütlüce mahallesi, Elifi Efendi sokak, 1895 nolu ada ve 38 parsel sayılı yerde bulunmaktadır (bk. Özdamar, *Dersaadet Dergâhları*, s. 190). 1280 (1863) senesinde yanan bu tekke, günümüze kadar ulaşmıştır. Ancak birçok yeri harap durumdadır. Hazîresinde Şâzeliyye mensubu bazı zevat medfundur. Bunların başında Alibeyköy Şâzelî Tekkesi şeyhlerinden Tahsin Efendi ile Hacı Hasan Hüseyin Efendi (ö. 1331/1913) ve Unkapamı Şâzelî Tekkesi şeyhi Mehmed Kâmil Efendi (ö. 1256/1840) gelir.

231 Revnakoglu Arşivi, 24/12.

mış olan Mehmed Elft Efendi'nin (ö. 1927) Şâzeliyye'den icâzetli oldukları ve hilâfet aldıkları bilinmektedir.²³²

Şâzeliyye usulünün icra imkânı bulduğu tekkelerden bir diğeri de Gümüşhânevî Dergâhı'dır.²³³ Ahmed Ziyâeddin Gümüşhânevî (ö. 1311/1893), Nakşibendiyye ve Şâzeliyye başta olmak üzere birçok tarikattan icâzetini müşsidi Ahmed b. Süleyman el-Ervâdî'den (ö. 1275/1858) almıştır. Bu sebeple kendisini "Tarikatan Nakşibendî, meşreben Şâzelî" diye takdim etmektedir.²³⁴ Müritlerine Nakşibendiyye-i Hâlidîyye usulü üzere zikir tâlim eden ve hatm-i hâce yaptıran Gümüşhânevî'nin, yer yer Şâzeliyye'den geldiği tespit edilen irşat usulüne de rastlanmıştır.²³⁵ Ayrıca Gümüşhânevî *Câmiu'l-usûl* isimli eserinde Şâzeliyye âdabından bahis açtığı gibi, *Mecmûatü'l-ahzâb*'nın bir cildini de Şâzeliyye evradına ayırmıştır.

Kaynaklardan Yenikapı Mevlevîhânesi postnişini Osman Selâhaddin Efendi'nin de Şâzeliyye'den icâzetli olduğunu öğreniyoruz. Abdülhamid döneminin ilk yıllarında Muhammed Zâfir'in babası Hasan Zâfir el-Medenî'nin halifelerinden İbrâhim Berâde'nin İstanbul'a geldiğini, henüz Şeyh Zâfir Tekkesi inşa edilmediği için Yenikapı Mevlevîhânesi'ne misafir olduğunu belirten Revnakoğlu, onun burada Şâzelî âyini icra ettiğini ve bu sırada Osman Selâhaddin Efendi'ye Şâzeliyye'den icâzet verdiğini kaydeder.²³⁶

Bir Nakşî Tekkesi olan Ahmed Buhârî Dergâhı'nın²³⁷ son şeyhlerinden Ali Rızâ es-Sa'dî (ö. 1343/1924), babası Üsküdarlı Mehmed Emin Efendi'nin Nakşibendiyye'nin yanı sıra Şâzeliyye ve Sa'diyye-

•••••

232 İnal, *Son Asır Türk Şâirleri*, I, 291; Tanman, "Hasırîzâde Tekkesi", s. 7.

233 Gümüşhânevî Tekkesi hakkında daha geniş bilgi için bk. Gündüz, *Gümüşhânevî*, s. 52-57.

234 Gümüşhânevî'nin *Levâmiu'l-ukûl*'ünden naklen bk. Gündüz, *Gümüşhânevî*, s. 44.

235 Gündüz, *Gümüşhânevî*, s. 45-47.

236 Revnakoğlu Arşivi, 30/1.

237 Ahmed Buhârî Dergâhı Unkapanı kavşağı yakınında Haraççı Kara Mehmed mahallesi Üsküplü caddesi Bostan sokak, 1020 nolu ada ve 1 parsel sayılı yerde bulunmaktadır. III. Murad'ın yaptırdığı daha sonra da 1232 (1816) yılında II. Mahmud'un yenilettiği bu tekkeden günümüze sadece şeyh evi ulaşmıştır. Yıkılan tevhihânesinin ise temelleri kalmıştır. Şeyh evi Vakıflar Bakanlığı'nca restore edilmiştir (bk. Özdamar, *Dersâadet Dergâhları*, s. 103).

ye'den de irşada mezun olduğunu belirtmiş,²³⁸ ayrıca kendisinin de Alibeyköy Şâzelî Tekkesi şeyhlerinden Ahmed İzzî Efendi'den Şâzeliyye icâzeti aldığını söyleyerek, Unkapamı Şâzelî Tekkesi son şeyhi Çerkeşli Bekir Sâdık Efendi'ye Şâzelî ve Nakşî icâzeti vermiştir.²³⁹

İstanbul dışında Niğde'de kurduğu Nakşibendiyye tekkesinde faaliyet gösteren Osman b. Ahmed el-Fertekî (ö. 1215/1800'den sonra), Şâzeliyye'den de icâzetli bir diğer şeyh idi.²⁴⁰ Nakşî-Müceddidî şeyhi olan Mehmed Emin Tokadî'nin de (ö. 1157/1745) muhaddis ve sûfî Şeyh Ahmed en-Nahlî el-Mekkî'den (ö. 1129/1717) Şâzeliyye icâzeti aldığı belirtilmektedir.²⁴¹ Zâhir ve bâtın eğitimini Antep ve İstanbul'da tekmiil ettikten sonra memleketi Harput'a yerleşip Ömeriyye Medresesi'nde ders okutan, Tanzimat Fermanı'yla ilgili uygulamalar sebebiyle bir ara Konya'ya sürülen Harputlu Büyük Hacı Ali Efendi'nin de (ö. 1291/1874) Anadolu'da yaşamış Şâzeliyye şeyhlerinden birisi olduğu nakledilmektedir.²⁴² Son devir âlimlerinden İzmirli İsmail Hakkî'nin da (ö. 1946) Hüseyin el-Ezherî'den Şâzeliyye icâzeti aldığı bilinmektedir.²⁴³

Günümüzde Şâzelîlik

Şâzeliyye günümüzde Afrika, Ortadoğu, Hint ve Pasifik ülkelerinde yaygındır. Avrupa ve Amerika'da da faaldir. Şâzeliyye mensupları tarikat hayatının yanı sıra Afrika'nın muhtelif kesimlerinde misyonerlik çalışmalarına karşı bütün imkânsızlıklara rağmen bilinçli bir mücadele vermektedirler. Geçen yüzyılda da sömürgeciliğe karşı ciddi mücadeleleri olduğu bilinmektedir.

II. Abdülhamid döneminde çeşitli yerlere sürgüne gönderilen iktidar muhalifleri vardı. Özellikle Afrika'da Sahra'ya ve Fizan civarına sürülenler orada Şâzeliyye tarikatı ve onun farklı kollarıyla tanıştılar. Bir kısmı samimiyetle Şâzeliyye'ye intisap etti. Bir kısmı da hayatını idame ve kolaylaştırmak maksadıyla veya padişaha iyi

•••••

238 Sa'dî, *Şâzelî İcâzetnâmesi*, vr. 6^a.

239 Bu icâzetnâmelerin metni için bk. Sa'dî, *Şâzelî İcâzetnâmesi*, vr. 1-5; Revnakoğlu Arşivi, 24.

240 Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, I, 172.

241 Şimşek, *Mehmed Emin Tokadî*, s. 25-27.

242 Hakkında daha geniş bilgi için bk. Sunguroğlu, *Harput Yollarında*, III, 109.

243 Yılmaz, *Rûhânî Hayat*, s. 100.

gözükerek affedilmek için takiyye amacıyla tarikatlara girdi. Sultan Abdülhamid'in sürgüne gönderdiği kişilerin arasından, asıl maksadını gizleyerek çeşitli kisveler altında siyaset ve masonluk faaliyeti yürütenlerin çıktığı bilinmektedir.²⁴⁴ Art niyetli kimselerin, tasavvuf ve tarikatları suistimal edip dünyevî emellerine yönelik kullanmaları her zaman söz konusu olabileceği gibi, bu dönem için de mümkündür.

Fizan'a sürgüne gönderilenlerden biri de Şehbenderzâde Filibeli Ahmed Hilmi'dir (ö. 1332/1914). O, sürgün sırasında Şâzeliyye tarikatını ve Şâzeliler'in fikirlerini benimsediğini samimiyetle belirtir ve bu konuda bilgiler verir.²⁴⁵ Fizan'a sürgün edilenler doğrudan oraya gitmez ve tamamı da sürekli Sahra altında kalmazdı. Bir müddet sahile yakın yerleşim yerlerinde ikametlerine izin verilir, gözlemlenir ve sonra iç kısma intikalleri sağlanırdı. İyi halden yararlananlar sahile yakın yerlerde kalabilirlerdi. Bunlar da Fizan'a sürülmüş kabul edilirdi. Araştırmacıların belirttiğine göre Şehbenderzâde Fizan'a gidişi ve dönüşü sırasında Zileytn yakınlarında kaldı. Burada iken sık sık Abdüsselâm el-Esmer hazretlerinin türbesini ziyaret etti. Oradaki şeyhe intisap ederek Selâmiyye-i Arûsiyye üzere seyrüsülûk yaptı ve hilâfet aldı.²⁴⁶ İstanbul'a döndükten sonra da bu tarikatın intişarı için uğraştı. *İki Gavs-ı Enâm: Abdülkâdir ve Abdüsselâm* isimli eserini yazıp yayımladı.²⁴⁷ Araştırmacılar Şehbenderzâde'nin bu eserinde ve *Hikmet Gazetesi*'ndeki pek çok yazısında, "Mihr-i Dîn Arûsî" mahlasını kullanmasını,²⁴⁸ onun Arûsiyye ile olan ilişkisine açıkça bir delil olarak göstermektedirler.²⁴⁹

•••••

244 Osmanlı yıkıldıktan sonra yaptıklarına pişmanlık duyanlar çıktıkça, o dönemle ilgili olarak umulmadık kişilerin tahmini güç komitacılık bağlantıları tespit edilmiştir (daha fazla bilgi için bk. Talay, *Eserleri ve Hizmetleriyle Sultan Abdülhamid*, s. 34-57).

245 Şehbenderzâde, *İslam Tarihi*, s. 381-382, 459-462; a.mlf., *Senûsiler*, s. 22-27.

246 Ekici, *Fikir Adamı Şehbenderzâde*, s. 41-42; Koçak, *Hikmet Yazıları*, s. 40, 42.

247 1331 senesinde Hikmet Matbaası'nda basılan bu eser altmış dört sayfadır.

Hacmi küçük olmakla birlikte önemlidir. Osmanlı matbuatında Abdüsselâm el-Esmer hakkında yazılıp basılan ilk eser olma özelliğine sahiptir. Eser Arzu Meral tarafından aynı isimle yayımlanmıştır (İstanbul: Revak Kitabevi, 2012).

248 Şehbenderzâde'nin yazılarında kullandığı takma isimler için bk. Uludağ, *Şehbenderzâde*, s. 45-46; Ekici, *Fikir Adamı Şehbenderzâde*, s. 105; Koçak, *Hikmet Yazıları*, s. 393-398; Öke, *Gazî ve Süfî*, s. 97.

249 Ekici, *Fikir Adamı Şehbenderzâde*, s. 41-42; Koçak, *Hikmet Yazıları*, s. 40, 42; Öke, *Gazî ve Süfî*, s. 97.

Eldeki verilerden hareketle Şehbenderzâde'nin İstanbul'daki ilk Arûsî şeyhi olduğu söylenebilir. Zira eserin girişindeki kayıttan, hakkında başka bilgi bulunmayan Emin Sırrı adında bir ihvanı olduğunu öğreniyoruz. Bu durumu kendisi, "Bu esercik *Tarikatlar ve Ricâli* namıyla yazdığım bir nevi külliyyatın²⁵⁰ bir parçasıdır. Gizli bir köşede kalmıştı. İhvanımızdan Emin Sırrı-i Arûsî neşrini arzuladı ve bunun için bütün vasıtaları hazırladı"²⁵¹ sözleri ile anlatır.

Filibeli Ahmed Hilmi Efendi sürgünde iken aldığı Arûsîliği saf ve duru haliyle İstanbul'da yayacağı dönemde ikinci bir sürgün daha yaşadı. Yazdığı yazılar ve yaptığı neşriyat, o dönem yönetiminde bulunan İttihat ve Terakkî temsilcilerini ve masonları rahatsız etti. Tecrit amaçlı olarak mecburi ikametle Kastamonu'ya sürüldü. Sonra bu karar Bursa olarak değiştirildi. İttihat ve Terakkî'nin güç kaybetmesinden sonra Bursa'dan İstanbul'a geri dönen Ahmed Hilmi, 17 Ekim 1914 tarihinde en verimli çağında vefat etti. Hiç evlenmeyen Şehbenderzâde'nin vefatında, aleyhlerinde yazılar yazdığı masonlar tarafından zehirlenme şüphesi de bulunmaktadır. Kabri Fatih Camii hazîresindedir.²⁵²

Aradan yıllar geçtikten sonra İstanbul'da Arûsîlik tekrar faal hale geldi. Ancak bu yeni tarikatın Afrika'daki Arûsîliğe göre ciddi farklılıklar taşıdığı ve Şehbenderzâde ile de doğrudan bir bağı bulunmadığı anlaşılmaktadır. Cumhuriyet döneminde Türkiye'de gelişen bu ikinci Arûsîlik, Enver Paşa'nın yakın mesai arkadaşlarından İttihat ve Terakkî Cemiyeti mensubu, Teşkilât-ı Mahsûsa subayı ve meşhur Mardin ailesine mensup Ömer Fevzi Mardin'e (1878-1953) izâfe edilir.

1911 yılında İtalyanlar Trablusgarp sahillerini işgal edince orayı kurtarmak için görev verilen subaylar arasında Ömer Fevzi Mardin de vardı. Bu subaylar halkı eğitip silâhlendirerek İtalyanlar'a karşı çete harbine girişeceklerdi. Bu iş için en uygun mekânlardan biri tekkeler, en uygun kişiler de tarikat mensuplarıydı. Bu sebeple

.....
250 Şehbenderzâde'nin yazdığını belirttiği bu külliyyat basılmamıştır ve âkıbeti hakkında bilgiye sahip değiliz.

251 Mihr-i Dîn Arûsî, *İki Gavs-ı Enâm*, s. 2.

252 Şehbenderzâde Filibeli Ahmed Hilmi'nin eserleri ve hayatı hakkında daha geniş bilgi için bk. Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, II, 156-157; Koçak, *Hikmet Yazıları*, s. 39-61.

yerel halk organize edilmeye çalışılmış, Senûsiler başta olmak üzere yerel bütün tarikatlarla irtibata geçilmişti. Ömer Fevzi Mardin de Trablusgarp'ta bulunduğu sırada oradaki meşâyih ile de tanışmış, vâki olan davet üzerine Abdüsselâm el-Esmer hazretlerinin türbesine ziyarette bulunmuştu. Bu ziyaret sırasında bazı hallerin zuhur ettiği ve birtakım eser ve emanetlerin âsitânedeki şeyh tarafından kendisine verildiği belirtilmektedir.²⁵³ Daha sonraki yıllarda bu hadise Ömer Fevzi Mardin'in, Arûsiyye'nin Selâmiyye yolunu Üveysî yolla aldığına delil sayılacaktır.

Libya'dan sonra Balkan savaşlarında, I. Cihan Harbi'nde ve Millî Mücadele'de aktif vazifeler yürüten Ömer Fevzi Mardin, Mareşal Fevzi Çakmak dahil orduda birçok subayın şeyhi olan ve "Küçük Hüseyin Efendi" lakabıyla bilinen Hüseyin Hüsnü Ankaravî (1828-1930) ile de tanıştı. Nakşibendiyye şeyhi olan bu zat, 120-130 cm. civarındaki kısa boyu ve vücut yapısından dolayı Küçük Hüseyin Efendi unvanıyla meşhurdu. Emekliye sevk edilince Küçük Hüseyin Efendi'ye intisap eden Ömer Fevzi Mardin, Nakşibendiyye'den Hâlidîyye usulüne göre seyrüsülûkünü tamamladı. Küçük Hüseyin Efendi'den irşat icâzeti ve halifelik almış olmasına rağmen onun sağlığında hiç şeyhlik yapmadı. İrtihaline kadar mürcidine hizmetini sürdürdü. Ömer Fevzi Mardin, 1930 yılında Küçük Hüseyin Efendi'nin vefatından sonra Nakşibendîlik'ten ziyade Üveysî yolla aldığı belirttiği ve Trablusgarp'ta iken irtibata geçtiği Arûsîliği öne çıkardı. Bu tarik üzere içtihatla bulunarak Şâzeliyye ana tarikatının Arûsiyye kolunun Selâmiyye şubesinin kendisine izâfe edilen Ömeriyye kolunu kurdu.²⁵⁴ Yaklaşık 500 senedir tarikatta müçtehit çıkarmayan Selâmiyye'nin pîr-i sânilik (ikinci pîr), Arûsiyye'nin de pîr-i sâlislik (üçüncü pîr) rütbesi XX. asırda Ömer Fevzi Mardin'e nispet edildi.²⁵⁵ Bu durumda Ömeriyye, tekke ve zâviyelerin kapalı olduğu Türkiye Cumhuriyeti'nde kurulan ilk tarikat olarak nitelendirilebilir.

Kur'an Şerhi ve Dînî Hasbihal başta olmak üzere kırka yakın eseri olan Ömer Fevzi Efendi, vefat etmeden önce tarikatın başına ilk halifesi ve dayızâdesi Mustafa Aziz Çınar'ı (1900-1979) tavsiye etti. Ömer Fevzi Efendi'nin Aziz Çınar'dan başka Arûsiyye hilâfeti

•••••

253 Öke, *Gazî ve Süfi*, s. 99; Meral, "Önsöz", s. vii.

254 Erbil, *Mir'atü'l-hakâik*, s. 287-288.

255 Öke, *Gazî ve Süfi*, s. 99; Meral, "Önsöz", s. viii.

verdiği başka kişiler de vardır. Bunlardan biri, Üsküdar İskele Camii imam hatibi Halvetî-Şa'bânî-Nasûhî şeyhi Nazif Uncu Hoca, diğeri de Üsküdar Rifâî Âsitânesi son postnişini Sayyâdiyye ve Kâdiriyye'den de müstahlef olan Şeyh Hüsnü Sarer'dir.²⁵⁶

Vâridât-ı Şerîfe isimli bir kitabı olan Mustafa Aziz Çınar'ın 1979 yılında vefatıyla Arûsilik birkaç kola ayrıldı. Bir kolun şeyhi Muharrem Küçük'ten (1905-1983)²⁵⁷ Nakşî icâzeti de olan Mehmed Fâik Erbil, diğerkolun şeyhi ise Necmettin Oyman Efendi (1912-1980) idi.²⁵⁸ Önceki adı Aaron Kanduyati olup sonradan ihtida eden Müsevî asıllı Harun Kan da (ö. 1993) Mustafa Aziz Çınar'ın müritlerinden biriydi. Yurt dışından çeşitli çevrelerle irtibatı olduğu söylenen Harun Kan'ın halife olduğunu ileri sürerek Arûsî şeyhliği yaptığı da belirtilir.²⁵⁹ *Gerçek Tanrı Erenleri* isimli eserde bu şüphelyandırıracak şeyhliklerin gerçek olmadığı ve Aziz Çınar tarafından Necmettin Oyman'a ve Harun Kan'a hilâfet verilmediği kaydedilir.²⁶⁰ Ancak Nezih Uzel'in verdiği bilgiye göre bahsedilen ilk iki kolda da her ayın yirmi ikisinde toplu dua edilmekte ve ritüelleri dahil olmak üzere Ömeriyye kolunun bütün vazifeleri yaşatılmaktadır.

Kurulduğu andan itibaren faaliyetlerini sürdüren Ömeriyye kolu, 1942 yılında İlâhiyat ve Kültür Telifleri Derneği ismiyle müesseseseleşti ve pek çok kitap yayımladı. Derneğin bürosu Kadıköy Selamiçeşme Camii sokağında bulunuyordu. Yine Nezih Uzel, bir ara Kuzey Afrika'dan bazı Arûsiler'in Kadıköy'deki toplantılara geldiğini, ancak Afrika Arûsilîği ile İstanbul Arûsilîği arasında ciddi farkların ortaya çıktığını belirtmektedir.²⁶¹

Arûsiyye'nin Türkiye'de günümüzdeki etkin temsilcilerinden biri Mehmet Fâik Erbil (ö. 13 Ağustos 2012) idi. *Gerçek Tanrı Erenleri* ve *Mir'âtü'l-hakâik* gibi kitapları bulunan Erbil, bu kitapların neşrinde

••••••••

256 Erbil, *Gerçek Tanrı Erenleri*, s. 17.

257 Muharrem Küçük için bk. Erbil, *Gavs-ı Azam Seyyid Abdüsselâm*, s. 309-310;

Erbil, *Gerçek Tanrı Erenleri*, s. 17.

258 Erbil, *Gerçek Tanrı Erenleri*, s. 21-22.

259 www.akademim.blogpost.com.

260 Erbil, *Gerçek Tanrı Erenleri*, s. 21-22.

261 Satan, "Hizmet Hilâfetli Şeyh Nezih Uzel", s. 14. Ömer Fevzi Mardin ve Arûsiyye hakkında daha fazla bilgi için bk. Öke, *Gazî ve Süft*, s. 91 vd.; Meral, "Önsöz", s. v-x.

ihvanından, aile büyükleri arasında Ömer Fevzi Mardin ve onun Arüsiyye'siyle irtibatlı kişiler olan İhsan Nilgün Sazak ve tarihçi Prof. Dr. M. Kemal Öke'den ciddi teşvik ve destek görmüştür.²⁶²

Fizan sürgünleri, XX. yüzyılın başındaki savaşlar ve sonrasında Şazelîyye'nin Selâmiyye-i Arüsiyye kolu vasıtasıyla dayanışma sağlayan dinden pek kopmamış bir kısım İttihat ve Terakkî mensuplarının günümüz Türkiye'sindeki takipçileri, kendi aralarında tarikat vasıtasıyla irtibatlarını devam ettirmektedirler. Ancak bu kimseler, dış dünyada tarikat yönüyle bilinmeyi pek istemezler. Şehbenderzâde'nin eserlerinde Şazelîyye vurgusu gayet açık iken, Ömer Fevzi Mardin'in Arüsîliğinde Şazelîlik pek öne çıkmaz. İçlerinde sanat ve asker muhitinden, ticaret, fikir ve siyaset sahasından meşhur bazı şahıslar olduğu gibi çeşitli üniversite ve hastanelerde çalışan doktor ve bilim insanları da vardır. Naat ve Bayrak şairi Ârif Nihat Asya bu tarikattandır. Şeyhi Aziz Çınar için bir şiir dahi yazmıştır.²⁶³ Diğer taraftan gazeteci Emin Çölaşan da dinden uzak biri olmadığını beyan etmek için hararetle bir Abdülhamid muhalifi olan dedesi Emin Çölaşan'ın Şazelîyye'nin Arüsiyye koluna mensup olduğunu söylemektedir.²⁶⁴

Şazelîyye'nin Derkâviyye-Mehâciyye (Kaddüriyye)-Alâviyye-Hâşimiyye silsilesine mensup Abdülkadir Îsâ, 1980'li yıllarda az sayıdaki müntesibini ziyaret için Türkiye'ye gelerek Şazelîyye'nin Anadolu topraklarında intişarına zemin hazırlayanlardandır. Abdülkadir Îsâ, İstanbul, Konya, Karaman ve Kahramanmaraş başta olmak üzere birçok ili gezmiş, Güneydoğu'da birtakım tasavvuf çevreleriyle görüşmüş, yeni müntesipler kazanarak memleketi Halep üzerinden sonradan yerleştiği Ürdün'e geri dönmüştür. Halep'teki Kerâmiyye Tekkesi kendisine bağlıdır. Son olarak 1991'de tedavi görmek için İstanbul'a gelen Abdülkadir Îsâ 26 Ekim 1991 tarihinde İstanbul'da vefat etmiştir. Kabri Eyüp Mezarlığı'nda Piyer Loti tepesindedir. Abdülkadir Îsâ'nın 1961 yılında ilk baskısını yapan *Hakâik ani't-tasavvuf* isimli bir eseri vardır. Bu eser yayımlandıktan birkaç sene sonra, *İhyâü ulûmi'd-dîn*'in mütercimi olan Ahmet Serdaroglu tarafından *Tasavvufi*

••••••••
262 Erbil, *Gerçek Tanrı Erenleri*, s. 3, 21-22. Arüsiyye-i Selâmiyye hakkında bk. www.takvaehlineselam.com

263 Erbil, *Gerçek Tanrı Erenleri*, s. 18.

264 Kalyoncu, "Minik Kuşun Hikayesi", s. 35.

Hakikatler adıyla Türkçe'ye çevrilmiştir. Bugün Abdülkadir İsâ'nın Maraş, Antep, İstanbul, Konya ve Karaman gibi illerde müntesipleri mevcut olduğu gibi ülkemizde hilâfet ve vekâlet verdiği kişiler de bulunmaktadır.

Türkiye'deki halifelerinden ilki ve en etkini, hayatının bir kısmını Suriye'de geçiren ve uzun zamandır Kahramanmaraş'ta ikamet eden Muşlu Ahmet Hoca'dır. Suriye'deki müntesipleri Türkiye'dekinden daha fazla olan Muşlu Ahmet Hoca, Suriye Şâzelileri tarafından "Ahmed Fethullah el-Câmî et-Türki" olarak tanınır. Hayli yaşlanan Muşlu Ahmet Hoca, genelde münzevi bir hayat sürmektedir. Kahramanmaraş'ta Hayır ve İhsan Vakfı Başkanı emekli imam Ömer Faruk Paksu ve Müftü Ali Maraşlıgil gibi önemli şahsiyetler kendisine intisap edenler arasındadır. Şeyh Abdülkadir İsâ Türkiye seyahatleri sırasında Konya-Karaman civarında gezerken, mihmandarlığını *Sünen-i Ebû Dâvud*'un mütercimi ve Muşlu Ahmet Efendi'nin dostu Karamanlı Necati Yeniçeli Hoca yapar. Birliktelikleri sırasında Abdülkadir İsâ, Necati Yeniçeli Hoca'ya değer verip iltifatta bulunur. Şâzeliyye usulüne uygun sohbetler ve dersler yapabileceğini söyler. İmam-Hatip Lisesi meslek dersleri emekli öğretmeni olan Necati Yeniçeli Hoca, Muşlu Ahmet Hoca'dan da icâzetlidir. Ayrıca Necati Yeniçeli, Ahmed Fethullah el-Câmî'nin, yani Muşlu Ahmed Hoca'nın *Nidâü'l-mü'minîn ve envâihü emrûn ve nehyün ve ahbârûn* isimli eserini *Kur'ân-ı Kerim'de Mü'minlere Nidâlar* adıyla tercüme etmiştir. Eser *Kur'ân-ı Kerim'deki "Yâ eyyühellezîne âmenû"* ile başlayan âyetlerin bir tür tefsiri mahiyetindedir. Ahmed Fethullah el-Câmî'nin Halep'te Mektebetü'l-irfân tarafından yayımlanan *ed-Dürerü'l-behiyye fi'l-vesâyâ el-câmiyye* isimli başka bir eseri de vardır.

Abdülkadir İsâ'nın Türkiye'deki diğer bir halifesi ise Gaziantep'te yaşayan Hasan Arslan Hoca'dır. Şeyh Hasan Arslan, 1997'de ismine nispetle kurulan Hasan Hoca İlim Yayma Vakfı çatısı altında hizmetlerini sürdürmüştür. İlk tercümesi Ahmet Serdaroğlu tarafından yapılan Abdülkadir İsâ'nın *Hakâik anî't-tasavvuf* adlı kitabının ikinci tercümesini de *Tasavvufdan Hakikatler* adıyla 2003 yılında yapmıştır. 1928 doğumlu olan Hasan Arslan Hoca, 23 Haziran 2011 tarihinde vefat etmiştir.²⁶⁵

•••••

265 Hasan Arslan Hoca hakkında bk. <http://hasanhocailimyaymavakfi.com/index.php>

Abdülkadir İsâ'nın kabrinin bulunduğu Eyüpsultan'da yaşayan, cami görevlilerince de bilinen ve şeyhin türbedarı gibi hizmette bulunan Sabri Meyveci isimli bir şahıs da Abdülkadir İsâ'dan sadece evrad izni almış, sınırlı da olsa tarikatın intişarında vazife deruhte etmiştir.

Son yıllarda ülkemizde tasavvufa ve Şâzelîliğe olan ilgi hayli artmıştır. Bunda Batı'da Şâzelîler vasıtasıyla hidayete eren ilim ve fikir adamlarının da etkisi olduğu söylenebilir.

Avrupalı ilk entelektüel Şâzelîler'den birisi İsveç asıllı ressam John Gustave Aguéli'dir (1869-1917).²⁶⁶ Şâzeliyye tarikatına girmeden evvel 1897 yılında müslüman olan Aguéli, İbnü'l-Arabî ve eserleriyle ilgilenmeye başlamış, bu vesile ile 1901 yılında Mısır'da Şâzelî şeyhi Abdurrahman Uleyş el-Kebîr'e²⁶⁷ intisap etmiş ve Abdülhâdî ismini almıştır. Dokuz sene Uleyş el-Kebîr'in derslerine devam eden Abdülhâdî Şâzeliyye'den hilâfete nâil oldu. Mısır'da mürşidi ile birlikte İbnü'l-Arabî'nin eserlerini ve fikirlerini neşretmek için *Mecelle-tü'n-nâdi* isimli bir dergi çıkaran ve bu derginin işlerini bizzat kendisi yürüten Abdülhâdî, tasavvuf muarızlarının engeline takılınca 1910 yılında Fransa'ya gitti. Paris'te henüz daha müslüman olmayan fakat Doğu dinleri ve metafiziği üzerine araştırmalar yapan René Guénon (1886-1951) ile tanışarak İbnü'l-Arabî'nin fikirlerini Fransızca olarak yayımlama imkânı buldu. 1913 yılı civarında İspanya'ya yerleşen ve Barselona'da bir tekke açan Aguéli, 1917'de Barselona'da vefat etti.²⁶⁸ Aguéli, René Guénon'u Müslümanlık ve İslâm tasavvufu ile tanıştıırarak Şâzelîliğin Batı'ya intikalinde mühim rol oynamıştır.

Şâzeliyye tarikatından etkilenerek İslâm'a giren Batılı entelektüellerin sayısı hiç de az değildir. Bunların en önemlisi Fransız düşünürü René Guénon'dur (Abdülvâhid Yahyâ). 1886 da Blois'te doğan Guénon, matematik tahsili için Paris'e gitti. Daha çok karşılaştırmalı

•••••

266 Finlandiyalı veya Litvanyalı olduğunu belirtenler de vardır (John Gustave Aguéli için bk. Abdülhalîm, *el-Medresetü's-Şâzeliyye*, s. 293; Dernîka, *et-Tarikatü's-Şâzeliyye*, s. 109).

267 Uleyş ismini galat olarak Aliş şeklinde okuyanlar vardır. Kendisi ve babası hakkında daha geniş bilgi için bk. Abdülhalîm, *el-Medresetü's-Şâzeliyye*, s. 292-295; Dernîka, *et-Tarikatü's-Şâzeliyye*, s. 109, 175.

268 Abdülhalîm, *el-Medresetü's-Şâzeliyye*, s. 293-297; Tahralı, "René Guénon", s. 47-48; Dernîka, *et-Tarikatü's-Şâzeliyye*, s. 109.

dinler tarihi, felsefe ve metafizik konularıyla ilgilendi. Çeşitli fikir gruplarıyla münasebeti oldu. Uzakdoğu ve Hint felsefesine yöneldi. 1910 yılında tanıştığı Aguéli vasıtasıyla Şâzelî şeyhi Uleyş el-Kebîr ile görüştü ve 1912 yılında ihtida ederek Şâzeliyye tarikatına girdi. 1928'de ilk hanımının vefatı üzerine Mısır'a hicret etti. Burada ikinci evliliğini yaparak 1951'de vefat etti.²⁶⁹ Guénon traditionalist (gele- nekselcilik) fikir hareketinin önemli temsilcilerindendir. Ona göre insanlığın başlangıcından itibaren bilinen bilinmeyen bütün hak dinler Allah'tan gelmiş olup menşeleri birdir. Bütün eşyanın yaratıcısı Allah'tır. Âdem aleyhisselâm ilk insan ve ilk peygamberdir. Dolayısıyla an'anevî metoda uygun saf düşünce ile düşünebilen insanların ortak paydaları pek çoktur. Bu sebeple Guénon, ne olursa olsun iyi bir dinî yaşayışın insanı İslâm'a ulaştıracağı kanaatindedir. Yaptığı yayınlar ve yetiştirdiği insanlarla Batı'da bir ekol haline gelen Guénon'un oluşturduğu akıma tarikat terminolojisi bakımından Guénon'un takipçileri anlamına gelen "Guénonien ekol"²⁷⁰ demek mümkündür.

Batı'daki entelektüel sûfiler genellikle Şâzeliyye tarikatına mensup olup, Muhyiddin İbnü'l-Arabî'yi takip ederler. Bu sebeple İbnü'l-Arabî'nin ve onun mektebine mensup sûfilerin eserlerini Batı dillerine tercüme etmişlerdir.²⁷¹ Şâzelî mühtedilerin Avrupa'da açtığı çığır, tasavvuf araştırmacılarınca Oxford'da Muhyiddin Arabî Cemiyeti'nin kurulmasına da etki etmiştir.²⁷² Batı'da entelektüel kimliği ile bilinen diğer Şâzeliyye mensuplarından bazıları şunlardır: Michel (Mustafa) Valsan (ö. 25 Kasım 1974), Meryemiyye'nin kurucusu Frithjof Schuon (İsâ Nureddin) (ö. 5 Mayıs 1998), Titus Burckhardt (İzzettin İbrahim) (ö. 1992), Martin Lings (Ebûbekir Sirâcüddin) (ö. 12 Mayıs 2005), Felice Pallavicini (Abdülvâhid Yahyâ), Philippe de Vos, Huston Smith, Gai Eaton (Sidi Hasan Abdullah Abdülhamid) (ö. 26 Şubat 2010) ve aslen İranlı olan halen Amerika'da yaşayan Seyyid Hüseyin Nasr.

•••••

269 Hayatı, eserleri ve fikirleri hakkında bk. Tahralı, "Fransız Müslüman Abdülvâhid Yahyâ'nın Eserlerinde Tasavvuf ve Mistisizm Farkı", s. 21-36; Abdülhalîm, *el-Medresetü's-Şâzeliyye*, s. 281-363; Tahralı, "René Guénon", s. 47-48; Kara, "Guénon Üzerine Mustafa Tahralı ile Konuşma", s. 23-33.

270 Kara, "Guénon Üzerine Mustafa Tahralı ile Konuşma", s. 30.

271 Kara, "Guénon Üzerine Mustafa Tahralı ile Konuşma", s. 24, 30.

272 Köse, *Neden İslam'ı Seçiyorlar*, s. 118.

İskoç asıllı tiyatro ve sinema yazarı Ian Dallas, Abdülkâdir es-Sûfî ismini alarak Şâzelî şeyhi olmuş “el-Murâbıt” adlı sûfî hareketin liderliğini üstlenmiştir.²⁷³ Murâbıt grubunun İspanya’nın Granada şehrinde dergâh ve mescidi, Güney Afrika’nın Cape-Town şehrinde de okul ve üniversitesi vardır. Hareketine Haydariyye eş-Şâzeliyye ismini veren Fadlullah Haerî ile Amerika Birleşik Devletleri’nde faaliyet yürüten ve sonradan müslüman olan Hacı Mustafa Ali, Abdülkâdir es-Sûfî’den etkilenenler arasındadır. Abdülkâdir es-Sûfî’nin tasavvuf-la ilgili çeşitli kitapları yayımlanmış ve bunlardan bazıları Türkçe’ye çevrilmiştir. Birkaç defa Türkiye’ye de gelen Sûfî, 1996 yılında İstanbul Büyükşehir Belediyesi’nin düzenlediği “Doğudan-Batıdan Konferanslar” serisine konuşmacı olarak davet edilmiştir.

Batılı Şâzelîler’den dikkat çekici bir diğer isim de Doğu’da şeyhlik yapan Nûh Hâ Mîm Keller’dir. Aslen Amerikalı olan Keller 1945 yılında doğmuş, California Üniversitesi’nde felsefe ve Arapça okumuştur. 1977 yılında İslâmî ilimleri tahsil için Kahire Ezher Üniversitesi’ne gelen Keller, burada müslüman olmuş ve Nûh Hâ Mîm ismini almıştır. Mısır’da hadis, fıkıh ve kelâm ilimlerini tahsil ederek bu ilimleri okutma icâzetine sahip olan Keller, Şam’da da Muhammed Hâşimî et-Tilimsânî’nin (1298-1381/1880-1961) haleflerinden Şeyh Abdurrahman eş-Şegûrî ile (ö. 2004) tanışmış ve bir müddet yanında kalarak ondan Şâzeliyye’nin Derkâviyye-Alâviyye kolundan hilâfet almıştır. 1980’den bu yana Ürdün’de yaşayan Nûh Hâ Mîm Keller’in başta Ürdün ve Amerika olmak üzere dünyanın çeşitli yerlerinde müritleri bulunmakta ve 1998 yılından itibaren de Türkiye’ye gelip gitmektedir.²⁷⁴

Şâzeliyye tarikatının Batılı mühtediler arasında ve Mağrib ülkelerinde yaygın olan Cezayir menşeli Alâviyye şubesinin İstanbul, Ankara, Konya ve Bursa gibi bazı şehirlerde müntesipleri vardır. Cezayir’in Müstegânem şehrinde medfun olan Şeyh Ahmed el-Alâvî (1869-1934) hakkında Martin Lings *A Sufi Saint of the Twentieth Century: Shaik Ahmad al-Alawi* isimli bir kitap telif etmiş, eser *Yirminci Yüzyılda Bir Veli* (İstanbul 1982, 2009) adıyla önce Ufuk Uyan – Bekir Şahin ikilisi tarafından son olarak da Betül Özel Çiçek tarafından Türkçe’ye tercüme edilmiştir.

•••••

273 Köse, *Neden İslam’ı Seçiyorlar*, s. 143-152.

274 Eygi, “Şeyh Fakih Nuh Ha Mim Keller”, *Milli Gazete*, 18 Temmuz 2009.

Bibliyografya

Klasik Kaynaklar

- Abdülkâdir Îsâ, *Hakâik ani't-tasavvuf*, Halep: Dârü'l-irfân, 1414/1993.
- Baldırzâde Mehmed, *Vefeyâtnâme*, Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 1381.
- Bandırmalizâde Ahmed Münib, *Mecmûa-i Tekâyâ*, İstanbul: Âlem Matbaası, 1307.
- Bursalı Mehmed Tâhir, *Osmanlı Müellifleri*, sadeleştiren Ali Fikri Yavuz – İsmail Özen, İstanbul: Meral Yayınevi, 1972.
- Câmî, Abdurrahman, *Nefehâtü'l-üns*, trc. Lâmiî Çelebi, haz. Süleyman Uludağ – Mustafa Kara, İstanbul: Marifet Yayınları, 1995.
- Erbil, Mehmet Faik, *Gavs-ı Azam Seyyid Abdüsselâm*, İstanbul: İrfan Yayıncılık, 2000.
-, *Gerçek Tanrı Erenleri*, İstanbul: İrfan Yayıncılık, 2005.
-, *Mir'âtü'l-hakâik*, İstanbul: İrfan Yayıncılık, 2006.
- Fâsî, Muhammed b. Muhammed Mes'ûd, *el-Fütühâtü'r-rabbâniyye fî tafdili't-tarikati's-Şâzeliyye*, Kahire: Matbaatü'l-maâhid, 1340/1921.
- Gümüshânevî, Ahmed Ziyâeddin, *Câmiu'l-usûl*, trc. Rahmi Serin, İstanbul: Pamuk Yayınları, ts.
-, *Mecmûatü'l-ahzâb*, İstanbul: Kitapçı Hasan Hilmi, 1311/1893.
- Hacı İsmâil Beyzâde Osman Bey, *Mecmûa-i Cevâmi'*, İstanbul 1304.
- Harîrîzâde, Kemâleddin, *Tibyânü vesâilü'l-hakâik fî beyâni selâsili't-tarâik*, Süleymaniye Ktp., İbrahim Efendi, nr. 430-432.
- Hüseyin Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, haz. Mehmet Akkuş - Ali Yılmaz, İstanbul: Seha Neşriyat, 1990.
- İbn Abbâd er-Rundî, *Gaysü'l-mevâhibi'l-aliyye fî şerhi'l-Hikemi'l-Atâiye*, nşr. Abdülhalîm Mahmûd – Mahmûd b. Şerîf, Mısır: Dârü'l-maârif, 1992-93.
- İbn Battûta, Muhammed b. Abdullah, *er-Rihle*, Beyrut: Dâru sâdır, ts.

- İbn İyâd eş-Şâfiî, *el-Mefâhirü'l-aliyye fi'l-meâsiri's-Şâzeliyye*, Mısır: Mektebetü Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 1993.
- İbn Sabbâğ, *Dürretü'l-esrâr ve tuhfetü'l-ebrâr*, nşr. İbrâhim er-Rifâi, Rabat: Dârü'r-Rifâi – Mektebetü'l-muhâcir, 1993.
- İbnü'l-Cevzî, *Sıfatü's-safve*, Kahire: Dârü İbn Haldûn, 1994.
- İnal, İbnülemin Mahmud Kemal, *Son Asır Türk Şâirleri*, İstanbul: Dergâh Yayınları, 1988.
-, *Son Sadrazamlar*, İstanbul: Dergâh Yayınları, 1982.
- İskenderî, İbn Atâullah, *Letâifü'l-minen*, nşr. Abdülhalîm Mahmûd, Kahire: Dârü'l-maârif, 1992.
-, *Miftâhu'l-felâh ve misbâhu'l-ervâh*, Mısır: Mektebetü Muhammed Ali Subeyh ve evlâdihi, ts.
-, *Tâcü'l-arûs el-hâvî li-tehzîbi'n-nüfûs*, Kahire: Dârü cevâmii'l-kelim, ts.
-, *et-Tenvîr fi iskâti't-tedbîr*, Kahire: Dârü cevâmii'l-kelim, 1990.
- İstanbul Vakıflar Bölge Müdürlüğü, "Beyoğlu/Beşiktaş Bölümü", *Hayrât-ı Şerîfe Defteri*, I, 125-126, 131.
- Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn*, İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı Basımevi, 1971.
- Mahlûf, Muhammed b. Muhammed, *Şeceretü'n-nûri'z-zekiyye fi tabakâti'l-Mâlikiyye*, Beyrut: Dârü'l-fikr, ts.
- Mihr-i Dîn Arûsî, *İki Gavs-ı Enâm: Abdulkâdir ve Abdüsselâm*, Kostantiniyye: Hikmet Matbaası, 1331.
- Münâvî, Abdürraûf, *el-Kevâkibü'd-dürriyye*, Kahire: el-Mektebetü'l-ezheriyye li't-türâs, ts.
- Peçevî, İbrâhim, *Târih-i Peçevî*, sadeleştiren Bekir Sıtkı Baykal, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1981.
- Rifâi, Kenan, *Ahmed er-Rifâi*, İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1340.
- Sa'dî, Şeyh Ali Rızâ, *Şazeli İcâzetnâmesi*, Revnakoğlu Arşivi, nr. 24, vr. 2.
- Süyûtî, *Te'ydü'l-hakîkati'l-aliyye ve teşyidü't-tarîkati's-Şâzeliyye*, nşr. M. Hüseyinî Mustafa, Halep 2002.
- Şa'rânî, Abdülvehhâb, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, trc. Abdulkadir Akçiçek, İstanbul: Toker Yayınları-Bahar Yayınları, 1968-70.
- Şehbenderzâde Filibeli Ahmed Hilmi, *Asr-ı Hamîdî'de Âlem-i İslâm ve Senûsiler*, haz. İsmail Cömert, İstanbul: Ses Yayınları, 1992.
-, *İslâm Tarihi*, İstanbul: Hikmet Matbaası, 1326-27; sadeleştiren M. Rahmi, İstanbul: Akpınar Yayınevi, 1987.

- Taşköprizâde, *eş-Şekâiku'n-nu'mâniyye ft ulemâi'd-devleti'l-Osmâniyye*, nşr. Ahmed Subhi Furat, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, 1985.
- Yeşrutî, Fâtıma, *Mevâhibü'l-hak*, Beyrut 1979.
- Zâfir, Muhammed, *el-Envârü'l-kudsiyye ft tenzîhi turukı'l-kavmi'l-aliiyye*, İstanbul: Matbaatü'l-behiyyeti'l-Osmâniyye, 1302.
-, *en-Nürü's-sâtı' ve'l-burhânü'l-kâtı'*, İstanbul 1301.
- Zâkir Şükrü, *Mecmûa-i Tekâyâ*, nşr. Mehmet Serhan Tayşi, Freiburg: Klaus Schwarz Verlag, 1980.
- Zerrûk, Ahmed, *Kavâidü't-tasavvuf*, Kahire: el-Mektebetü'l-Ezheriyye li't-türâs, 1989.
-, *en-Nasîhatü'l-kâfiye li-men hassahullahü bi'l-âfiye*, nşr. Kayb b. Muhammed, Riyad: Mektebetü'l-İmâm eş-Şâfiî, 1993.

Araştırma Eserleri

- Abdülhalîm Mahmûd, *el-Kutbü's-şehîd Sidî Abdüsselâm b. Beşş*, Kahire: Dârü'l-maârif, 1997.
-, *el-Medresetü's-Şâzeliyye*, Kahire: Dârü'l-maârif, 1988.
- Akkâd, Abbâs Mahmûd, *Muhammed Abduh*, Kahire: ed-Dârü'l-kavmiyye, ts.
- Ammâr, Ali Sâlim, *Ebü'l-Hasan eş-Şâzeli*, Kahire: Matbaatü dâri't-te'lif, 1951.
- Aslanapa, Oktay, *Osmanlı Devri Mimârîsi*, İstanbul: İnkılap Kitabevi, 1985.
- Ateş, Süleyman, *İslâm Tasavvufu*, İstanbul: Yeni Ufuklar Neşriyat, 1992.
- Azamat, Nihat, "Ali b. Meymûn", *DİA*, II, 411-412.
- Bahadıroğlu, Mustafa, *Celvetiyye'nin Pîri Hz. Üftâde ve Dîvânı*, Bursa: Üftâde Kur'ân Kursu Öğrencilerini Koruma Derneği, 1995.
- Batur, Afife, "Yıldız Serencebey'de Şeyh Zâfir Türbe, Kitaplık ve Çeşmesi", *Anadolu Sanatı Araştırmaları I*, İstanbul: İstanbul Teknik Üniversitesi, 1968, s. 103-136.
- Bice, Hayati, "Abdulkâdir es-Sûfi: Bir İnsan Çok Önemlidir", www.haber10.com, Makale, 26527 (erişim tarihi 7 Eylül 2012).
- Bozdağ, İsmet, *Abdülhamîd'in Hâtirâ Defteri*, İstanbul: Kervan Yayınları, 1975.
- Brett, Michael, *Islam in North Africa*, London 1982.
- Büzîne, Muhammed, *Ebü'l-Hasan eş-Şâzeli*, Tunus 1989.

- Büyüker, Kamil, *II. Abdülhamid Han'ın Şeyhi Şeyh Muhammed Zâfir Efendi ve Ertuğrul Tekkesi*, İstanbul 2004.
- Can, Cengiz, *İstanbul'da 19. Yüzyıl Batılı ve Levanten Mimarların Yapıları ve Koruma Sorunları* (doktora tezi), Yıldız Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul, 1993.
- Cebecioğlu, Ethem, "Hamâdişe", *DİA*, XV, 399.
- Cour, A., "Şâzelî", *İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 1970, XI, 365-366.
- Çetin, Atilla, *Tunuslu Hayreddin Paşa*, Ankara: Kültür Bakanlığı, 1988.
- Dernîka, Muhammed Ahmed, *et-Tarîkatü's-Şâzeliyye ve a'lâmühâ*, Beyrut: el-Müessesetü'l-câmiyye li'd-dirâse ve'n-neşr, 1410/1990.
- Ekici, Mehmet Zeki, *II. Meşrûtiyet Devri Fikir Adamı Şehbenderzâde Filibeli Ahmed Hilmi: Hayatı ve Eserleri* (doktora tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 1997.
- Eraslan, Cezmi, *II. Abdülhamid ve İslam Birliği*, İstanbul: Ötüken Neşriyat, 1992.
- Ergezen, Hasan Rıza, "Ertuğrul Câmii Restorasyonu", *Rölöve ve Restorasyon Dergisi*, I (1974), s. 69-85.
- Eygi, Mehmet Şevket, "Şeyh Fakih Nuh Ha Mim Keller", *Millî Gazete*, 18 Temmuz 2009.
- Ferhât, Abdülvehhâb, *Ebü'l-Hasan eş-Şâzelî: Hayâtühû ve medresetühû fi't-tasavvuf*, Kahire: Mektebetü medbûlî, 2003.
- Geoffroy, Eric, *Une voie soufie dans le monde: la Shâdhiliyya*, Paris: Maisonneuve - Larose (Espace du Temps Présent / Editions Aini Bennai), 2005.
- Graham, Terry, "Abo'l-Hasan Shadheli and the Shadheliya", *Sufi*, sy. 7, London 1990, s. 22-26.
- Gündüz, İrfan, *Gümüşhânevî Ahmed Ziyâuddîn*, İstanbul: Seha Neşriyat, 1984.
- Güven, Mustafa Salim, *Ebu'l-Hasan Şâzili ve Şâziliyye* (doktora tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 1999.
- Hasan, Hasan İbrahim, *İslâm Tarihi*, trc. İsmail Yiğit – Sadreddin Gümüş, İstanbul: Kayıhan Yayınları, 1991.
- İnançer, Ömer Tuğrul, "Şâzelîlik", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, İstanbul 1993-95, VII, 140-142.
- Kalyoncu, Cemal A., "Minik Kuşun Hikayesi", *Aksiyon Dergisi*, sy. 286 (2000), s. 35.

- Kara, İsmail, "René Guénon'un Eserleri ve Fikirleri Üzerine Mustafa Tahralı ile Bir Konuşma", *Fikir ve Sanatta Hareket*, sy. 20-22 (1980), s. 23-33.
- Kara, Mustafa, "Ahmed el-Alevî", *DİA*, II, 42-43.
-, "Ebu'l-Hasan Şâzelî'den Duâlar ve Nasihatlar", *Dergâh*, VI/68 (1995) s. 21.
-, "Şâzeliyye", *Mezhepler ve Tarikatlar Ansiklopedisi*, İstanbul: Ter-cüman Gazetesi, 1987, s. 187-188.
-, "Şâzeliyye Literatürü Üzerine Bir Deneme", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, IV/4 (1992), s. 19-28.
-, "Şâzeliyye Tarikatı ve Üç Büyük Şeyhi", *Fikir ve Sanatta Hareket*, sy. 24 (1981), s. 23-35.
-, *Tasavvufî Hikmetler ve Hikem-i Atâiyye*, İstanbul: Dergâh Yayınları, 1990.
-, "II. Abdülhamîd Dönemine Tasavvuf Tarihi Açısından Genel Bir Bakış", *II. Abdülhamîd Dönemi Sempozyum Bildirileri*, İstanbul: Seha Neşriyat, 1992, s. 65-73.
- Karataş, Neşe, *Tarikat Yapıları Üzerine Bir İnceleme* (yüksek lisans - yüksek mimarlık tezi), Yıldız Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul, 1993.
- Karlığa, Bekir, *Islahatçı Bir Düşünür Tunuslu Hayrettin Paşa*, İstanbul: Balkan İlmî Araştırmalar Merkezi – KOBA, 1995.
- Keller, Nuh Ha Mim, *Tariqa Notes*, 1996 (özel yayın, baskı yeri yok).
- Koçak, Ahmet, *Hikmet Yazıları*, İstanbul: İnsan Yayınları, 2009.
- Köse, Ali, *Neden İslâmî Seçiyorlar*, İstanbul: İSAM Yayınları, 1997.
- Kutay, Cemal, *Türkiye İstiklâl ve Hürriyet Mücadeleleri Tarihi*, İstanbul: Alioğlu Yayınevi, 1980.
- Le Gall, Michel, "The Ottoman Government and the Sanusiyya", *International Journal of Middle East Studies*, sy. 21 (1989), s. 90-106.
- Mackeen, Mohamed, "The Early History of Sufism in the Maghrib Prior to al-Shadhili", *Journal of the American Oriental Society*, XCI/3 (1971), s. 398-408.
-, "The Rise of al-Shadhili (D. 656/1258)", *Journal of the American Oriental Society*, XCI/4 (1971), s. 477-486.
- Mağribî, Abdülmuğîs Mustafa Basîr, *Târîhu't-tarîkati's-Şâzeliyye ve tetavvürühâ*, Dimaşk: Dârü ikra, 2003.

- Margoliouth, D. S., “Şâzeliyye”, *İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 1970, XI, 366-367.
- Martin, B. G., “Five Letters From the Tripoli Archives”, *Journal of the Historical Society of Nigeria*, II (1964), s. 365-366.
-, *Sömürgeciliğe Karşı Afrika’da Süfi Direniş*, trc. Fatih Tatlıhoğlu, İstanbul: İnsan Yayınları, 1988.
- Meral, Arzu, *İki Gavs-ı Enâm: Abdükâdir Geylânî ve Abdüsselâm*, İstanbul: Revak Kitabevi, 2012.
- Mustafa, Fâruk Ahmed, *el-Binâü’l-ictimâi li’t-tarîkati’s-Şâzeliyye fî Mısır*, İskenderiye: el-Hey’etü’l-Mısriyyetü’l-âmmе li’l-kitâb, 1980.
- Neccâr, Âmir, *et-Turuku’s-sûfiyye fî Mısır*, Kahire: Dârü’l-maârif, 1992.
- Osmanoğlu, Ayşe, *Babam Sultan Abdülhamîd*, İstanbul: Selçuk Yayınları, 1994.
-, “Röportaj”, *Tercüman*, 2 Ocak 1956.
- Öke, Mim Kemal, *Ömer Fevzi Mardin: Gazi ve Süfi*, İstanbul: İrfan Yayıncılık, 2009.
- Öngören, Reşat, *Osmanlılar’da Tasavvuf*, İstanbul: İz Yayıncılık, 2000.
- Öz, Tahsin, *İstanbul Camileri*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1987.
- Özbilgen, Erol, *Bütün Yönleriyle Osmanlı: Âdâb-ı Osmâniye*, İstanbul: İz Yayıncılık, 2003.
- Özcan, Azmi, “Özbekler Tekkesi Postnişini Buhâralı Şeyh Süleyman Efendi”, *Tarih ve Toplum*, sy. 100 (1992), s. 12-16.
-, *Pan-İslamizm: Osmanlı Devleti Hindistan Müslümanları ve İngiltere*, İstanbul: İSAM Yayınları, 1992.
- Özdamar, Mustafa, *Dersâdet Dergâhları*, İstanbul: Kırk Kandil, 1994.
- Özel, Ahmet Murat, “Şâzelî”, *DİA*, XXXVIII, 385-387.
-, “Şâzeliyye”, *DİA*, XXXVIII, 387-390.
- Pakalın, Mehmet Zeki, “Şâzeliyye”, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: Millî Eğitim Basımevi, 1983, III, 312-313.
- Palacios, Miguel Asin, “Sadilies y Alumbrados”, *al-Andalus*, XI/1-XVI (1946-1951). Makale, belirtilen sayıların muhtelif sayfalarında devam eden alt başlıklardan oluşmaktadır.
- Revnakoğlu Arşivi [Cemaleddin Server Revnakoğlu], İstanbul Divan Edebiyatı Müzesi.

- Rifat, Samih, "Sultan, Şeyh ve Mîmârın Öyküsü", *Fol Dergisi*, sy. 1 (1995), s. 49-71.
- Riyâşî, Sâlih Hasan, *eş-Şeyh Ebû'l-Hasan eş-Şâzeli: Hayâtüh, menâkıbüh, âsâruh*, Kerkük 2001.
- Saîd Efgânî, *Mecelletü'l-Arabî*, sy. 169, Şevval 1392/1972.
- Savâftah, Vefâ Ahmed, *el-Medresetü'ş-Şâzeliyyetü'l-Yesrutiiyye*, Beyrut: el-Câmiatü'l-Lübânîyye, 1423/2003.
- Satan, Ali, "Hizmet Hilâfetli Şeyh: Gazeteci ve Müzisyen Nezhîz Uzel Yakın Tasavvuf Tarihi'nin Canlı Şahidi", *Chronicle – Hayâtın Seyir Defteri*, sy. 14 (2009), s. 14-20.
- Sırma, İhsan Süreyya, "Fransa'nın Kuzey Afrika'daki Sömürgeciliğine Karşı Sultan II. Abdülhamîd'in Panislamist Faaliyetlerine Ait Birkaç Vesika", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi*, VII-VIII (1976-77), s. 157-184.
-, "Ondokuzuncu Yüzyıl Osmanlı Siyâsetinde Büyük Rol Oynayan Tarikatlara Dâir Bir Vesika", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi*, XXXI (1977), s. 183-198.
-, *II. Abdülhamîd'in İslâm Birliği Siyâseti*, İstanbul: Beyan Yayınları, 1994.
- Sunguroğlu, İshak, *Harput Yollarında*, İstanbul: Elazığ Kültür ve Tanıtma Vakfı, 1958.
- Şapolyo, Enver Behnan, *Mezhepler ve Tarikatlar Târîhi*, İstanbul: Türkiye Yayınevi, 1964.
- Şeşen, Ramazan, "Eyyübîler", *Büyük İslâm Târîhi*, İstanbul: Çağ Yayınları, 1992, VI, 388-392.
- Şimşek, Halil İbrahim, *Mehmed Emin Tokâdî: Hayatı ve Risaleleri*, İstanbul: İnsan Yayınları, 2005.
- Tahrâlî, Mustafa, "Fransız Müslüman Abdülvâhid Yahyâ'nın Eserlerinde Tasavvuf ve Mistisizm Farkı", *Kubbealtı Akademi Mecmuası*, X/4 (1981), s. 21-36.
-, "René Guénon (Abdülvâhid Yahyâ)", *Kubbealtı Akademi Mecmuası*, VIII/4 (1979), s. 47-48.
- Talay, Aydın, *Eserleri ve Hizmetleriyle Sultan Abdülhamid*, İstanbul: Risale Yayınları, 1991.
- Tanman, Bahâ, "Ertuğrul Tekkesi", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, İstanbul 1993-95, III, 196-198.
-, "Hasırîzâde Tekkesi", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, İstanbul 1993-95, IV, 6-9.

-, “Şazelî Tekkesi”, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, İstanbul 1993-95, VII, 138-139.
-, “Şazelîlik”, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, İstanbul 1993-95, VII, 140.
- Tavîl, Tevfik, *et-Tasavvuf fî Mısır ibbâne'l-asri'l-Osmânî*, I-II, Mısır: el-Hey'etü'l-Mısriyyetü'l-âmmе li'l-kitâb, 1988.
- Tuğlacı, Pars, *Adalar Tarihi*, İstanbul: Say Yayınları, 1991.
- Tu'mî Muhyiddin, *Tabakâtü'ş-Şazelîyyeti'l-kübrâ*, Beyrut: Dârü'l-cfl, 1416/ 1996.
- Uludağ, Süleyman, “Delâilü'l-hayrât”, *DİA*, IX, 113.
- Uludağ, Zekeriya, *Şehbenderzâde Ahmed Hilmi ve Spiritüalizm*, Ankara: Akçağ Yayınları, 1996.
- Yakar, Ahmet, “Sultan Abdülhamid'in Hal Sebebi”, *Yeni Devir Gazetesi*, 12. 11. 1977.
- Yalçınkaya, Alaeddin, *Sultan II. Abdülhamîd Hân'ın Notları*, İstanbul: Sebil Yayınevi, 1996.
- Yılmaz, H. Kâmil, *Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, İstanbul: Ensar Neşriyat, 1994.
-, “Beyyûmî”, *DİA*, VI, 99.
-, *Rûhânî Hayat*, İstanbul: Erkam Yayınları, 2000.
- Yılmaz, Necdet, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf*, İstanbul: OSAV Yayınları, 2001.
- Yiğit, İsmail, “Endülüs Benî Ahmer Devleti ve Kuzey Afrika İslâm Devletleri”, *İslâm Târîhi*, İstanbul: Kayıhan Yayınları, 1995, IX, 284, 355.
-, “Memlûkler”, *İslâm Târîhi*, İstanbul: Kayıhan Yayınları, 1991, VII, 249-250.
- Zeytûn, Muhammed, *el-İmâm Ebü'l-Abbas el-Mürsî*, İskenderiye 1965.
- Ziyâ Şâkir, “İkinci Sultan Abdülhamîd'in Son Günleri”, *Resimli Tarih Mecmuası*, sy. 14 (1951), s. 804-808.